

DOLGOZATOK
A KIRÁLYI MAGYAR PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM
PHILOSOPHIAI SEMINARIUMÁBÓL

**A LÉLEKTANI
KATEGÓRIÁK RENDSZERÉNEK
KIALAKULÁSA**

ÍRTA

HARKAI SCHILLER PÁL

B U D A P E S T , 1930
SÁRKÁNY-NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Sárkány-nyomda r.-i VI., Horn Ede-u. 9. - Vezetők: Dr. Wessely A és J.

Á T T E K I N T É S

A) BEVEZETÉS A PROBLÉMÁBA	7
B) TÖRTÉNETI RÉSZI.....	6
<i>I KIINDULÁS.....</i>	16
<i>//. TÁRGYALÁS .....</i>	18
<i>A) Ókori görög filozófia .....</i>	18
<i>B) A hellenizmus filozófiája .....</i>	22
<i>C) Patrisztika.....</i>	24
<i>D) Skolasztika.....</i>	25
<i>E) A reneszánsz filozófiája .....</i>	28
<i>F)A bárók nagy rendszerei .....</i>	29
<i>G)Egységesítési kísérletek.....</i>	32
<i>H) Képességpszichológia és criticizmus .....</i>	33
<i>I) Az idealizmus.....</i>	36
<i>K) A misztika .....</i>	37
<i>L) A modern pszichológia megalapozása. Herbarttól Wundtig.....</i>	39
1. Herbart és iskolája.....	39
2. Francia és angol kutatás a XIX. sz. középső harmadában	41
3. Lotze és Hartmann	42
4. Fechner és Wundt	43
<i>M) A modern pszichológia .....</i>	45
1. A tankönyvek	45
2. Újabb egységesítők	49
3. Új irányok.....	50
a) Funkció és tartalom.....	51
b) Egyes elszigetelt kísérletek	57
c) Szellemtudományos vagy megértő pszichológia	59
d) Perszonális pszichológia	61
e) Metafizikai törekvések	64
<i>///. KRITIKAI ÖSSZEFOGLALÁS.....</i>	66

C) PROBLEMATIKÁI RÉSZ.....	74
<i>I. SZEMPONTOK</i>	74
<i>II. A PROBLÉMÁK TÁRGYALÁSA</i>	78
1. Funkció és tartalom.....	79
2. Az „alapképességek”, érzékelés, emlékezés.....	82
3. A tudat, a figyelem és a tudatállapotok (érzelem).....	84
4. A tudattalan problémája	91
5. Az egyéni struktúra tényezői (ginomének).....	96
<i>III. AZ EGYESÉGES LÉLEKKÉP VÁZLATA</i> <i>(A lélektani kategóriák rendszere.)</i>	102

A) Bevezetés a problémába.

A lélektan *lelki világunkkal* foglalkozó tudomány, annak nemcsak életét, hanem állandó jellegét, elveit is kutatja. Lelki világunk megismerése lelki világunk struktúrájának következménye: ez kívánja, hogy mozzanatait rendszerbe lássuk. Ahogy ez többé kevésbé sikerül, úgy alakúinak ki a *lélektani kategóriák*; pillanatnyi tartalmak, funkciók, állandó tulajdonságok és princípiumok, — mindaz, ami lelki világunkat az időben kiteszi, ami visszatér és ami lefolyását szabályozza.

Lelki világunk egész gazdagságában már a gondolkodás kezdetén igyekeztek tájékozódni. Tagolták a lelket, csoportosították a megnyilvánulásait, jelenségeit osztályozták, tulajdonságait felsorolták, — egyszóval keresték azokat a kategóriákat, melyek rendszerbe foglalásával e lelki világnak teljes és egységes képét lehetne adni. A lelki világ mozzanatainak felosztása, a lélek dimenzionálása volt az a probléma, mely a lélekkel foglalkozó metafizikusok, az ismeretkritikusok, és a pszichológusok előtt mint megoldandó lebegett, anélkül, hogy ez a probléma a kutatás során kimerítő megoldást nyert volna.

Következőekben feladatunk lesz kimutatni mindazokat a gondolati vonatkozásokat, melyek a problémával kapcsolatban állanak, melyek utat mutattak egy lehető teljes lélektani felosztás felé, a lélektani kategóriák rendszerének kiépítése felé. Ez a probléma a gondolkodás története során más és más arcot vett fel. Ezért a történeti és kritikai tárgyalás folyamán a problémák mindig más és más formulázásukat nyerik; lélekrészekről, lelki képességekről, majd jelenségekről, élményekről, vagy elemekről» tudattartalmakról, jelentés struktúráról stb. lesz szó, aszerint, hogy a kérdéses gondolatrendszerben milyen felfogás uralkodott magáról a lélekről. Mindezek felkutatásával azonban lelki világunk mozzanatainak felosztását, *a lélektani kategóriák kiépítését célozzuk.*

Úgy látjuk, hogy a gondolkodás története során megoldandó problémánkat mindig szűkre szabták. Lelki világunknak csak bizonyos csoportjaival pl. a tudatjelenségekkel foglalkoztak az osztályozás szempontjából. Vizsgálódásunk pedig abból a célkitűzésből indul ki, hogy lelki világunk lehető teljes és egységes képének kapjuk meg a vázlatát, hogy a lelki világgal foglalkozó tudománynak, a pszichológiának kategóriáit kimerítő rendszerbe tudjuk foglalni. Ezt a célunkat történeti és kritikai vizsgálódással törekszünk megközelíteni. Ismertetve az e körbe tartozó kiemelkedő tanításokat, melyek a problémát részben felölelőek, vagy annak megoldásához útmutatással hozzájárulok, csoportosítjuk a részproblémákat, és megkíséreljük ezeknek egységes szempontból adandó vázlatos megoldását.

Husserl hívta fel a figyelmet arra, hogy a pszichológia csak kutat, anélkül, hogy határozottan tudná, hogy mi is az, amit kutat. Nemcsak a terminológia nem tiszta, hanem a lélektani tárgyak lényege nem ismert, elhatárolásuk kétes. A pszichológia első feladata lenne a vizsgálandó tárgyak, az élmények tiszta leírása. Erre szükség van, mert rendszeres kutatás csak megállapított tárgycsoportokra vonatkozhat. Sajnos azonban hozzá kell tennünk, hogy tiszta leírás sem lehetséges, ha nincsenek eleve szemponjaink, ha a főosztályokat nem tételezzük.

A lélektani kategóriák rendszerének kiépítése lényegében osztályozási művelet; három részműveletet kell tehát végrehajtanunk (Pauler: Logika 166. §.): 1. mi az a fő kategória, melyben a rendszer többi tagja helyet foglalhat; 2. mik azok a tagok, melyek a rendszert kitöltik; és 3. milyen ezeknek egymásközi viszonya?

1. Lelki világunk dimenzionálásának főkategóriáját *mozzanatnak* fogjuk nevezni; lelki világunk mozzanatai a lelki világra vonatkozó ismerettárgyak. Nem áztatjuk magunkat avval, hogy határozott ismeretelméleti állásfoglalás ilyen kérdéseknél elkerülhető; engedessék meg azonban, hogy ismeretelméleti állásfoglalásunkat mint adottat használjuk, és hogy kifejtésével ne szakítsuk meg vizsgálódásunk menetét.

A lelki világunk mozzanatai, mint megismerésünk tárgyai, között meg kell különböztetnünk két végső mozzanatot; a) *princípiumok*, b) *adottságok*. A fizikai világban is csak bizonyos princípiumok elfogadásával tudunk tájékozódni; ezeket a tapasztal-

latból nyert ismereteink redukálása útján belső eszméléssel ismerjük meg, egyszerűen filozófiai úton. Nevezhetjük ezeket hipotéziseknek, vagy posztulátumoknak, olyan mozzanatok ezek, melyek a lelki adottságok lefolyását szabályozzák, szempontok, melyekből az adottságok lefolyása egységesen megérthető (a fizikai világban pl. a gravitáció elve). A princípiumok nem ható valóságok, hanem érvényes fennállók, melyeket nemcsak feltehetünk, hanem meg is ismerhetünk, evidencia útján. Az adottságok viszont ható valóságok, léteznek: ezeket jelenségeknek is nevezhetjük, csak hogy ez a kifejezés bizonyos ismeretelméleti elfogultságot jelent. Adottságok alatt tapasztalati úton nyerveket értünk; többféle faja van: 1. Egységbe foglalt ismerettárgy, jelentés, ráutalás. 2. Szekvenciák, processzusok. 3. Képletek, melyek az adottságok első két típusát reformálják. Tiszta érzéki megismerés nincs, minthogy a megismerés nem passzív folyamat, és a fizikai világ sem áll pusztán jelenségekből, hanem jelentések és princípiumok érvényesek arra — legalább is lelki világunk aktivitásában. Ezt lelki világunk struktúrája kívánja így. Ismeretelméleti állásfoglalásunk tehát összhangban van pszichológiai megismerésünkkel. A problematikái részben (C) ez majd megalapozást nyer.

A lelki világ egységes képét tehát a princípiumok tételezése és a lelki adottságok osztályozása fogja felvázolni. A következőkben kiválóan az adottságok osztályozásával fogunk foglalkozni, és csak annyiban érintjük a spekulatív pszichológiát, amennyiben az adottságok osztályozása anélkül lehetetlen volna.

2. Adottságok alatt a lélektani tapasztalás tárgyainak legtagabb kategóriáját értjük. Nem nevezhetjük ezeket jelenségeknek, mert akkor a pszichológiai vizsgálatból ki kellene zárunk Brentanoval a fizikai vagyis szemléletes jelenségeket. Brentano érdeme azonban, hogy a „nem szemléletes jelenségekre” (ez rossz terminus) felhívta a figyelmet. Stumpf és Külpe ennek nyomán jutottak a jelenség, illetve tartalom és a funkciók megkülönböztetésére. Mint majd látjuk, a nem szemléletes adottságok is két lényegesen eltérő csoportra oszthatók, melyek a szemléletesekkel együtt az adottságok három fájának felelnek meg.

Ha az adottság helyett a *jelenség* fogalmát használnánk, következő megfontolásokat kell tennünk: ha csak jelenségek vannak, akkor általában belső és külső jelenségekről beszélünk;

első a lelki életre vonatkozik, második az azon kívül álló dolgokra. A pszichológia feladata tehát eszerint a belső jelenségek leírása, magyarázata és osztályozása. Brentano azonban rámutatott arra, hogy csak belső jelenségek vannak; ezeket szétválasztja, szemléletes vagy fizikai és funkcionális vagy pszihés jelenségekre. Valóban ha minden jelenség, akkor minden csak belső jelenség lehet; — ezért minden tudomány a pszichológiába torkolna, ha nem tennénk megkülönböztetést fizikai és pszihés jelenségek között. Csakhogy nem minden dolog jelenség, továbbá hamis az ekvivokáció a jelenség sajátos tartalma és annak tárgya között. A jelenség intencionális tárgya valóban nem a pszichológiai kutatás tárgya, az fizikai jelenség, (így a képzetek is, melyek Brentano felfogásában fizikai úton állanak elő és Binswanger értelmezése szerint fizikai tárgyakra is vonatkoznak,) de a jelenség tartalma lehet a pszichológiai kutatás tárgya, mint arra Stumpf rámutat, aki az érzeteket külön „fenomenológiai” osztályba sorozza, Brentano érdeme ebből a mi mostani szempontunkból, hogy felhívta a figyelmet a belső szemléléssel megismerhető, intencionális pszichológiai jelenségekre. Lipps is ragaszkodik hozzá, hogy a pszichológia nem szemléletes dolgokkal foglalkozó tudomány. A würzburgi kísérletek kimutatták, hogy nem szemléletes mozzanatok determinálják a pszihés történet\ ezekben a mozzanatokban Külpe a jelenségek új osztályát látja, mely új osztály feldolgozásához új pszichológiai iskolák kapcsolódnak. A pszichológia nem lehet csak tudatpszichológia (Várkonyi), a nem-jelenségeket, és princípiumokat is kutatni kell.

A *nem-szemléletes* „jelenségek” ismét 2 különálló csoportra oszlanak: intenciók, funkciók, aktusok stb. képezik az egyik csoportot, a másikat olyan ható valóságok, melyek a *funkció* állandó vagy függvényes képletei, a lelki élet *preformáló valóságai* (hajlamok, tulajdonságok). Minthogy ezekre valóban erőszak a jelenség szót használni, az „adottság”-ot választottuk. Kerüljük a „tény” (és a Rehmke féle „Seelenkonkrete”) kifejezést, mely bár helyesen utal a valóságokra, azonban ismeretelméleti elfogultságot képvisel. Az adottság a hatást kifejtő lelki létezőre, a lelki valóságra vonatkozik, az egyéb megismerhető lélektani mozzanat, a princípium fennállási módja pedig az érvényességre. Az adottságokon kívül megismerünk a lelki életben princípiumokat, (ezeket elválasztjuk a tapasztalati törvények-

tol, melyek 2. típusú adottságok). Ezekre a princípiumokra a tapasztalás vezet rá, de csak észelvekkel tudjuk azokat tételezni, minthogy ezek nem létezők, hanem érvényességek. Itt kell megjegyeznünk, hogy a spekuláció a tiszta pszichológiának nemcsak megengedett, hanem mindig is használt módszere volt. Minden pszichológiai vélemény attól függ, hogy minek tartjuk a lelket, képességek vagy képzetek tömegének, aktív princípiumnak vagy élő organizmusnak. A herbatianus pszichológusok, akik igen mélyen láttak, sohasem tagadják, hogy tapasztalataik értékesítésénél spekulatív elveket alkalmaznak (pl. Nahlowszky).

Ha széjjelnézünk lelki életünk egész gazdagságán, ott a legkülönbözőbb kvalitású adottságokkal találkozunk. Érzéki tartalmakkal, gondolatokkal, vonatkozásokkal, nyugtalanságokkal, kialakuló vágyakkal, sejtelmekkel, ráismerésekkel, csalódásokkal, tulajdonságokkal, hajlamokkal, törvényszerűségekkel, reakció gépietekkel, — olyan valóságokkal, melyekre más princípiumok érvényesek, mint a külső világ adottságaira, melyeknél amazok gazdagabbak, tűnékenyebbek és számunkra izgatóbbak, mert közvetlenül érintenek. A lelki életnek épen az a legfőbb princípiuma, hogy az akárhogy is értelmezett adottságok sajátos kvalitást nyernek, melyek semmiféle magyarázatból sem vezethetők le, Sohasem lesz érthető, miképen válik a kémiai processzus érzetté, a központi idegrendszer bizonyos sajátosága hajlammá. Feladatunk kitűzése mellett ennek a princípiumnak előlegezésével is válaszolunk Rickertnek, aki szerint minden felosztás, összefüggéskeresés elveszi a pszihikum sajátos jellegét, „die allgemeine Einheitsform des Seelischen”. Olyon mozzanatokat keresünk, melyeknek azután valóban irreducibilis kvalitások adódnak

Hogy bizonyos problémákat a regényíró feladatának tekintettek, és hogy ezek elől a tudományos pszichológia mereven elzárkózott, annak okát a lelki világ egész rendszerének tisztázatlanságában látjuk. A pszichológia feladata pedig a lelki élet sokféle adottsága közt (1. előbbi bekezdés) rendet teremteni, megadni annak épét, a lélektani kategóriák egységes rendszerét. A pszichológiai osztályozás története bizonyos differenciálódást mutat fel. Kezdetben lélekrészekről, majd képességekről beszéltek, majd pedig tulajdonságokról, elvekről és utóbb mozzanatokról. Ahogy mind egységesebb lett a felosztás, úgy lett egyre szegényebb is. A hagyományos 3-as felosztás (gondolko-

dás, érzelem, akarat), figyelmen kívül hagyta a lelki adottságok jelentős csoportját, miértis olyan segédfogalmakra volt szüksége, mint a figyelem és emlékezet, melyek alapján a tudatot és tudattalant posztulálták és olyan keresztező vagy. amattól független felosztásokat kellett alkalmaznia, mint érzet, szemlélet, képzet vagy mint tartalom és aktus, mely utóbbi mozzanatok tisztázása aztán a modern pszichológia legnagyobb lökéseit adta, és szükségességét egy új felosztás alapjai után való kutatásnak. Az ilyen keresztezéseken alapuló felosztások erőszakot követtek el az adottságokon s még mindig nem voltak kimerítők, mert kihagyták a konstans szabályozó képleteket (és ezeket átengedték a regényírók és moralisták pszihognózisának).

3. A tapasztalati pszichológia tárgya lelki adottságaink, a fenti értelemben. Ezeknek leírását ezúttal nem adjuk, csak osztályozását fogjuk megkísérelni és evvel implicite a magyarázatát.

Az adottságok bizonyos viszonyban állnak egymással. Ezen viszonyokat egységes szempontból nézve, nyerjük az *adottságok osztályozásának*, kategorizálásuknak alapját. Az adottságoknak nem kell reálisan külön jelentkezniük, — lelki világ nem áll elemekből, hanem mint erre a tankönyvek is rámutatnak, abban állandó összefüggés, egység van — de megértésüknél fogalmilag egymástól elválasztható mozzanatokat kell megállapítanunk. Feladatunk lesz megállapítani az egységes szempontot, vagyis lelki adottságaink lényegét és közös attribútumait. Csak így fogjuk megérteni egymásra vonatkozásait és ordínálásuk módjait felismerni.

Tudjuk, hogy a hagyományos hármas felosztás (gondolkodás, érzelem, akarat) kezdetben képességekre vonatkozott, melyek egymástól függetlenül fennállanak. A herbartianusok vizsgálata óta megszoktuk ezeket legfelső osztályoknak tekinteni, melyek alá a lelki élet különböző jelenségei kényelmesen és áttekinthetően foglalhatók (v. ö. Nahlowsky, §. 1.). A tankönyvek innen vették át a jelenségsoportokra vonatkozó felosztást. Természetesen ez nem jelent elszakadást a képesség-pszichológiától. Jodl szellemes ellenvetést tesz a hármas felosztással szemben: „Sehol a világon nincsen elképzelés, akarás, gondolkodás mint ilyen: hanem csak lények, szubjektumok vannak, melyek ezeket a tevékenységeket kifejtik. A nem reflektált természetes tudat sohasem áll az elképzelés vagy akarás plusz elképzelés — vagy

akarás-tárgy szintéziséből, hanem sokkal inkább a másik szintézisből: én (elképzelő, akaró) plusz eme bizonyos tartalom* Nem helyes tehát képességek illetve jelenségcsoportok elválasztásából kiindulni. Érdekesebb szempontnak fog bizonyulni a minden lelki adottságra jellemző határozmány, melyet Jodl is kiemel, az énhez tartozás vagy vonatkozás felismerése, mely a pszichológiai vizsgálódás során oly fontos megkülönböztetésre jutott, mint a funkció és tartalom elválasztására. Ennek a szempontnak figyelembe vétele sok tankönyvnek az egységét bonnieg; így Ebbinghaus az érzetek és képzetek mellé processzusokat volt kénytelen felvenni, különálló kategóriákként a tudat, figyelem, emlékezet stb. szerepelnek, és még Lipps is, aki a fenti megkülönböztetést következetesen véghez viszi, a „Besondere Zustände” fejezetben, Affekte, Temperamente, „Typen” alatt tárgyalja a tulajdonságokat, hajlamokat, mint valamit, ami a rendszeres vizsgálódásból kiesik. Komolyan egyeztetik fenti szempontunkat a hármassal Kornis és Brandenstein (1. történeti tárgyalás).

Válasszuk külön a koordinálható adottságokat, a *tudattárgyakat*, és keressük ezek csoportjait, meg egymáshoz való viszonyukat, de ne zárjuk ki az ezeket *preformáló adottságokat* (előbb 3-ik típusnak neveztük) se. E kiemelkedő adottság-típusok ordinálási módjait a principiumokkal fogjuk megismerni (1. problematikái részt).

A nem egységes értelmezés következménye volt, hogy nem alakult ki a pszichológia, hanem csak egyes pszichológiák (Brentano: Előszó). Ennek főoka az volt, hogy a lelki élet kutatói *nagyon is ragaszkodtak a népszerű terminusokhoz*, és féltek egy absztrakt tudományos terminológia kialakulásától. A lelki élet nagyon is közvetlen valóság, ezért annak kutatásában elégnek látszott egyszerűen rámutatni arra, amit mindenki ismer. Az introspektív pszichológiának erre a könnyelműségére a természet-tudományos pszichológia helyesen mutatott rá, de maga sem adott mindig jobbat. Csak újabban kíséreltek meg erőszakosnak látszó elválasztásokat; ilyenek látszott a funkció és tartalom (egyelőre csak így jelöljük) elválasztása, melyeket elválasztva sohasem élünk át, a jelenség mozzanatai ezek. A „jelenségek

* Idézetek a szerző fordításai.

csoportjára” való felosztással is mindig meg kellett jegyezni, hogy elszigetelt érzelem vagy tiszta gondolkodási állapot valójában nincsen; ezek a csoportok azonban mégis reálisan elválasztottaknak látszottak, mert megegyeztek a hétköznapi szóhasználattal. Ettől a szemponttól mint babonától el kell szakadni. A szépirok és emberismerők találó pszichológiai megállapításokat tettek, főképp a tulajdonságok és karakterek terén — azonban nem egységes rendszerből értelmezték ezeket (mint erre Dilthey oly kitűnően rámutatott) és fogalmaik nem voltak tudományosan kiérlelték. Melyik tudomány ragaszkodik a mindennapi kifejezésekhez? műszavakra szükség van, ha nem is akarnak önálló létezőket, egységes tárgyakat jelölni. Nem szabad visszariadni a fogalmilag különálló mozzanatok szétválasztásától — ezek adják meg az adottságok kimerítő és igazi képét, melyek nem különálló „jelenségek” de éppen végső adottságok, — enélkül nincsen eredményes tudományos gondolkodás. Minden lelki adottságot felölelő *egységes kép* a lelki életről, lelki adottságaink dimenzionálása, az alapkategóriák redszerezése csakis e szempont figyelembevételével kísérelhető meg. A megbízható osztályozás nemcsak rendet teremt a pszichológia anyagában, hanem a további kutatásra is direktívákat ad, sőt új gondolatoknak is lehet megindítója. így az osztályozás nemcsak heurisztikus értékű lesz, hanem a dolgok lényegét is megvilágító, „Az osztályozás nem is egyéb, mint az osztályozott dolog további megvilágítása”, mellyel „a megismerést tudássá fokozzuk” (Pauler: Logika 166,§.).

Irodalom:

- Pauler: Logika, 1925,
 Brentano: Psychologie I., 1874,
 Binswanger: Einführung in die allgemeine Psychologie, 1922,
 Stumpf: Erscheinung und psychische Funktion, 1906,
 Lipps: Leitfaden der Psychologie, 1903,
 Külpe: Vorlesungen zur Psychologie, 1922²,
 Varkonyi: A pszichologia alapvetése, 1926,
 Rehmke: Lehrbuch der allgemeinen Psychologie, 1892,
 Nahlowsky: Das Gefühlsleben, 1884,
 Rickert: Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung, 1901,
 Dilthey, Ideen zu einer beschreibenden und zergliedernden Psychologie, 1894,
 Jodl: Lehrbuch der Psychologie, I- 1896,

Komis: A lelki élet, I. 1917.

Brandenstein: Lelki jelenségeink osztályozása (egyetemi előadások, Budapest, 1929/30, II.)

Husserl: Philosophie als strenge Wissenschaft. Logos, I,

A következő (B.) részben „Források” alatt foglaljuk össze azokat a műveket, melyekben a szerzők kategóriákra, osztályozásra és megkülönböztetésekre vonatkozó egyes tanításait találjuk, „Irodalom” alatt azokat, melyek az osztályozás és a kategóriák problémáival általában, történeten, vagy kritikaian foglalkoznak.

Rövidítések:

Z. f. Ps. — Zeitschrift für Psychologie

A. f. Ps. — Archiv für die gesamte Psychologie

Ps. Bu. — Psychological Bulletin

Ps. R. — Psychological Review

Sc. — Scientia

Z. f. päd. Ps. — Zeitschrift für pädagogische Psychologie

Kl. W. — Klinische Wochenschriften

Jb. d. Ph. — Jahrbücher der Philosophie

Ps. Fo. — Psychologische Forschung

Ath. — Athenaeum

ps.

Forrásmunkák megjelölésénél — ismertebb rövidítéseket alkalmaztunk. pszichológia

Ha a kötetszámat vessző előzi meg, az a megjelent kötetek számát jelzi, ha pont előzi meg, akkor a szám a felhasznált kötetre vonatkozik.

B) Történeti rész.

I. Kiindulás.

Dessoir a pszichológia három főirányát különbözteti meg. *Pszihognózis* a lélek ismeret, a legrégebb népszerű ps., ennek irányába halad a modern struktúra- vagy megértő- (szellem-tudományos) ps., a freudizmus és az u. n. individuál-ps. A metafizikai ps. vagy *pszihozófia* a lélekre vonatkozó végső kérdésekkel foglalkozik; ilyen jellegű az első görög ps.-i gondolkodás és ez kíséri végig a ps.-t napjainkig, jóllehet Kant mindent elkövetett az u. n. racionális ps. ellen. A tulajdonképeni vagy *biológiai ps.* tárgya a lelki folyamatokban mutatkozó törvényszerűség, mely független az egyéni történésektől és a végső kérdésektől; ez az irány fejlődött ki legkésőbb, mert előbb látták meg a természeti összefüggéseket, semmint a „Bewusstseinsvorgänge an sich”, magukat a tudatfolyamatokat.

Klemm megkülönböztet metafizikai (dualisztikus és monisztikus) és empirikus (leíró és magyarázó) ps.-t. Napjainkban sokszor elhangzott a vád a régebbi (Wundt előtti) ps.-val szemben, hogy csak ps.-ák léteztek, de nem alakult ki a ps. A természet-tudományos ps. diadala óta pedig állítólag létezik már egy ps.; ez az előítélet azonban már összedőlt. Csak végig kell néznünk a német ps.-n, hogy lássuk, más ps.-t művelnek Marburgban, mást Würzburgban, mást Leipzigben, Berlinben és ismét mást az északi városokban. Amerika az objektív ps.-ban, Franciaország a para- és patho-ps.-ban valamint a pszihotechnikában, Oroszország ez utóbbiban és a reflexológiában dolgozik — aztán elszigetelt irányok kutatnak az intuitív, megértő ps. és a pszichoanalízis terén, Olaszországban pedig a szomatikus vizsgálatok mellett eklektikus irányok alakulnak ki. De ez nem jelent valami egészséges munkafelosztást; egyik irány sem látja

be szívesen, hogy a ps. hatalmas birodalmának csak egy tartományában működik, hogy a maga módszere sohasem lesz alkalmas arra, hogy az egész birodalom üdvét biztosítsa; viszont mind-egyik joggal hirdeti, hogy vegyék tekintetbe az ő eredményeit is — joggal, de kevés sikerrel. Tehát ma ismét csak ps.-k vannak,

Ha áttekinteni próbáljuk a ps. történetének kusza szöve-dékét, nehezen láthatunk ott egységes irányokat. Minden ilyen kísérlet csak annyira lehet tökéletes, mint minden történetfilozófiai felosztás. Heurisztikus szempontból azonban ilyen vázlat elkészítése nélkülözhetetlen.

Nem áll módunkban behatóan foglalkozni a keleti ps.-val. Eltekintünk a kínai és indiai filozófia ps.-i anyagának felkutatásától. Úgy látszik, mintha ott a Dessoir féle irányok közül az első kettő lenne leginkább képviselve, maguk a tudatfolyamatok kevésbé érdekelték Kelet kontemplálóit, kiket az egyéni boldogulás kérdése izgatott, nem a magánvaló tiszta igazság kutatása. A tiszta βίος Φεορήτικος görög életforma. Vizsgálódásaink kiinduló pontjául a görög filozófiát választjuk, majd a hellenisztikus filozófián át jutunk a patrisztikához és skolasztikához, hogy a reneszánsz új gondolataival és a bárók nagy rendszereivel ismerkedjünk meg. Az aszociációs elmélet és képesség ps.-t követi a kriticismus, mely bevezet a modern gondolkodásba, míg a romantika idealizmusa és misztikája a historizmus és naturalizmushoz vezet el, mellyel elértük a mai ps. küszöbét. Wundt-tól napjainkig a ps.-t csak polifonikusan tudjuk megjeleníteni, minthogy a lélektan különböző területein különböző hipotézisek próbálják lelki életünk jelenségeit, adottságait fogalmilag meg-hódítani. A főirányokkal a tárgyalás folyamán futólag megismerkedünk. Wundt előtt megkülönböztethetünk az érdeklődés iránya szerint metafizikai (eleaták, skolasztikusok, Leibniz), ismeretelméleti (Platon, Locke, Kant), etikai (Platon, patrisztika), természettudományos (Aristoteles, Paracelsus, Descartes), asz-szociációs (Hume, Hartley, Mill), képesség- (sztoa, Wolff és iskolája), képzetmechanikai (Herbart és iskolája), továbbá szel-lemi (Schelling, Hegel, Günther) ps.-ákat; módszer szerint dialektikus, deskriptív (fenomenológiai), empirikus (introspektív és kísérleti) ps.-t.

Nem feladatunk ezekbe a kérdésekbe mélyebben elmerülni.

ezekben a szempontokban csak irányítókat látunk. Megemlítjük még, hogy Várkonyi a ps.-nak négy irányát ismerteti a történeti fejlődés sorrendjében; ezek a biológiai, antropológiai, a lelki tényeket kutató tiszta- és végül a tudat-ps. Baldwin az egyéni fejlődés szerint tárgyalja a ps, történetét (gyermek, idősebb gyermek, serdülő stb.).

A következőkben történeti sorrendben (Wundt után iskolák vagy irányok szerint) ismertetjük a lélektani kategóriák rendszerének kialakulását, illetve a lélek felosztását, lelki jelenségeink osztályozását. Az ide vonatkozó történeti adatokat b) alatt ismertetjük. Ahol ennek megértésére szükség van a lélekről való általános felfogás ismertetésére, ott ez a) alatt történik, a tanításokban egyes mozzanatokra vagy törvényekre vonatkozó kiemelkedő gondolatokat c) alatt közöljük, A gondolatok összevont interpretálásában igyekeztünk a gondolkodó saját kifejezéseit használni. Ettől az elvtől csak ott térünk el, ahol az elv követése az érthetőség vagy a tömörség rovására ment volna.

IX. Tárgyalás.

... ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἀνεξέουροι,
 πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν. οὐ τῷ
 βαυ^ν λόγον ἔχει. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

a) jelöli a lélek lényegére, b) felosztására, c) egyes kategóriáira vonatkozó tanokat,

A) Ókori görög filozófia.

PARMENIDES a) fizikai tanait a lélek területére is érvényesíti (materializmusában az eleata nem látszik messze túlhaladni ión elődeit, b) Van világos, könnyű és tüzszerű rész és sötét, nehéz, földszerű rész a megismerésben. A kettő vegyülésétől függ a belátás (a fizikai világban a kapcsolatot Eros hozza létre).

HERAKLEITOS b) két princípiumot különböztet meg szintén ismeretelméleti szempontból: a nedves lélek csak a véleményre hallgat (οἴησις), míg a száraz lélek a világertelemmel és az isteni őstűznek részese, amely forró lehet (ψυχῆ).

EMPEDOKLES b) a lelket is négy elemből rakja össze; mindegyik maga magát ismeri meg, A lényeggel rokon örömet kelt, az idegen eltasztást, fájdalmat okoz. Szeretet és gyűlölet fűzi össze az elemeket, c) ő az első, aki az érzéki megismerést magyarázni, próbálja. A tárgyak is lélekkel bírnak, és szívünk vére is, ettől függ a belátás. Itt már mély pszichológiai ismeretekre bukkant, de még benne van egyrészt az orfikus szellemi metafizikában, másrészt az ión természetfilozófiában.

ANAXAGORAS b) különválasztja a szellemet (νοῦς) mint mozgató erőt a materiától, c) Az érzékelés csak a νοῦς eszköze.

DEMOKRITOS b) Zeller 720: az értelemben megkülönböztet δρῆν-*t*, és ἐπώνυμα-*t* (harag és vágy), c) Kiepíti az Empedokles megismerés tanát, de hozzáteszi, hogy a lényeg a valódi γνησίη ész bontja ki az érzékelésből, mely relatív és nem ismeri meg a tiszta σήμα-*t*, az atomokat, melyekből a lélek áll.

A PYTHAGOREUSOK szerint a) a tiszta lélek a test egységes harmóniája, b) A Platónhoz is eljutott négy lélekrészről szóló tan Diogenes Laertius szerint magától Pythagorastól való. Eszerint van νοῦς, επισθήμη, θοῖα αἴσθησις; ez ismeretelméleti felosztás. 1. Gondolkodás, érzet, érzelem, vágy; állapota nyugalom és mozgás (Cicero: Tusc. IV. 5.). 2. νοῦς, φρένες, {Κίμος (Diogenes Laertius VIII, 30.). c) Siebeck: 147: az egész ember cselekvésének fajjai vannak, melyeket lokalizáltak.

PLATON a Protagoras-Gorgias féle szkepszis ellen lép fel idealizmusával, b) a *Timaos*, *Phaidon*, *Phaidros* és *Politea* dialógusaiban adott felosztásának Brentano szerint az a hibája, hogy az érzékelést nem tudjuk elhelyezni; a felosztás tisztán etikai koncepció. A lélek μέρη-*i* vagy εἰδη-*i*: λογιστικόν, θυμοείδης, επιθυμητικόν, σοφία, ἀρετή, σωφροσύμη) — erre építi államtanát is. Megkülönböztet alsóbb (érezékelés, vágy) és felsőbb (gondolat, akarat) részeket. Rep, 477: a δίψαμεις ez határozza meg, amire irányul: αἴσθησις, δόξα, επισθήμη. Platon a megismerést egységes princípiumra vezeti vissza, az anamnézisre, c) Nála fordul elő először az asszociáció: Sinnias lantossal a lant képze is í elmerül.

Szerves, egységes nézőpontot ezek a felosztások még nem mutatnak fel. A felosztások fiziológiai (metafizikai) ismeretelméleti és etikai nézőpont eredményei,

ARISTOTELES írta az első munkát a lélekről, a) A lélek

a test első entelechiája; a lélek mint élet alapfunkciója a mozgás és gondolkodás (D. A. II. 1.). Az atomisták is megkülönböztettek az életben mozgást, érzékelést, és tudatot, melyeket lokalizáltak, b) Aristoteles többször is szemébe nézett a lélek felosztási problémájának, s a következő kísérletek maradtak ránk:

1. Vegetatív és tudatos lélek (D. A. II. 3.). Brentano szerint ez testi és testetlen, másrészt állati és emberi lelket jelent.

2. νοῦς és δρεξις (D. A. III. 9.) két erő. „Bizonyos értelemben a léleknek igen sok része van, több mint amit Platon felsorol (nem nevezi meg). ... A vegetatív és szemlélő lélek, mely nem egyszerűen értelmes sem értelmetlen . . . ehhez jön még a képzelőerő, ... melyet nem tudunk mihez kapcsolni és mitől elválasztani... Ezenfelül tekintetbe jön a törekvés képessége, mely fogalma és hatása szempontjából minden más telekrésztől különbözni látszik. ... ha a lelket három részre osztjuk, ez: mind a háromban ott lesz. A törekvés lehet akarat (értelmes), vágy (értelmetlen), szorgalom (a bátor lélekben). Az észben van ítélőképesség, gondolkodó munka és érzékelés.” (Szabados D. A. III. 9. után.)

3. D. A. II. 2. A lélek . . . következő négy képességgel határozható meg: táplálás, szemlélés, gondolkodás, mozgás. (Ezek részben minden élővel, részben az állattal közösek). Vajjon ezek a képességek térben oszthatók-e? növényeknél, rovaroknál igen, mert ezek elvágva is tovább élnek, érzékelnek és mozognak. Ahol pedig érzékelés van, ott φαντασία is — (Freudenthal 1863, ezt törölni kívánja itt,) és törekvés is van. Ahol érzékelés van, ott gyönyör és fájdalom is, és ahol ezek, ott szükségkép vágy is van. ... Az észben azonban ... fogalmilag megkülönböztethetünk szemlélést, és ítélőerőt.

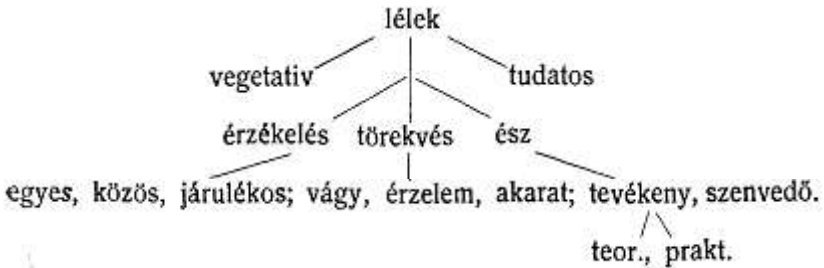
4. Eth. Nikom. VI. 2. (U. í. 22) c) tudatos lélek lehet epistemikus, és racionálós. „Három dolog van a lélekben, amittől függ a cselekvés, és az igazság megismerése: érzékelés, értelem, törekvés, αἴσθησις, νοῦς, δρεξις.” Az itt következő etikai elmélkedés szerint az értelem és a törekvés döntik el az akarat választást.

5. Eth. Nikom. II. 4. A léleknek háromféle ginomenonja van (Passow szótára szerint ez a kifejezés jelenthet I. folyamatot,

lefolyást, 2. állapotot): érzelem, tehetség, habitus, πάθη, δυνάμεις ζῆσις.

[c) D. A. II. 3. az ész maga tevékeny és szenvedő; amennyiben tevékeny, annyiban teoretikus és praktikus. A törekvés lehet vágy, érzelem, akarat. Az érzékelés egyes, közös és járulékos.]

Aristoteles több felosztását Pauler egyértelműen veszi: (Aristoteles V.)

A hármás felosztás az eredeti kettősnek (mozgás és gondolfolyást, 2. állapotot), érzelem, tehetség, habitus, φαντασία különös használata stb. arra engednek következtetni, hogy nem alakult ki végleges vélemény. Történeti hatása a kettős felosztásnak volt (2.). A 3-ast (4.) Pauler fogadja el és egyezteteti centripetális, centrifugális és centrális biológiai reakciókkal. 1. Részekre való felosztás és arra jellemző, milyen élőnek mi jut. 2. Az alap funkciók szerint történt felosztás, bár mind a kettő okozza a mozgást, ha a φαντασία-t gondolati tevékenységnek fogjuk fel (D. A. III. 10). 3.-nál Pauler kiemeli: A vegetatív lélek (θρεπτικόν) növényvel és állattal közös; a négy képesség csak az állattal közös, (a törekvés mint ösztön) ; kizáróan az emberi lélek sajátossága az ész, amely szenvedő és tevékeny. 4.-et sajnos nem magyarázza tovább; ez a felosztás a mire irányulás, intencionalitás szerint fogható fel. 5. Ennek a felosztásnak a következőkben nagyobb jelentőséget fogunk tulajdonítani, jóllehet eddig úgyszólván figyelmen kívül hagyták (1. C. II. 5).

Kornis következőképpen rendszerezi az aristotelesi felosztásokat, a) Metafizikai osztályozás: halandó és halhatatlan, b) biológiai osztályozás: vegetatív szenzitív intellektuális, c) tiszta pszichológiai osztályozás, a tárgyra vonatkozás szerint νοῦς és ορεξις.

Források:

Diels: Die Fragmente der Vorsokratiker. 1903, (II, utóbb III kötet).

Platon: Timaios

Phaidros

Phaidon

Nomoi

Politheia

Theaitetos stb,

Aristoteles: Περί ψυχῆς (D. A.)

Ethika Nikomachea

Metafizika

Περὶ σόμνου

De Memoria et reminiscencia

De sensu et sensibili (Berlini Porosz Akadémia kiadása.)

Utóbbiak együtt: Parva naturalia (Philosophische Bibliothek),

Irodalom:

Brentano: Von der Klassifikation psychischer Phaenomene, 1911

Pauler: Aristoteles, 1922

Kornis: A lelki élet L, 1917

Siebeck: Geschichte der Psychologie I., 1880

Zeller: Die Philosophie der Griechen, 1844—52

Freudenthal: Über den Begriff des Wortes ψαυταιαίβει Aristoteles, 1863

B) A hellenizmus filozófiája.

Az új platonizmus megkülönböztette a λόγος-t és a νοῦς-t, mely a német idealizmus nyomán felmerül mint Geist és Seele; ezt Guenther majd Pfordten és a szellemtudományos lélektan hívei építik ki. Ebbe a problémába nem hatolunk ezúttal mélyebbre, elég ha felhívjuk a figyelmet arra, hogy a hindu filozófiában ez már ismert fogalompár (v, ö. Klemm), Az elválasztás vonatkozik 1. alacsonyabb és magasabbrendű lelki funkciókra (ez felmerül Platónnál, majd Wolffnál, Baínnél stb.), 2. egyéni és objektív ideális szellemi megnyilatkozásokra,

PLOTINOS (IV, Enneada) b) νοῦς, φῦσις és κοινον, mely az előbbi kettő között áll, ez az aktuális lélek. Felfelé és lefelé néz, egységes, aktív. Érzékel, kedvet és fájdalmat érez, aszerint, hogy a test és a lélek árnyékképe megerősödik vagy megoldódik. (Empedokles!),c) A φανταστικόν és gondolatra vonatkozik* ezen nyugszik az emlékezés, amely tisztán a lélekhez tartozik. Az επιθυμία tudomásul veszi a test szenvedéseit, középütt áll Erény, tudat, tévedés, a koononban keletkeznek. Egyben sok képesség lehet.

PHILON: b) Van értelmes és értelmetlen lélek: A kettő összehatásából keletkezik φαντασία és αἴσθησις (érzéki ösztön). Előbbi Isten sugara, mellyel hasonmásává tesz, utóbbi növény és állat tulajdonsága. Előbbihez tartozik a beszédképesség, és a logikus elképzelés, utóbbihoz a szenvedély, vágy és szemlélet. Ezek képességek. Mint házban a lakók, úgy férnek meg az oszthatatlan lélekben a képességek,

PORPHYRIUS: Sent, 10, c) funkcióról beszél a lélekben, A lélek megtisztulásának etikai problémája lép előtérbe (Siebeck: 444.),

PLUTARCHOS: b) Eklektikus felosztást ad. Van vegetatív, szenzitív, törekvő, bátor és eszes lélek (Siebeck: II, 183).

EPIKUREOS: Szenzuálista ismeretelméletét alkalmazza, c) egyes szemlélettel evidencia jár (εὐάργεια), fantázia képek δόξα-val, fogalmak ὑπολήψεις-szel járnak.

A SZTOA: b) Zenon még csak három részt különböztet meg, később 12-15 részt, képességet is ismernek (v. ö. Eisler szótára, és Volkmann Psychologie L, Piac, Phil, IV, 4.). A lélek egy alapképességű ἡγεμονικόν és a szívben tartózkodik. Ennek funkciói mint a polip csápjai kinyúlnak, ezek: az öt érzék, továbbá a nyelv, a nemző és gondolkodó erő (Diogenes Laertius VII, 110., Galenusnál fennmaradt Chrysippos ilyen felosztású pszichológiája). Brentano erre megjegyzi, hogyha külön erő az öt érzék, akkor az egyes érzékek egyes érzékelése pl. a kék és a piros érzékelése is egymásból le nem vezethető külön erő képeznek. Ismeretelméletileg a sztoában megkülönböztettek érzékelést (anyag), ismerést (formálás), és emlékezést (Dessoir, 38—45.),

Források:

- Plotinos: Enneades, rec. H. F. Müller, 1878
 Phílonis opera, Cohn & Wendland,
 Epikuros: Περί φύσεως
 Stoicorum veterum fragmenta, ed. J. ab Arnim, IV, 1921—24
 Galenus: De animi facultatibus,
 Porphyrius: Einleitung in die Kategorien, Phil. Bibi, 1925

Irodalom:

- A már idézettek, vagy a fejezet végén szereplőkön kívül:
 Volkmann: Psychologie, I,³ 1884,

C) Patrisztika.

TERTULLIANUS: a) A rész helyett a képesség szót használja. A képességek a test részeihez tartoznak, az anima a lélekhez. A képességek összeszövődő vonatkozásai egymásba átnyúlnak. A lélek a testnél csak fokban finomabb és a legfinomabb a szellem, c) Érzékelés és gondolkodás egymásra utaltak.

ARNOBIUS: c) A nem érzékelő lény teljes lelki ürességű volna (a szenzuálizmus negatív formája).

PHILOPONUS: Aristoteles keresztény kommentátora,
b) A halhatatlanság bizonyítására *felvesz* három lelket, a) λογι-

και, β) ἄλογαι, γ) φυτικαὶ			
	α)		β)
δρεκτικαὶ	γνωστικαὶ	δρεκτικαὶ	γνωστικαὶ
α) βούλησις	α) δόξα	α) θνητός	α) αἰσθησις
β) προαιρεσις	β) διάνοια	β) επιθυμία	β) φαντασία
	γ) νοῦς		
		γ)	
		α) θρεπτικὴ	
		β) αὐξμητικὴ	
		γ) γεννητικὴ	

CLEMENS ALEXANDRINUS (Strom. VI. 16.): b) Különálló létezők a ψυχὴ σωματικὴ **vagy** πνεῦμα ἀλογου **és** a ψυχὴ λογικὴ vagy νοῦς.

GREGORIUS (NYSSA): b) A lélek 3 ereje az életerő, a szenzitív erő, és a νοῦς (d. hom. opif. 14-15).

GREGORIUS (NATIANUS): a) A lélek vezetője a kocsinak, melyet 3 képesség visz. Visszanyúl a Phaidrosra (Siebeck).

AUGUSTINUS: a) A lelki káoszban mély kincsek vannak, csak nehéz abban rendet teremteni (Conf.). Az érzékelés, gondolkodás, akarás stb. és a térbeli folyamatok közt nincs semmi hasonlóság. Tudatos és tudattalan tartalmak készenléte van örök mozgásban, kapcsolás és szétválasztás működik ezek közt, melyeket akarat mozgat, intentio animi. c) Az akarat a cselekvés képessége. Az érzélem ítélet benyomások felett. Memoria, öntudatosság, érzékelés, gondolkodás, érzelmek, nem tulajdonságok, nem szférák, hanem intentiones animi. b) A lélek és a spírítus nem külön szubstanciák, hanem a lélek külön vonatkozásai (Lactantius). A test felé fordulva, a lélek vegetativa

és sensitiva, a test fülé fordulva: spiritus. Felosztása hármias: memoria, intellectus, voluntas: Non sunt trés vita, sed una vita . . . mens . . . substantia. Mindegyikben benne van a másik (de trin. 11, de qu. an 33.). Az intellectus áll szemlélő és képzelő erőből, előbbi előidéző, utóbbi megőriz; a memoria lehet érzéki és értelmi.

MAXIMUS CONFESSOR: b) Megkülönböztet sensus-t, ratio-t, intellectus-t.

JOHANNES DAMASCENUS: a) Az anima legtisztább része a mens, mely vele egy. Hoc mens est in anima (de orth. fide XIL).

NEMESIUS. Ιερί φύσεως ἀνθρώπου többféle felosztása:

1. φανταστικόν, μνημονευτικόν, θιανοητικόν
2. λόγος ενδωθετός, λόγος προφορικός
3. vegetatív, szemlélő és értelmes
4. értelmes és értelmetlen (érzelem, vágy)

Források:

Tertullianus: De anima

Arnobius: Adversus Gentes

Clemens AI.: τροματεῖς

Gregorius (Nyssa): De homine opificio

Maximii Confessionis opera, Paris 1675

Augustinus: Soliloquia

De liberó arbitrio

De trinitate

De civitate Dei

Confessiones

Johannes Dam.: De orth. fide

Johannis Damasceni opera 1577

Migne: Patrologiæ cursus completus, 1840-57

D) Skolasztika.

SCOTUS ERIUGENA: a) Az egységes lélek szubstancia különböző hatásait ismeri.

HUGO ST. VICTOR: A Szentháromsággal állítja párhuzamba a lelket. Eszerint van cognoscibile, concupiscibile, irascibile. A megismerő a megismerés tárgyai szerint (világ, lélek, Isten) lehet oculus carnis, oculus rationis, és oculus contemplationis.

RICHARD ST. VICTOR: b) Ismeretelméleti szempontból

megkülönböztet: cogitatio-t, meditatio-t, contemplatio-t. Ezeknek megfelel az imaginatio, ratio és intelligentia. Az imaginatio és sensus mint alsórendűek anyagot nyújtanak a ratio-nak és affectus-nak, c) Következő affectus-okat ismeri: félelem, remény, öröm, fájdalom, gyűlölet, szeretet, szégyen,

AVICENNA (Opus Egregium): b) Felsorolja az öt érzéket és a belső érzék részeit; közös, imaginatio, memoria, phantasia, c) Az imaginatio cogitativa és estimativa, felfogó és mozgó erő. Utóbbiban megkülönböztet indítót és mozgatót,

ALHACEN: c) Az érzékelés időbeli tartamára lesz figyelmes. Az érzet a fájdalomhoz tartozik. Rámutat a tudattalan következtetésekre,

GUILLAUME DE THIERRY: a) A képességeket erőknek majd pedig eszközöknek nevezi (Wener: 269, id. Siebeck).

ALBERTUS MAGNUS: a) A lélekrészek a lelki lényeg kifolyásai, b) A totum potestativum partes potestativa-ra oszlik: Vegetativum, sensitivum, intellectivum, c) A tudat képeit a fantázia kapcsolja össze és választja szét.

SZENT TAMÁS: Egyesíti Augustínust Aristotelessel, a) A képességek a lélek essenciájából „sicut a princípío fluunt”, „ordinatu ad actum”; a képesség alapját az aktusról kell venni, (I, 77—78), b) Az érzéki és vegetatív erők testi formák, az ész és akarat a lélek képességei, A lélek középütt van a tiszta formák és az inherens (anyagon ható) formák közt, A megismerés lépcsőfokai érzet — képzet — általános fogalom. Az érzéki és értelmes megismerés tárgyai a véletlen és a lényeges tulajdonságok. Egyik felosztása szerint van Vegetativum, sensitivum, appetitivum, motivum secundum locum, intellectivum. Lépcsőzetes beosztása a szellemiség szerint Vegetativum, sensitivum, rationis, melyeket tisztuló formában követ az angyal, és a legmagasabb forma, Isten, c) A törekvés érzéki vágy és akarás; az érzelem ítélettel vegyült ösztön, mely a bonum simplex és a bonum arduum felé törekszik. Az érzelmek osztályozását adja; a pszihés kauzalitás szerint genetikusan vezeti le azokat az amor-ból,

BONAVENTURA: b) Intellectus, ratio, phantasia, memoria, appetitus, voluntas, (V, ö. Bacon; Eisler szótára,)

JOHANNES PECHAM, franciskánus: a) A képesség és a szubstancia viszonya megfelel a potencia és szubstancia a vires

és accidencia viszonyának. Első az akarat, mely szoros viszonyban áll a vele határos értelemmel. A képességek (potentiae, virae) hierarchiában vannak, b) Anima vegetativa: Vis mutativa (augmentativa), generativa. Anima sensitiva; felvevő (cogitatio, sensus communis, memoria, ratio), és törekvő. (Irascibile, concupiscibile, voluntas). Anima intellectiva: inferior, superior; int-agens (reparativa, conjunctiva), Int-poss. (memoria, virtus).

DUNS SCOTUS: a) Kimondja, azt a szemelött tartandó tételt, hogy a különböző jelenségekből nem kell azok különböző hordozóira következtetni, b) Ész és akarat vannak a lélekben, c) Az érzet is tevékenység (Carus, 488).

GUILLAUME D'AUVERGNE (Traité de lame. III. 7.): „ha tulajdonítják is a gondolkodást az intellektus képességének, a vágyat és akarást a vágy és akarás képességeinek, az mégis egyetlen lélek, mely gondolkodik, vágyik és akar”. (Lalande szótár.)

GENTI HENRIK: a) A képességek nem önállóak, b) megkülönböztet kedélyt, akaratot és intellektust.

ECKHARDT mester: c) Az ismeret és a fenséges tudat-egysége a kedély (Fünklein).

TAULER János: c) Az érzéki és eszes lélek vezetnek a kedélyhez.

OCKHAMI VILMOS: b) Az ismeretlen lélek hatásmódjait különbözteti meg, az akaratot és értelmet, c) Az akarat az érzelmekkel és az ösztönökkel szövődik,

JOHANNES BURIDAN: c) Megkülönbözteti az érzéki és intellektuális vágyat az akarattól.

ROGER BACO: c) megelőzi az appercepcióról szóló tant; hangsúlyozza, hogy a szemléletben az asszociált képzetek közreműködnek.

A középkor az ókori gondolatok variálását jelenti problémánk szempontjából; a lélek egységességéért folyik a gondolati küzdelem. A renaissance elsősorban a módszerben jelent újat; nagy tért foglal el az empíria.

Források:

Migne: Patrologiae. II. Eccl, lat. (I. Források D.)

Averroes: Kommentar zu den Aristotelischen Büchern de anima

Alhacen: Opticae thesurus, 1572

Avicenna: Opus egrégium de anima, 1508

Albertus: Opera (Kommentár a D. A.-hoz), Borguet, 1890
 Thomasius: Summa theologiae, 1265
 Duns Scotus: Tractatus de rerum principibus, 1300
 Duns Scotus: Opus Oxoniense
 Deutsche Mystiker des XIV. Jh., II, Fr. Pfeiffer
 Wilh. Occamus: Quodlibeta septem, 1487
 Joh. Buridan: De anima, 1516, (posth.)
 Roger Bacon: Opus maius, 1773

E) A reneszánsz filozófiája.

POMPONAZZI: a) A megfoghatatlan szellem halhatatlan; a halandó ész érzetektől és képzetektől áll.

MELANCHTON: Tanítása az egyetemeken hosszú ideig hatással volt. b) A spiritus vitális biológiai princípium, a Spiritus animalis pedig teoretikus, c) Ismer passzív és aktív memóriát.

PARACELSZUS: Tanítása szerint a) az elemekkel a test, a csillagokkal az életprincípium, Istennel pedig a testetlen lélek van összefüggésben, b) A testetlen lélek megismerési formái az imaginatio és az illuminatio naturalis.

J. B. VAN HELMONT: a) A mens az emberben anima sensitiva-vá alakul át, mely a dolgok lényegét meg nem ismerheti, de b) képes gondolkodás akarás, érzés stb.-re. Az archei insiti, a különböző életcentrumok az anima sensitiva-nak vannak alávetve.

BERNARDINO TELESIO: a) A lelket anyagi természetűnek fogja fel — anima e semine educta; ennek összehúzódása a fájdalom, kiterjeszkedése az öröm. b) Ismeretelméletileg megkülönböztet érzékelést, értelmet (mely analógiák útján történő észrevétel) és tevékeny gondolkodást.

GIORDANO BRUNO: b) Ismeretelméleti szempontból megkülönböztet a léleken szemléletet, szellemi elképzelést és értelmet, c) A lelki élet hajtóereje a fantázia[^]

LODOVICO VIVES: a) Az organikus élet alacsonyabb formái alapjai a magasabb tudatos formáknak. A tudatot az agyi részecskék lengései idézik elő; az életerő és a kedély a szívben lakoznak, c) Az imagináció képzeit a fantázia asszociálja.

CAMPANELLA: Ismeretelméleti felosztása szerint a szemléletes elképzelés, a szellemi elképzelő erő és mérlegelő értelem működnek az emberben, c) Felmerül nála az érzetközöb gondolata.

KEPLER: Arra a döntő ismeretelméleti belátásra jut, hogy a jelenségek kvantitások, melyeknek kvalitását a lélek kölcsönzi, b) Kikapcsolja a vegetatív lélekrészt, rámutatva arra, hogy a mozgást nem anima, hanem vis eredményezi, c) Az inger és az érzet nem adekvátak.

GALILEI: c) A szag, íz, hő és ellenállás-érzeteket testi jelenségeknek tekinti,

BACON: a) A pszichológiát a tudat jelenségekkel foglalkozó tudománynak tekinti, a vegetatív kérdések az orvostudományhoz tartoznak, a halhatatlanság kérdése pedig a teológiához. ;b) Lelki ténykedések az emlékezet, a fantázia és az értelem, c) Felállítja a képzetmekanika programját.

A reneszánszban az ismeretelméleti szempont mellett előtérbe lép a biológiai szempont. A teológiai szempont a bárók nagy rendszereiben tér vissza. Ez annyira kiemelkedik, hogy Dessoir a báróktól kezdve napjainkig két kiemelkedő pszichológiai kutatásirányt ismer fel, a szellemi és a természettudományos irányt.

Források:

Melanchton: Commentarius de anima, 1540

Paracelsus: Bücher und Schriften, 1589 k,

Giordano Bruno: Sigillus sigillorum II, 1879—91

Lod, Vives: De anima et vita libri tres, 1538

Campanella: Universalis philosophiae .., 1683

Kepler: Mysterium cosmographicum 1596

Kepler: Astronomia noua, ., 1609

Galilei: II Saggiatore, 1623

Fr. Bacon: De dignitate et augmentis sc, 1623 (angolul 1605)

Fr. Bacon: Instauratio magna,

F) A bárók nagy rendszerei.

DESCARTES minden bizonyosság alapját a lélekbe helyezi, a) Il n'y a qu'une seule âme dans l'homme, c'est a dire la raisonnable. Ez az esprit, a gondolkodó szubstancia; b) ennek modifikációi az érzés, akarás, ítézés, vágyódás. Elválasztja a szellemet (mens, ratio, intellectus) ill, gondolkodó szubstanciát (cogitatio, conscientia) az éleltelvtől (anima), amely mozgató. A lélek osztályozása nem történhetik a kategóriák szerint, hanem az összelmélet ad alapot; a perceptions passzív, a volotés aktív tényezők. Elveti a vegetatív lelket. Racionális mozzana-

tok a lélek szubstanciájából származnak, a szemléletek, képzetek, érzelmek és szenvedélyek viszont a test hatásai. Spiritus animales jutnak a tobozmirigybe, s ott érzeteket, érzelmeket támasztanak. (De l'âme.) c) A mérlegelés nélküli csodálkozás, szeretet, gyűlölet, vágy, öröm és bánat az érzelmek. A szenvedély a testből tör elő, a szellemi izgalmakat pedig testi érzelmek kísérik. — Ismeretelméleti alapon megkülönböztet a háromfajta idea keletkezése szerint (velünk született, kívülről jött és a me facta) ; továbbá van intellectus purus, imaginatio, memoria, sensus — una et eadem est vis (Reg.). A testben van az imagináció forrása, a lélekben a gondolkodásé; további funkciók az ítélet, az érzelem, az akarat.

MALEBRANCHE: b) Az ész isteni, az esprit testi, c) Az érzékekkel és érzéki csaldóságokkal foglalkozik behatóan.

SPINOZA, b) More geometrico megállapítja, hogy a lélekben cselekvés és szenvedés van; az érzelem a test cselekvőerejének gátlása vagy előmozdítása, továbbá ennek képzete; a conatus pedig jelenti in suo esse perservare (szellemre vonatkozó akarat, testre vonatkozó appetitus). c) Laetitia és tristitia által a szellem tökéletesedik. Descartes érzelmeit levezeti és 48 ilyet sorol fel, köztük szenvedélyeket és tulajdonságokat is.

HOBBS: a) Érzetek kapcsolásából épül fel a lelki élet. b) Vannak azonban velünk született ösztönök, az ön és fajfenntartás ösztöne, továbbá velünk született érzelmek, vonzóak és taszítóak. Ezek az öröm, szeretet, vágy, fájdalom, ellenszenv, félelem. Az uralkodó erők ezekből származnak, a hatalom, tisztelet, önfenntartás, c) Az állandó versengésből születő akciók a passziók. A funkciók csak jelenségek.

LOCKE *szakít minden lehető pszichozófiával.* a) A lélek tabula rasa, mely csak experience útján ismer meg. b) A tapasztalás külső és belső, sensation és reflection. A sensation további funkciói: retention (ez kettős: contemplation és reminiscence), distinction, comparation, combination, abstraction. Tartalmakat kívülről kapunk; belső funkciók perception és volition. Sensation és reflection-ből származó komplex ideák a gyönyör és fájdalom, az erő, az egzisztencia és egység ideái.

LEIBNIZ, a) A monasok alaptulajdonsága a perception és appetition vagy tendance. A lélek monas, mely a többi monaszal állandó kölcsönhatásban van, állandóan reagál, b) percep-

tionnal és appetitionnal. Ezek a tulajdonságok vagy képességek célszerű törvényszerűséggel működnek, vágósztonók, célok és eszközök szerint. Az ideák a velünk született csirákból fejlődnek a következő fokokon: idées obscures vagy petites perceptions — perceptions — apperceptions, mely fokok graduális különbséget jelentenek, c) A petites perceptions fenomenális megnyilatkozása az inquiétude érzése. A tudattalan elmélete ebben az elgondolásban nyer alapot. — Révész kísérli meg Leibniz pongyola írásából kihámozni a tudattalanra vonatkozó tanítás rendszerét.

BERKELEY: a) A test kifejezése: esse=percipi; a lélek kifejezése: esse=percipere. c) Elveti az általános képzetekre vonatkozó felfogásokat.

HUME szerint a) lelki életünk impressziókból és ideákból áll, melyek összekötése a lélek teremtő ereje. b) Impressions: az érzékelés és a szeretet, gyűlölet, vágy; Ideas: vagy thoughts, visszaemlékezés az impressionre, fantázia és emlékkép, c) Az asszociáció törvényei működnek az impressziók és ideák között. Három fajuk: a hasonlósági, az érintkezési és a kauzális asszociáció.

A jelenségek magyarázatára az újkorban törvényeket tételeznek.

Források:

Descartes: Méditationes, 1641

Discours de la Méthode, 1637

Des Passions de l'âme, 1649

Malebranche: De la recherche de la vérité, 1675

Spinoza: Ethika, 1677

Tractatus de intell, emanatione, 1677

Hobbes: Objectiones (contra Descartes), on human nature. Being discovery of the faculties, acts & passions...

Locke: An essay concerning on human understanding, 1690

Leibniz: Nouveaux Essais, 1704

Principes de la Nature et la Grâce, 1718

Berkeley: An essay towards a new theory of vision, 1709

Principles of human knowledge, 1710

Hume: Treatise on human nature, 1739—40

Enquiry concerning human understanding, 1748

Irodalom:

C. Albrich: Leibniz's Lehre vom Gefühl, A. f. Ps., XVI., továbbá 1. összefoglalás.

G) Egységesítési kísérletek.

HARTLEY mint PRIESTLEY is a) minden lelki jelenséget az asszociációra és a reprodukcióra vezet vissza, c) Az asszociáció fizikai folyamat, de rugója az önszeretés.

DARWIN ERASMUS a biológiai fejlődés lehetőségeit kutatva a következő pszichológiai tényezőket sorolja fel: b) tapasztalás, asszociáció, fenntartási ösztön, alkalmazkodás, öröklés.

HOME: b) Kiemeli a szemlélő (emóció) és cselekvő (passió) magatartást. Erre az elválasztásra építi fel az esztétika és az etika tudományát.

REID, Thomas. Az asszociációs elmélet ellen a common sense nevében reakció támad, c) A gondolkodás alapja az ítélet és az evidencia.

LA METTRIE: Azonosítja a lelket a testtel, a) Lelki tartalmainkhoz kizáróan az érzékelés útján jutunk.

CONDILLAC: a) Tout cela n'est donc encore, que la sensation transformée, c) A reflexió csak kanális, melyen az érzetek átömlenek. A figyelem odaadás az érzékelésnek. Összehasonlítás, ítélet csak annyit jelent, hogy egyszerre két érzetre figyelünk. Abstrahálás egy érzet kivonása a másiktól. A kívánság, szenvedély, akarás az öröm és fájdalom érzeten épül fel — Érdekes, hogy a nagy optimista pedagógusok mindig hajlamosak szimplifikálni a lélektant, minden jelenséget egy mozzanatra visszavezetni; pl. Herbart, Helvetius, Alfred Adler.

ROUSSEAU, b) A szemlélet az érzetektől származik, az összehasonlítás és az ítélet pedig önmagunkból. A benyomások csak elrontják a kezdetben jó hajlamú embert, c) Nyomatékosan felhívja a figyelmet az érzelmek szerepére.

Források:

Hartley: Observations on man, 1749

Home: Elements of criticism, 1762

Reid: Inquiry into the human mind on the principles of common sense, 1764

La Mettrie: L'homme machine, 1745

Condillac: Traité de sensations, 1754

Rousseau: Discours sur les sciences et les arts

Emile

H) Képességszihológia és kritizmus.

CRUSIUS: a) Nem tudja a lélek sokféle funkcióját egy képességgel megmagyarázni; ezért a sokféle funkció tárgyai szerint elkülönülő képességeket vesz fel.

WOLFF: A XVIII. sz.-i képességszihológia nagymestere, a) A képességeket kezdetben mint *nudae agendi possibilitas* fogja fel (Ps. R. 81, 82 §), melyeket a *ps. empirica*-nak kell vizsgálnia. Később úgy tünteti fel a képességeket, mint attribútumokat, természetes dispoziciókat, organikus funkciókat (Ps. R. 736 §). b) Számos képességet ismer. Ezek azonban valamenynyien a rajtuk kívül fekvő alaperőtől, a *vis representativa*-tól függnnek (Ps. R. 529 §). A Ps. E.-ban adott rendszerét Wundt összeállításában közöljük:

Képzelés (*cognisiciva*)

Alacsonyabbak:

érzékelés, elképzelés, asszociáció,

„Dichtung”, emlékezet.

Magasabbak:

figyelem, reflexió

Operáció:

értelem: fogalom, ítélet, következtetés.

Dispoziciók:

megfigyelés, feltalálás.

Akarás (*appetitiva*)

Alacsonyabbak:

„Lust — Unlust”, érzéki
vágy és undor, érzelmek,
tökéletesség szemlélése.

Magasabbak:

akarás és nem akarás,
szabadság.

BAUMGARTEN szerint: a) a képességek nincsenek kölcsönhatásban; valamennyit a leibnizi elképzelő erő modifikációjaként fogja fel.

SULZER: b) Ismeretelméleti szempontból megkülönböztet spekulatív és érzéki gondolkodást, továbbá gondolkodó érzékelést és érzékelést/ Ezek az elképzelés osztályának tagjai. Az *appetitiva*-t elhagyja, azonban egy addig elhanyagolt képességre, az „*Empfindung*” vagy „*Gefühl*”-re helyez hangsúlyt. Ezalatt egyrészt érzékelést ért, másrészt azonban „képzetet, mely kellemes vagy kellemetlen benyomást gyakorol ránk, és a vágyó erőinkre hat” (*Alig. Theorie II, 38*). Az esztétikában is hangsúlyozza az érzelem szerepét, mely a szépségre vonatkozik, míg az akarát a jóságra, az értelem pedig a tökéletességre.

MENDELSSOHN: c) Az öröm és fájdalom érzeteknek megfelel a *Gefühl*, vagy *Billigungsvermögen*.

PLATTNER: Egyesíti a képességeket a törvényszerűségekkel c) felvesz gondolkodó erőt és asszociatív erőt.

TETENS: a) A lélek tevékeny és folyamatainak tudatában van, A ps.-iai fogalmak csak heurisztikus segédeszközök, melyek a leki élet valójától távol esnek, b) Lambert megkülönböztetése nyomán elválasztja az ismerés tartalmát a formájától; előbbi az érzékelésből receptív, utóbbi a gondolkodásból spontán származik, A lelki képességek az ismerés (képzelés), vonzódás és érzés képességei, c) A képzelőképesség lehet perceptív, produktív és reprodukív. Az érzékelésben már gondolat, pl. összehasonlítás van,

KANT: a) A sokféleséget csak gondolati szétválasztással egyesíthetjük és különíthetjük — ezt a funkciót az elképzelő erő végzi, mely a reprodukció funkcióját is ellátja, A tudattényeket a belső érzéssel fogjuk fel; az empirikus appercepciót a kedély egyesíti, b) Az Antropológiában a kedély három képességét veszi fel. Über Philosophie überhaupt-ban megállapítja, hogy az ismerés és vágyódás vonatkozó, az érzés pedig nem vonatkozó képességek, A TÉK-ben (bev. és 14) mint egymásra vissza nem vezethető és egymásból le nem vezethető képességeket állapítja meg az ismerést, a vágyódást és az érzést (Gefühl), A három kritikát is erre a skémára építi, c) A Verstand osztályozása (Kornis táblázata nyomán): 1. Érzékiség, a) érzet, b) tiszta szemlélet, 2. Értelem, ítélőerő, ész. — Jóllehet Kant rendkívül súlyosan támadta a ps. lehetőségeit, tekintélye következtében mégis igen nagy volt a hatása a ps.-iai felosztásokra, Kornis a felosztást a tárgyráirányulás szerint fogja fel. Brentano megtámadja az egymásból le nem vezethetőség felosztási princípiumait,

SCHULZE: a) A képességek nem különállóak, csak egyik vagy másik mindig túlsúlyban van — Ez a gondolat napjainkig hatással van a tankönyvekre, b) Felosztása kanti,

HEYDENREICH: a) Az elképzélést mindig kísérik a tőle különálló akarás és érzés,

K, I, REINHOLD: a) Egyszerűsíti a képességeket a „Vorstellung”-ra, Ugyanígy E. R, SCHMID, A, FLEMMING és JAKOBS.

KRUG: b) Csak immanens és transeuns képességeket fogad el — harmadik nem lehetséges.

HAMILTON: b) Immanens és transeuns képességek mellett ineuns-okat is ismer. A kanti hármass felosztás tagjait koor-

dínálja. Első az ismerés, második az érzés, harmadik az akarat, FRIES: a) Megkülönböztet asszociációs törvényt (belső ritmus) és észtörvényt (szükségszerűség és értéktudat). A képességek egyszerre fejtenek ki hatást. Wolf fal és Platónnál alsóbb és magasabbrendű képességeket ismer,

b) Ismerés	Kedély	Tevékenység
Szemlélet	Shokás	Célzás és cselekvés, figyelem, fantázia

(a valóságot képzelet el, (érdek és értékre független) vonatkozik, kapcsolódó) (az ismeréstől függ)

c) figyelemmel volt a fejlődésre és a hajlamokra is.

LAROMIGUIÈRE: b) Passzív és aktív képességeket ismer. Passzívak az érzékelés mellett a sentiment de l'action des facultés de l'âme, a sentiment de rapport, a sentiment de moraux. Aktívak az értelem (figyelem, összehasonlítás, ítélet) és az akarat (vágy, választás, szabadság).

DESTUTT DE TRACY: b) Megkülönböztet ismerőtevékenységet, emlékezetet, ítéletet és akaratot, mely utóbbi resultat de l'organisation.

MAINE DE BIRAN szerint: a) az öntevékenység és akarat közvetlen tudata a megismerés alapja. Je veux, donc je suis,

GARNIER: a) A faculté annyit tesz, mint pouvoir. Tagadja az egységes lelket, csak különálló képességek vannak,

A képességszihológia nem ismer lélek szubstanciát, ps, „Psyche” nélkül. Ez ellen a felfogás ellen küzd a XIX, századi Idealizmus és misztika.

Ebben a pontban a következő kifejezéseket fordítottuk:

Vermögen, faculté, facultas = képesség,

Vorstellung = elképzelés, képzelés, képzet.

Empfindung, Gefühl, sentiment = érzés (ha nem jelent érzékelést vagy érzetet,)

Források:

Crusius: Weg zur Gewissheit und Zuverlässigkeit der menschlichen Erkenntnis, 1747

Wolff: Psychologia Empirica, 1732

Psychologia Rationalis, 1740

Sulzer: Allgemeine Theorie der schönen Künste. II, 1771 k,

Recherches de l'origine des sentiments . . . , 1753-54

- Mendelssohn: Morgenstunden, 1785
 Vorlesungen
 Tetens: Philosophische Versuche stb" II, 1777 (Neudruck 1913)
 Kant: Kritik der reinen Vernunft, 1781, 1785
 Beobachtungen über das Gefühl des Schönen,, 1764
 Zu Sömmering über das Organ der Seele, 1796
 Antropologie in pragmatischer Hinsicht, 1798
 Reinhold: Versuch einer neuen Theorie des menschlichen Vorstellungsvermögens, 1789
 Heydenreich: Enzyklopedische Einleitung,, 1793
 Hamilton: Lectures on Metaphysik
 Fries: Psychische Antropologie, 1821
 Anlage und Fertigkeit, 1827
 Laromiguière: Sur les paradoxes de Condillac, 1805
 Leçons de philosophie, 1815-18
 Destut de Tracy: Éléments d'idéologie, 1801-05
 Maine de Biran: Essai sur les fondements de la ps, 1812-22 (Naville,, 1859).
 Garnier: Les facultés de l'âme, 1852
Irodalom:
 Wundt: Grundzüge der physiologischen Psychologie, III,
 Kornis: A lelki élet I, 1917
 Fr, Springorum: Über das Sittliche i. d. Aesthetik J, G, Sulzers (A. L. Ps, 72, 1929)
 Továbbiakat 1, összefoglalásnál,

J) Az idealizmus.

J, G, FICHTE: a) A tudat abszolút egységes, melytől minden képesség elválaszthatatlan (Vorl. XXII, 1. Begriff der Seele). Feleleveníti a lélekszubsztancia fogalmát, b) A szellem pragmatikus történetét adja; a következő fokokat ismeri: érzet, szemlélet, értelem, reflektáló ítélet, észismeret, az én öntudata.

HEGEL: a) A „Geist” végtelen tartalom befogadó és megőrző, b) A szellem fenomenológiája: 1. teoretikus szellem vagy intelligencia (szemlélet, képzet, emlékezet, fantázia), 2. praktikus szellem vagy akarat, 3. szabad szellem vagy erkölcs tudatos célakarat. Dialektikus eljárással megállapítja a ps. rész tudományait, az antropológiát, a fenomenológiát, mely a tudattal foglalkozik (érzéki tudat, érzékelés, értelem, öntudatvágy, elismerés, általános ész) és végül magát a pszihológiát. Ennek tárgya: A. A teoretikus szellem, a. érzékelés, b. elképzelés, 1. „Erinnerung”, 2. Elképzelő erő, 3. „Gedächtnis”, c. gondolkodás. B. A praktikus szellem, a. érzelem, b. ösztön és önkény, c. bol-

dogság. C. A szabad szellem, (intelligencia, akarat, szabadság), c) Képzet és akarat egységet képeznek és a szabadságban egyesülnek. Az érzet következtetés.

Források:

Fichte: Die Tatsachen des Bewusstseins, 1817

Sonnenklarer Bericht, 1801

Hegel: Phänomenologie des Geistes, 1806

Enzyklopedie der philosophischen Wissenschaften, 1817

K) A misztika.

SWEDENBORG és MESMER: a) A lélekben rejtélyes erőket vesznek fel. — Evvel megalapozzák az okkult tudományokat és a parapszichológiát, melynek kiemelkedő modern képviselői JANET, RICHET és DRIESCH.

ESCHENMAYER: b) Megkülönbözteti az öntudat három ideáját, 1. Az észet tekinti át, 2. magát érzi, 3. önmagán felül törekszik. Proporcio és szkématica meg nem állapítható.

K. G. CARUS: b) Az állapotok fejlődését vizsgálja. Álom — világtudat — én- és Istentudat.

K. FR. BURDACH: b) A testi tudatból a végtelenből való származás tudatára ébredünk. Az emlékezet védi képzeiteinket, a fantázia pedig elszakítja azokat a végestől, c) Az értelem-től építi fel a ps.-t. — így lesz a modern szellemtudományos ps. megalapítója.

K. A. SCHEIDLER: b) Jelenségsztályok, melyek minden lelkit feltesznek: a képzelés, érzés és tettképesség. Legfőbb törvények az öntevékenység, az egységes értelem, az érzékiség törvényei, c) Az asszociáció magasabb tevékenységekre is érvényes.

AL. V. REICHLIN-MELDEGG: a) A fejlődést kell követni, mert széttagolásban kihull az élet. — így anticipál modern fel fogásokat.

BENEKE: a) Csak az öntudat bizonyos, ösképességek várnak lelkünkben ingerekre, hogy azokat magukévé téve új képességek, diszpozíciók keletkezzenek (Lb. 24, 338). A lélek nem szkématicus, hanem eleven és a képességek egyszerre működnek benne. A képesség mint lehetőség emelkedik a tudatba (N. Ps. 104). A képességek kiformált alakjukban velünk születnek, de keletkezhetnek is (Pr. Ps. I. 27). Kénytelen posztulálni a behatást. A tudat nyugtalansága a képességek ki nem töltött-

ségéből származik (Lb. 25: így Leibniz és Herbartnál is). A lelki kapcsolások nem viszonyok, hanem erők, c) Minden érzet szám-talan aktusra épül és az egyenérték törvénye szabályozza azokat, A képek mozgékony elemei egymással kapcsolódnak, mások pedig mint tudattalan nyomok a reprodukálásra készenlétben maradnak,

I, H, FICHTE: a) A hajlamok gazdag tárháza képes minden ingerre átfórálóan felelni, b) Van a priori, van kívülről és van „Eingebung” a megismerésben. Az „Eingebung” eszköze a fantázia, amely kettős: intuício és imagináció, — Dessoir eklektikusnak nevezi,

ANTON GÜNTHER trialista. b) Az érzékelő és elképzelő lelken kívül van egy ezektől lényegileg és kvalitative különböz szellem, A szellem a jelenségek alapjára gondol, az ideákra, míg a lélek csak a fogalmakra, A lélek a test közvetítője, a szellem pedig az észfolyamatoknak ébred tudatára,

SCHOPENHAUER: Kiemeli a lélek alkotóerejét és az akarat univerzális szerepét.

Források:

Eschenmayer: Psychologie in drei Teilen, empirische, reine, angewandte. 1817

K. G. Karus: Vorlesungen über Psychologie, 1831

Psyche, zur Entwicklungsgeschichte der Seele, 1865

Vergleichende Ps, oder Geschichte der Seele, 1860

Scheidler: Propedeutik und Grundriss der Ps, 1833²

Reichlin-Meldegg: Psychologie des Menschen, . . Somatologie . . . 1836

Beneke: Erfahrungsseelenlehre, 1820

Lehrbuch der Ps, als Naturwissenschaft, 1833

Psychologische Skizzen, 1825—27

J. H. Fichte: Anthropologie, die Lehre von der menschlichen Seele, 1856

Psychologie, die Lehre von dem bewussten Geiste *des*

Menschen, 1864—73

A, Günther: Vorschule der spekulativen Theologie des positiven Christentums, 1848

Schopenhauer: Die Welt als Wille und Vorstellung, 1819

Irodalom:

O. Gramzow: F. E. Benekes Leben und Philosophie, 1899.

L) A modern pszichológia megalapozása. Herbarttól Wundtíg.

Megszoktuk, hogy a modern ps. kezdetét Wundtól számítják; ez a számítás két szempontból elhibázott: először, mert a kísérleti ps. kialakulása nincs szerves összefüggésben az egyetemes ps. fejlődésével, másodsor, mert ez a számítás nem veszi tekintetbe Wundt fellépésének történeti feltételeit. Wundt maga a herbarti iskolából nő fel, a kísérleti módszer bevezetésével pedig Joh. Müller, Weber és Helmholtz megelőzték. A kísérleti laboratórium felállításánál nagyobb hatással volt a ps. sorsára a herbarti iskola működése. Herbartnak nemcsak a hatása volt óriási, de elmélete összedöntötte az összes addigi kutatások eredményeit, gyökeresen újat adott, egyértelműen magyarázva a lelki élet minden jelenségét. Minden további ps.-i orientációnak Herbarttal le kell számolnia. O. Selz kitűnő tanulmányában rámutat erre a történeti körülményre, „Das wesentliche . . . seit Herbart... ist also nicht etwa die Einführung der experimentellen Methode in die Psychologie, die zunächst ihre letzten *sachlichen* Voraussetzungen nicht berührte, sondern eine sich in den Gärungen der Gegenwart vollziehende Umwälzung der Kategorien, der Grundbegriffe, des psychologischen Denkens.” Ez: a folyamat pedig Herbarttal veszi kezdetét.

1. Herbart és iskolája.

HERBART megtámadja a képességps.-t. a) Bizonyítható tudatfolyamatok mindig tartalommal bírnak. A lélek csak talaja a sokszerűen váltakozó képzetek együttesének. A képzetek erők, melyek egymást gátolják, elősegítik, egyensúlyban tartják, támogatják, A képesség csak olykor hat — ez nem érthető; az erő az mindig hat. A képzetek el nem tűnnek, legfeljebb a tudat alá kerülnek. Mint a reálék az összetükrözésükben önfenntartással reagálnak, úgy a képzetek is, A tudó és tudott képzetsorok kereszteződése az én, A képzetek statikája egyensúlyukat, egymás gátlásának összegét és viszonyát fejezi ki, mechanikája a mozgást, asszociációt, reprodukciót, c) A külső reálék izgatják az agyat csökkenő érzékenység szerint; a képzeteket külső feltételek idézik elő és kvalitásuk ezektől a feltételektől valamint a lélek természetétől függnék. A diszparát képzetek kom-

plikálódnak, az egyformák összeolvadnak. A reprodukció az segítséggel történő fellépés, vagy szabad felszállás, akarattól független változás, akárcsak az asszociáció. Az akarat a képzetek feltörekvése. Két ellenkező erő közti egyensúly, a képzetek túl nagy vagy túl kicsi mennyisége ill. intenzitása az érzelem.

DROBISCH is lemond a képességekről, b) Az életmegnyilvánulások három formája: 1. bennünk megy végbe, ez a képzelés, 2. velünk történik, 3. belőlünk indul ki.

TH. WAITZ: a) Lehetségesnek tartja, hogy azok a bonyolult jelenségek, melyeket megfigyelhetünk, *elemek törvényszerű* összehatásából állanak elő. c) A szemléletek érzetkomplexek, melyek az asszociáció és a gyakorlás következtében egyszerűknek látszanak.

NAHLOVSKY: b) A hármas felosztást nem mint képességekre, vagy energiákra vonatkozót fogja fel, hanem mint osztályfogalmakat megjelölőt. A végső ható erők a képzetek, melyekből az érzelmek és az akarat rezultálódnak. Mindent megmagyarázhatunk a képzetekből és azok törvényeiből.

FORTLAGE: a) A lélek kérdő valami, melynek minden tevékenysége az érdeklődésben nyugszik. A belső érzékelés indukciójából az ösztön és az ész mint végső fogalmak adódnak, c) A képzetek négy tulajdonsága: az összeolvadás, a bonyolódás, az emlékezhetés, a szétrakhatóság.

VOLKMANN: a) Szellem és lélek egy lényeg predikátumai. Tankönyve a képzetélet törvényein kívül a lelki képességeket és a szellem fejlődési fokait is tárgyalja.

Lazarus és Steinthal is Herbart iskolájához tartoznak. Ezen az úton is eljut az elemekről szóló tanítás Wundthoz. A herbarti iskola adja meg a kísérleti ps. programját: az elemeket és azok törvényszerűségeit kutatni. Ugyanebben az időben az angol tudósok egyre behatóbban kutatják az ösztönélet titkait. Evvel előkészítik az ellenhatást az elemző lélektannal szemben, mely Herbartot követve állandó faktorokról, képességekről, mint később nevezni fogjuk ginoménekről tudni sem akart. A modern ps.-ban oly nagy szerepet vivő tartalom és aktus-ra vonatkozó elválasztást Lotze veti fel. Egy két évvel a leipzig-i laboratórium megszervezése előtt pedig E, v. Hartmann a gondolkodók figyelmét a tudattalan tényezőkre tereli.

2. Francia és angol kutatás a XIX. sz. középső harmadában.

COMTE: Kihagyja a tudományok rendszerezéséből a ps.-t.

A) Minden megismerés érzéki szemlélet, élet jelenség (gondolkodásának pozitív szakaszában). Szív, jellem és értelem a frenológia megállapításai alá esnek. — A frenológiát egy időre Gall majd Flourens tették virágzóvá.

JOUFFROY: Megvédi a ps. önállóságát, a) A lelki jelenségeket az asszociációk felemelkedő sorával magyarázza, b) A pouvoir personnelle egyetlen, de több kapacitá-je van.

TAINÉ pozitív szenzualista. a) A lelki életet érzetek összehatásából építi fel, mint MACH is az ismeretelméletben és később ZIEHEN, c) Különös gondot fordít a tudatállapotok megismerésére, pathologikus jelenségekre, melyek honfitársait mindig különösen érdekelték.

TH. BROWN: b) Minden lelki jelenséget az asszociációval, reprodukcióval és ezek keverésével, a szuggesztióval lehet magyarázni. Külső szuggesztió az érzet, belső szuggesztió az intelligencia és az emóciók, c) Az emlékezet az képzetreprodukció plusz viszonyszuggesztió (az ismeretség tudata).

JAMES MILL: a) Érintkezéssel és kapcsolással magyaráz minden tudatjelenséget.

J. ST. MILL: a) A ps. feladata azoknak a törvényeknek kutatása, melyek útján a lelki állapotok egymást előidéznek. Ha a törvényeket kutatjuk, a fizikust kell követnünk, a fogalmak tisztázásával csak odáig jutunk el, mint a kémikus, c) Az aszociált képzetekben több van mint az összegük,

DARWIN: a) Elemi ösztönök, melyek az életet lehetővé teszik, az ön- és a fajfenntartás. Ezek az ösztönök bizonyos evolúción mennek keresztül, amint a magasabb állatfajok eldifferenciálódnak. Az állatban is megvan az emlékezés, az összehasonlítás képessége, a szépérzék, a rokonszenv és a szociális ösztön. — Darwin hívja fel a figyelmet az ösztönök szerepére, az állatlélektanra (ő indította meg e téren az emocionális élet vizsgálatát) és a genetikai szempontra. — GALTON és RIBOT a lelki átöröklés kérdését tisztázzák.

SPENCER: a) Az értelem a következő úton fejlődött ki: reflex — ösztön — emlékezet — ész, b) Vannak affektív és kognitív funkciók; előbbihez tartoznak az érzelem (emóció, érzet, relációk) és az akarat, utóbbihoz az emlékezet és az ész.

Ezt a felosztást keresztezi a primitív és fejlett funkciókra vonatkozó felosztás, c) Az érzetek atomok; reprodukált viszonyaik gondolkodásunk anyagai.

BAIN is keresztező felosztást ad. b) Érzet, ösztön, mozgás a gondolkodás és az akarat csirája. Funkciók szerint megkülönböztet Cognition-t, Feeling-et és Volition-t, c) A Volition alatt az aktivitást, tehát az akarat hatását érti, amit Brenano fizikai természetűnek fog fel — ebben az értelemben a Feeling osztálya többet jelent a kanti „Gefühlsvermögen”-nél, az akarat diszpozíciót is tartalmazza.

A hajlam és ösztön fogalmi egyre nagyobb tért hódítanak. Ma már alig képzelhető a számunkra, hogy a ps.-i jelenségek egy tartalmi princípiumból történő levezetését komolyan lehetett elgondolni — annyira vérré vált bennünk a XIX. sz. evolucionális gondolkodása. A régebbi felosztási szempontokat kiszorítják az elemek, a törvények, a hajlamok, és Lotze fellépésével az aktusmozzanatok osztályozása.

3. Lotze és Hartmann.

LOTZE: a) A lélekben az a priori az aktus (Tat). A sokszerű benyomás amit nyerünk, az anyag, a tudat összehasonlítást végző mozgásai pedig a tettek. A tettek tudatosak lehetnek, b) Legfontosabb megkülönböztetése a „Wechsel von Wissen” és „Wissen von Wechsel”-re vonatkozik, aktusra és tartalomra, A lélek egységes, azonban annyi képességet kell felvinnünk, amennyi már nem redukálható. Herbarttal szemben nagy alapossággal megvédi a kanti felosztást. A fiziológiás jeleket a lélek a maga nyelvére fordítja le. A három képesség anyagot szállít a tevékenységnek, gondolatot, emlékképet, morális vagy esztétikai érzelmet stb.

E. V, HARTMANN: a) tagadja a kanti belső érzéket, mint a ps.-iai megismerés kritériumát, A tudatos és a létező nem azonosak. Van lelki életünkben olyan tényező, melyet a belső érzékel nem ismerhetünk meg, van tudattalan. Ezekben a tudattalan tényezőkben van a tudatos változásának oka. b) A tudattalanban fiziológiás és anyagtalan tevékenység vesznek részt; a kettőnek, reflexnek és tudattalan tevékenységnek összehatása, tükröképe a tudatos élmény. Az anyagtalan tudattalan tevékenység kettős: innervatív és asszociatív.

Hartmann tanítása a kutatásnak egészen új perspektíváját nyitja meg. Az ösztönök hajlamok és képességek új megvilágításba kerülnek,

4. Fechner és Wundt.

FECHNER: a) Metafizikai spekulációiban kifejti, hogy univerzum konvex oldala a matéria, konkáv oldala pedig a szellem; ezek lényegileg azonosak. A legfőbb szellem a rend és a kauzális összefüggés alapján áll; ennek részei az egyéni lelkek, c) Kísérleti vizsgálatait bevezették a ps.-ba a metrikai egységet; megvalósul a herbarti matematikai ps. gondolata, amely magyarázó természetű, és amelynek csak propedeutikus tudománya a leíró ps,

WUNDT: a) A lélektan a belső tapasztalás tudománya, A lélekben a lelki események állandó összefüggésben vannak; a tartalmak keletkezését és összefüggését kell kutatni. Számúzi a képesség fogalmát, mert csak egyes jelenségek vannak. Tisztán tartalmi elemekből és egyszerű törvényekből építi fel a lelki életet. Ez a leegyszerűsítés azonban nem száz %-os. Egyrészt határozatlan segédfogalmakat kénytelen felvenni (ilyen a tudat, a figyelem, a tevékenység és appercepció fogalmai, — melyeket aztán visszavezet az akarati mozzanatokra. Innen a tudat voluntarisztikus magyarázata); másrészt felvesz magasabb törvényeket, melyeket csak homályos utalásokkal ismertet (a „schöpferische Synthese” vagy „psychische Resultanten” elve, a vonatkozó relációk és növekvő kontrasztok elvei). A tartalmakat objektív érzetekre és szubjektív érzelmekre osztja; ezek „az elemek.

Empfindung

Gefühl

Sinnesvorstellung

Gemütsbewegung, Willenshandlung

A kapcsolatokat passzív és aktív kapcsolatokra bontja; ezek a törvények.

Asszociáció

Appercepció

Képzet és érzelem kapcsolódás
(összeolvadás, asszimilálás,
komplikáció, szukcesszív em-
lékkapcsolódások.)

Gondolatkapcsolat képzet és
érzelemtartalmakból, akarati
jellegű komplexjelenségek,

A további kutatásban azután ezek az egyoldalúságok erősen érvényesítik a befolyásukat. Elemekből és elemi törvényekből

magyaráznak mindent, elhanyagolják az egyéni lehető törvényszerűségeket, az ösztönöket, az értelmi összefüggést és a leírást. Nagyrészt Wundt rendkívüli hatásának kell tulajdonítanunk a mai ps. széthasadt voltát.

Források:

- Herbart: Lehrbuch zur Psychologie, 1816, 1834²
 Psychologie als Wissenschaft, 1824—25
 Sämtliche Werke, ed. Hartenstein, V—VI., 1850
 Drobisch: Empirische Ps. nach naturwissenschaftlicher Methode, 1842
 Nahlovsky: Das Gefühlsleben, 1862
 Th. Waitz: Psychologie als Naturwissenschaft, 1849
 Th. Waitz: Grundlegung der Psychologie, 1846
 Volkmann: Lehrbuch der Psychologie, II, 1875—76
 Fortlage: Acht psychologische Vorträge, 1869
 Comte: Cours de philosophie positive, VI, 1842
 Jouffroy: Mélanges philosophiques, 1833
 Taine: De l'intelligence, 1870
 Th. Brown: Lectures on the philosophy of human mind, 1829
 James Mill: Analysis of the phenomena of the human mind, 1829
 J. St. Mill: A system of logic, II, 1843
 Bain: The senses and the intellect, 1855
 The emotions and the will, 1859
 Spencer: Principles of Psychology, II, 1855
 Darwin: Entstehung der Arten, orig. 1859
 Der Ausdruck der Gemütsbewegungen, 1872
 Galton: Hereditary Genius, 1869
 Ribot: A lelki átöröklésről, 1896 (Orig. 1871—72)
 Lotze: Medizinische Psychologie, 1852
 Mikrokosmos, 1856—64
 Hartmann: Philosophie des Unbewussten, 1869
 Joh. Müller: Handbuch der Physiologie des Menschen, 1834
 E. H. Weber: Der Tastsinn und das Gemeingefühl. Wagners Wörterbuch der Physiologie, 1846
 Helmholtz: Die Lehre von den Tonempfindungen, 1862
 Handbuch der physiologischen Optik, 1856—66
 Fechner: Nanna, über das Seelenleben der Pflanzen, 1848
 Über die Seelenfrage, 1861
 Elemente der Psychophysik, II, 1860
 Wundt: Grundzüge der physiologischen Psychologie, III, 1873
 Grundriss der Psychologie, 1896
 Psychologische Studien köv.

Irodalom:

- Az összefoglalásban találhatóakon kívül:
 Dilthey: Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Ps., 1887
 Wundt: Gustav Theodor Fechner, 1901

M) A modern pszichológia.

A modern pszichológia tárgyalásánál el kell hagynunk az időbeli vezérfonalat. A szellemi kapcsokat tartva szem előtt ismertetni fogjuk 1. a tankönyveket, 2. a lelki életet egy jelenségre visszavezető tanításokat, 3. egyes elszigetelt törekvéseket és a vezető pszichológiai iskolák tanait.

1. A tankönyvek.

REHMKE a) a tudatszubjektum fogalmából indul ki; ez adott és tudatos. Ennek valamely egységében adott tartalom elképzelhető — ez az elképzelés törvénye, amely alapvető jelentőségű, b) A hármásfelosztás híve, de némi módosítással. A tevékenységi kifejezések helyett ő tudatmeghatározottságok tagolását adja; eszerint van tárgyi, állapot és oki tudatmeghatározottság.

HÖFFDING b) nem állapotokat vagy jelenségeket, nem is képességeket osztályoz, hanem az állapotoknak és jelenségeknek elemeit. Nincs tiszta érzelmi vagy akarati állapot — ezek mind igen komplex jelenségek, melyekben különféle elemek vesznek részt. Ilyen elemek gyanánt veszi fel „szélességben” a hármásfelosztást, mely nem eredeti struktúra, hanem a primitív érzelem és mozgás állapotból fejlődött ki. Ezt keresztezi a „magasságban” felvett beosztás fejlődésfokok szerint; van spontán reflexszerű, ösztönszerű és mérlegelési fok. c) Szót emel az asszociációs elmélet ellen, melynek helyére a konstelláció és dispozició fogalmait kívánja bevezetni.

JODL éles distinkciókból indul ki, elválasztja az alanyt a tárgytól, a formát a tartalomtól, a felvételt a feldolgozástól, & recepciót a spontánságtól és a tartalmat az aktustól, b) A receptivisták csupán érzettartalmakat láttak, a spontaneisták viszont csak erőket és tendenciákat ismertek a lelki életben. Kezdetben egységbe kapcsolódó részeket, majd képességeket és alaperőket különböztettek meg. Végül úgy látszott, hogy a magas képességek csak fokban különböznek az elemektől. A jelenségeket azonban mégsem lehet egy alaperőre visszavezetni. Alapfunkciók az érzet, érzelem és törekvés. A tevékenység tudatos, egy organikus lény receptivitásának és spontaneitásának kapcsolata, reakciófolyamat, mely már legelemibb megjelenésé-

ben is tagolt és az élet általános magatartásának megfelelően behatást, visszahatást és belső közvetítést tartalmaz (érzet, érzelem, törekvés), az a három fő ps.-i tárgy, a belső szemlélés objektumai. Egyeztetni kell ezt a felfogást a 1-er és 2-er tudat-állapotok és ezek összeolvadásából előálló 3-er fenomén fogalom, gondolkodás, fantázia)-re vonatkozó felosztással. Az előbbi struktúra láncfelosztás; érzelemből lesz törekvés, törekvés tesz lehetővé érzékelést, és érzetek szabják meg az érzelmeket, A keresztező felosztást Schmied-Kowarzik a prezentáció, reprezentáció és reflexió-ra vonatkozóan nevezi, és hozzáfűzött kritikájában megjegyzi, hogy a reflexió nem oszlik el az alapstruktúra minden egyes tagjára.

HÖFLER a lelki jelenségeket így osztályozza: b) 1. szellemi élet, a. képzet, b, ítélet; 2. kedélyélet, a. érzelem, b, vágyak. A felosztást Witasek értékesíti (1. lejjebb).

JAMES: a) Megkülönböztet szubsztantív és tranzitív tudat-állapotot. Az aktusok mellett minden téren elemi érzeteket is elismer. Hangsúlyozza a tudatfolyam egységét,

H, CORNELIUS James hatása alatt vizsgálja a ps.-i tényeket, a) Szerinte indokolatlan előfeltevés a megismert tényekkel szembehelyezni egy megismerő tudatot. Aktusokat nem is kell felvenni, a lényeg a tartalmi változás, A funkció csak a jelenlétnek fogalmi kifejezése; b) ilyen értelemben beszélünk ismerő, érző és akaró funkcióról.

KAHANE orvosi ps.-ját így osztja be: b) I, Elemi élmények (érzet, képzet, akarat, érzelem), II. Alapfunkciók (emlékezet, értelem, akaras). III. Állapotok (tudat, figyelem, alvás és ébredés, hangulat, érzelmek). IV. Komplexek és fejlettségek (intelligencia, jellem, kor, faj és nem, hivatás).

EBBINGHAUS: a tudományok általános szempontjait követi az osztályozásnál. Ezek az állapot, a történés és a fejlődés, b) 1, érzékszervi érzet, 2. képzeleti képzetek, 3. érzelmek. Ezeknek kombinációja, melyben mind a három reális adottság előfordul, az akarat, mint alapforma. Az ösztönnek is érzetek szolgálnak alapul, kinesztetikus érzetek. Ezen az úton tételezi a tevékenységérezetek osztályát. Az általános törvények tárgyalásánál figyelemmel van 1. az adottságok egyidejűségére (tudat, figyelem), 2. egymásrakövetkezésére (emlékezet, asszociáció, reprodukció) és 3. a lelki tevékenységek gyakori ismét-

lésére (gyakorlat, szokás, fáradás), c) A folyamatos, (James) el-
len a következő érvet hozza fel, A hullámok és a felhők is örök
változásban vannak, mégsem pusztá folyamatok, hanem van
azokban állandó és törvényszerű,

WITASEK: b) A lélekben változatlan, nem időszerű „sei-
end” alapképleteket és kifejlődő, időbeli, „werdend” procesz-
zusokat ismer. Ezeknek okai a dispoziciók, melyek a tudatta-
lanban vannak; minden lelki ténynek dispozició felel meg, A
dispoziciónak csak a hatása reális, lehet átmeneti és állandó
jellegű. Az alapképletek a. szellemi életben 1, képzet, 2, gon-
dolat; b, kedélyéletben 1, érzelmek, 2, vágyak. Ezeknek bizo-
nyos egymásrakövetkezései a processzusok: képzetről képzetre
az asszociáció, akaratról ítéletre az észrezevés, következtetés,
akaratról akaratra a habozás, elhatározás stb. Ezeknek csak
kiinduló és végpontjuk tudatos,

MESSER az élmény-főosztályok rendszeres átnézetét adja,
b) Ismeretelméleti szempontból megkülönböztet tárgy-, állapot-
és oktudatot. Az érzet mindenhová tartozik; elemeket nem is-
mer el, A természetes felosztásnak híve,

GEYSER a felosztás elveiről értekezik. Az alapszabályok
megállapításánál csak empirikusan szabad eljárni. Ez azért
nehéz, mert egységes rendszerre törekszünk, pedig a tudattar-
talmakban a legáltalánosabb különbségek kereszteződnek, oly
különbségek, melyeket a természet teremtett. Határoott osz-
tályozásról azért nem lehet szó, mert a lelki folyamatokat
csak általános fogalmakkal tudjuk megjelölni és tárgyalni, A
helyes szempont a célszerű ps.-i tárgyalás szempontja, ami nem
jelenti az élmények természetes sorrendjét, A fejlődést tekin-
tetbe kell venni. Lehetséges, hogy több, egymást különböző
irányba keresztező felosztást kapunk, A következő felsorolás
szerint tárgyal: eredeti és gondolatszerű élmények, érzéki és
nem érzéki tartalmak, primär és fundált tartalmak, tárgytalan
és intencionális tartalmak és aktusok, aktusok és folyamatok,
ténykedések,

KORNIS kiemeli, hogy érzéki tartalmak keletkezéséhez
szükség van az érzékszervek folyamatára, az érzékelésre, Ugyan-
|gy megkülönbözteti a képzetet a képzeléstől, a szemléletet a
szemléléstől. Előbbiek anyagtartalmak, utóbbiak aktustartalmak,
Az aktusok fűzik egységbe az anyagtartalmakat. Ilyen aktusok

a már említettekén kívül a viszony aktus, emlékezési aktus, jelentésadás aktus, akarati aktus stb. Vannak érzéki és nem érzéki tudattartalmak — ez a felosztás keresztezi az általa is célszerűnek tartott hármass felosztást, „A tudatnak eszerint két oldalát kell megkülönböztetni: az elképzelést és az értékelést. Az elképzelés oldalához tartozik mindaz, ami a tudatban sajátlag tartalmi és erre a kérdésre felel: *mi?* Az értékelési oldalon ellenben az jut kifejezésre, hogy az én *hogyan* viszonylik az elképzelt tartalomhoz?” (I. 198), Az érzetben megkülönböztetünk 1, ént, 2. tartalmat, 3. aktust, 4. tárgyat. A képzetben megkülönböztetünk 1, tárgyat, 2, tartalmat, 3. aktust, 4, ráismerést.

RÜSSEL: A tudatot mint komplexumot fogja fel, melyben adatok és jellegek szerepelnek, b) Data: tudatos, emlék-, „belief”, szubjektivitás. Characteristica: szokás, emlékezet, gondolat, értelem, fokozat, kauzalitás.

RANSCHBURG: Az elme értelmi funkcióinak neurodynamikus tárgyalásánál a következő sorrendet követi: b) a. érzetek, b. képzetek, c. szemléletek, d. élmények, 1. vonatkoztatási élmények vagy viszonyulások, 2. elemi és másodlagos vagy sajátképeni ítéletek.

NAGY JÓZSEF a) szerint a lelki világ jelentésének világa, b) Felosztása: 1, szemléletek, 2, gondolatok, 3. érzelmek, 4. akarások.

DWELSHAUVERS: „En tenues de ps. le monde se résout en *sensation* qui sont des données de fait et en *associations* de ces sensations entre elles on en associations des idées que ces sensations enjendrent et laisse après elles.”

SCHJELDERUP műve a század ps.-i törekvéseinek kritikai összefoglalása, a) A ps. az élőlények viselkedéséről és élményeiről szóló tudomány, b) Alapvető megkülönböztetése a lelki világban az eredetire és a szerzetre vonatkozik. Bizonyos reakcióformák az eredeti „felszerelés” természetében gyökeresnek, a reakcióformákat azonban a tapasztalás mnemikus funkciói megváltoztatnak, így keletkeznek a meghatározott reakciók, Mnemikus úton képzetek és gondolatok állnak elő, melyek komplexusokat alakítanak ki, A komplexusokon épül fel a személyiség.

Források:

- Rehmké: Lehrbuch der allgemeinen Psychologie, 1894
 Hoffding: Psychologie in Umrissen, német⁴, 1908
 Jodl: Lehrbuch der Psychologie, II. 1896
 Höfler: Psychologie, 1898
 James: The principles of psychology, 1890
 H. Cornélius: Ps. als Erfahrungswissenschaft, 1897
 Kahane: Grundriss der Ps. für Mediziner, 1906
 Ebbinghaus: Psychologie, L., 1905
     Abriss der Psychologie, 1908
 Witasek: Grundlinien der Psychologie, 1908
 Messer: Psychologie, 1912
     Einführung in die Psychologie, 1926
 Geyser: Lehrbuch der Psychologie II, 1912
 Kornis: A lelki élet, III, 1917
 Rüssel: Analysis of mind, 1921
 Ranschburg: Az emberi elme, II, 1923
 Nagy J.: A psychologia főkérdései, 1927
 Dwelshauvers: Traité de psychologie, 1928
 Schjelderup: Psychologie, német, 1928

Irodalom:

Schmied-Kowarzik: Raumannschauung und Zeitanschauung, A. f. Ps. XVIII., továbbá gazdag irodalmi utalások az egyes tárgyalt művekben.

2. Újabb egységesítők.

MÜNSTERBERG: a) A ps. feladata a lelki tartalmak tudományos leírását adni. A tartalmakat elemeikre kell bontani, és ezek kapcsolatait, komplexumait kell kutatni; ezek teszik szellemi személyünk egész tartalmát. Ez a tudományos elemzés csak annyiban lehetséges, amennyiben a lelki tartalmak érzetektől állanak. Posztulálni kell tehát, hogy a „nemképzetek” is érzetektől vannak összetéve. Ehhez átformálásra és behelyettesítésre van szükség, ami megfelel a logika követelményeinek.

ZIEHEN ismeretelmélete csak különböző fiziológiás érzetprocesszusokat ismer. Tagadja az általános intelligenciát, a tehetséget és csak egyes hajlamokat ismer el, mint bizonyos funkciók fejlettségét (pl. emlékezet, kombinálás stb.).

FOUILLÉE: Voluntarisztikus álláspontot foglal el: minden leki történés idéé force: átütő erejű képzet.

MÜLLER FREIENFELS: a) A gondolkodás elemei első-sorban motorikus elemek, érzelmek, állásfogalások, reakciók-

Hajlandó minden lelki jelenségben ilyen állásfoglalást, reakciót látni.

POSCH JENŐ: Realista lélektan tervezetét adja. a) Mindenben aktivitást lát, a viselkedés vagy innerváció az egyetlen lelki működés, b) Ezt csekélyfokú, ill. könnyű és nagy ill. nehéz innervációkra osztja fel — előbbire példa egy nyugodt pillanat, utóbbira egy izgatott. — A ps.-i gondolkodást a szókassága zavarta meg. Az egész lelki életben csak a viselkedések különböző formáival találkozunk. Így lesz a magyar tanár az egész Amerikát meghódító „behaviorism” előfutára.

WATSON: a) minden lelki történést az akarattól független reflexnek fog fel, melynek törvényei többé kevésbé megismerhetők objektív módszerekkel. Bizonyos biológiai célszerűség determinálja a reakciókat, melyek képleteit megfigyelhetjük.

A Watson által kifejtett viselkedéstan, vagy behaviorism, amely szerint minden életjelenség és lelki jelenség csak a helyzetekben való viselkedés, az orosz reflexológiából fejlődött. A reflexológia szálai viszont a francia állatlélektan kutatók mozgáseméletében gyökerezik, amely szerint az állatoknak nincs akarati mozgásuk, hanem csak determinált reflexeik, tropizmáik vannak. Ez a felfogás szoros rokonságban van az egységesítő törekvésekkel, mind ösztön- vagy voluntarisztikus oldalon, mind pedig fiziológiás vagy érzetoldalon (idetartozik pl. Lehmann is). Az ilyen szimplifikáló tanok ellen, melyeknek csökevénye ma még annyira népszerű Amerikában, az újabb ps.-i irányok egész hada támadt.

Források:

Münsterberg: Über Aufgaben und Methoden der Ps. 1893

Grundzüge der Psychologie I, 1905 (1918)

Ziehen: Erkenntnistheorie, 1913

Das Wesen der Beanlagung

Fouillée: Evolutionisme des idées forces.

Müller Freienfels: Das Denken und die Phantasie, 1916

Posch Jenő: Leleki jelenségeink és természetük II, 1915

Watson: Psychology from the standpoint of the behaviorist, 1926

Lehmann: Grundzüge der Psychophysiologie, 1912

3. Új irányok.

A ps.-i egyoldalúságok ellen lépett fel egyrészt az élményegészeket hangsúlyozó irány, másrészt — kivált a ps.-i szen-

zuálizmus ellen — a nem szemléletes mozzanatokot kutató gondolkodásps.-i irány. Előbbihez tartozik a Wundt iskoláját továbbfejlesztő Krueger féle strukturaps., a berlini u. n. „Gestalt-psychologie” vagy alaklélektan, mely Ehrenfels gondolataiból indult ki és az állatps. terén az amerikai bűvárokkal szemben jellegzetesen gondolatps.-i eredményeket tudott felmutatni, továbbá a szellemtudományos egészps. A nem szemléletes aktusok kutatása századunk munkája volt, jelentette az introspektív módszer diadalát, de jelentette lelki adottságaink legjelentősebb osztályának felderítését is. Meinong, Marbe, Watt, Messer, Bühler, Ach, Külpe, Selz, Hönigwald jelzik a gondolkodásps. előkelő ívét. Az ő kutatásuk nyomán lesz tiszta az a különbség, mely a lelki világban tartalmak és aktusok közt fennáll. A nem képszerű lelki adottságok megértésére nem mutatkozott elégnek a képesség és az erő fogalma, nem a természettudományok mintájára felvett törvényfogalom, mely csak e képszerű tartalmak egymásrakövetkezését kísérelte meg indokolni, hanem céltudatos, aktív mozzanatokot kellett megfigyelni, amelyek irányulásaikkal át és átszövik a lelki világot. Brentano hívta fel mint első ezekre a mozzanatokra a figyelmet.

a) Funkció és tartalom.

BRENTANO gyökeres változást teremt a ps. terén; nem érdeklik az elemek és ezek kapcsolatai, a) Merész megkülönböztetéssel indítja meg gondolatainak sorát: valamennyi jelenség vagy reális vagy intencionális — reális jelenség az érzet, intencionális a belső érzékelés útján jelentkezik. A reális jelenségek fiziológiás folyamatok eredményei és a fizikai világot reprezentálják — ezek a fizikai jelenségek. A lelki jelenségek ezzel szemben nem tárgyiasak, hanem tárgyrautalóak, intencionálisak, Brentano kizárja a ps.-ból az elemeket és evvel megalapítja a funkcionális ps.-t. b) A funkciók felosztásának alapja a tevékenység különböző viszonya az immanens tárgyhoz, intencionális inexistenciájuk különböző módja. A mirevonatkozás szerint állapítja meg a képzelés, ítézés és a szeretet-gyűlölet jelenségek osztályát; első a tartalmak megjelenítése, második az aktusok tudata (pl. emlékezés, amely mindig ráismerési ítélet), harmadik az érzelmi és akarati jelenségek osztálya, amint azt Aristoteles is már egybefoglalta. A funkciók intencionális

inexistenciáját vonatkozás-tudatnak, immanens tartalomnak, tevékenységnek, aktusnak is nevezi helyenként. — Brentano szerint minden lelki jelenség ilyen intencionális funkció, aktus.

STUMPF ezzel szemben b) az általa funkcióknak nevezett aktusok mellé alaposztályul felvesz „jelenségeket”, melyek tartalmi mozzanatokot jelölnek szemben a nem jelenségszerű funkciókkal. Jelenség alatt csak szemléletes mozzanatokat ért. „Az adott tényanyag ... gyökerében kettősarcú”. „A funkció is lehet tudattartalom, ilyenkor jelenségváltozást von maga után. Mindenesetre tudattény” (14, 15). „(A két tudattény) lehet egymás predikátumaival ellátva, de ez (a funkcióra) nem szükségképi”. A tudattények önállóak, egymástól függetlenek és kölcsönösen változhatnak. Ezek további osztályozásának struktúrája: a) a jelenségek 1. érzettartalmak, 2. emlékképek; b) a legelemibb funkció az észrevétel (érzet, képzet, viszony); felsorol még, néhányat: összefoglalás, általános fogalom alkotás, ítézés, emocionális funkciók, akarás. Kiegészíti ezt a struktúrát a képletek és viszonyok tétélezésével. A funkciók képletének fogalmát egybeveti az Ehrenfels féle Gestaltqualität-tel, az egység mozzanataival stb. A gondolkodáshoz korrelát képlet a fogalom, az ítéléshez korrelát képlet a tényállás, a magánvaló mondat (Bolzano értelmében), az összefoglaláshoz korrelát képlet az „Inbegriff”. Képletek továbbá a javak, az értékek, érzelem és akarat tartalmak, A viszonyok jelenségekben vannak adva, nem mívetítjük azokat a jelenségekbe. A viszony a változó tartalmaktól független lehet,

BÜHLER bírálja Stumpf fejtegetéseit. Nehézségekre hívja, fel a figyelmet — a reflexió pl. többféleképpen helyezhető el a kategóriákba, b) További vizsgálódások kiindulópontjául, az önmegfigyelés gondolati tényeinek leigázására két fogalmat vesz fel a kritikus: funkció és tartalom (utóbbi kifejezést Külpe-vel választja, hogy a jelenség kifejezés kanti értelmét elkerülje). Tartalom nemcsak érzetet és képzetet jelent, hanem a stumpfi funkciók képleteit és a viszonyokat is, mely utóbbiak gondolati tartalmak.

BERGSON szerint a) a lelki élet nem áll csak tartalmakból; jellege egy énhez mint egységhez tartozó állandó tartamban levő aktivitás. Aktusok mellett felvesz elemi érzeteket is. A lelki

élet alapvető funkciója az emlékezés; ebbe gyökerezik az intu-
 íció is.

HUSSERL: Megkülönböztet b) átélt tartalmat és aktus-
 élményt. Előbbi a tudat reális konstituense, az, amit a tudatban
 elképzelünk, intencionális, immanens tárgy; utóbbi nem lelki te-
 vékenység, hanem fenomenológián intencionális élmény. Nem
 minden élmény intencionális, pl. az érzet nem intencionális él-
 mény; érzetaktus nincs, csak érzettalom. A megértés, az aktus,
 pl. idegen nyelv appercepciója; ha nem értem, csak hallom, akkor
 csak érzettartalom van. Érzet és érzelemaktus között nem ok-
 viszony, hanem intencionális vonatkozás áll fenn. A képzet in-
 tencionális tárgya, melyre az aktus irányul ugyanaz, mint a
 külső tárgy. Transzcendens tárgy csak akkor lehet képzet tár-
 gya, ha az annak intencionális tárgya, c) A vágy érzetszerű, a
 törekvés viszont határozatlan intenció. Ekvivokációt mutat fel
 Brentanonál a tárgy élménye és a tárgy között. Hangsúlyozza a
 ps.-i osztályok fenomenológiai megállapításának szükségességét.

TH. LIPPS: a) Megkülönböztet érzettartalmat és tartalom-
 mal való bírást, érzékelést, élményt. Az élményt ismét átélem,
 és ebben magamat is mint átélőt. Ez a közvetlenül átélt én, a
 tudatén. A szekundár én a hozzám tartozó és tőlem függő, to-
 vábbá a tudaténhez, mint szubstanciához hozzágondolt ének,
 (mint az én lelke, az én jó emlékezetem stb), melyeket nem
 élünk át, hanem alapul veszünk fel bizonyos tudatélmények ma-
 gyarázatára. A tudatén egyedül viszi véghez a gondolkodási
 aktust. Az aktusokat funkciók útján vesszük tudomásul, b) Egy-
 máshoz közeledő, de önálló osztályokként felveszi a következő
 kettőt: 1. tartalmak, pl. érzetek, emlék és fantáziaképek, gon-
 dolatok, érzelmek. Ezek adottak, tárgyiak és önállóak. Törvén-
 nyeik az asszimiláció és asszociáció. 2. Funkciók, pl. észre-
 vés, gondolkodás, akarás, félelem. Ezek egységesek, tevékenyek,
 állapot vagy folyamatszerűek és csak retrospektíve ismerhetők
 meg. c) Más a belső tartalommal való bírást és a tárgyról való
 vélekedés: ezek közt egy a maga árnyékán való átugrás van. Az
 objektív és a szubjektív élmények elválaszthatatlanok, A törek-
 vés csak célzás, a tevékenység már közeledés, A fantázia és a
 rá gondolás közt olyan a különbség mint a vonal és a pont közt:
 előbbi tevékenység, utóbbi aktus, — Lipps ragyogó élesemé hű-
 séggel boncolgatja már a még egészen friss funkció fogalmat.

NATORP: a) Az élményegységek elválasztásában látja a ps. főfeladatát. „A potencia a ps. sajátos úgyszólván tkp.-i rendszeralkotó fogalma.” „... a feltétel a lehetőség állapota, amely különbözik a megfelelő aktus megjelenésétől.” Az érzékelés a gondolkodás aktusnak potenciája. Ismeretelmélete dinamikus, genetikus jellegű, b) 1. tárgy, ami tudatos (tartalom), 2. aminek tudatos, az én, 3. a kettő viszonya, a tudatosság. Aktus fajok nincsenek, specifikáció a tartalmakban van. Nincs külön látás, hallás stb. aktus, hanem csak látás, hallás stb. tartalmak vannak. Érzetünk csak tartalomról van, aktusról nincs. Érzelem és törekvés a tartalomhoz való magatartás és ezeket is mint tartalmakat éljük át. A centrum, az én, a tiszta appercepció változatlan, A tudat nem tevékenység, hanem kapcsolódás. Minden aktus csak tartalmak modifikációja. Prezentáció a tárgy tudat, intenció, reprezentáció a magatartás, tett vagy appercepció. — Messer szerint Natorp összezavarja a naiv és reflektált magatartást, az észrebevést és átélést,

KÜLPE: b) A gondolkodásps. érdeme, hogy a gondolati aktusokról kimutatta azoknak különálló, nem tartalmi mivoltát. A tudati jelenségek a ps. kiindulási tárgyai, de nem merítenek ki mindent, ami lelki. Ezt Mach és Avenariusszal szemben hirdeti; már Kant is elválasztotta a különbség érzékelését annak felismerésétől. Mint Bühler, Külpe is tartalmakról és funkciókról tud. A mai képesség fogalomban két mozzanatot különböztet meg: 1. született képesség, hajlam, 2. szerzett képesség, dispozíció. Ezek szerint más és máskép állunk szemben új tartalmakkal.

E. CASSIRER: Az érzéki élmények pusztán ps.-i analízise helyére a „relációk ps.-ját” kívánja,

O. V. D. PFORDTEN: b) Az aktus a szellem munkája, a folyamat és állapot a léleké. Az aktusok punktuálisak és instantáneosok; a folyamatok tartósak; az állapotok pedig a folyamatok összegének egyensúlya, c) Az aktusok nem tudatosak és nem is érzelmektől kísérték. Az érzelem a ps.-i állapotok és folyamatok intenzitása.

MESSER: Nem ismer külön a lélek mellett működő szellemei b) Az aktus is tárgya az önszemlélésnek, átéljük, mint a folyamatot és az állapotot. Az aktusok nem szemléletes tudatjelenségek, jellemzőjük az irányulás.

J. COHN: a) A ps. tárgya a lelki élet, feladata az elemek és azok összefüggésének megértése. Az individuális élményt kell általános fogalmakkal megismerni, b) Vannak tudatos tárgyak és tudaton kívüli aktusok a lelki életben. Az aktus az nem tárgy tudat, de érthető. A tudat fajainak felosztása adja a lelkinnek leglényegesebb osztályozását. 1. Tárgytudat, 2. Aktustudat. Ezek viszonylag ritkán lépnek fel tisztán (pl, gondolkodás), gyakoribb lelki állapot a differenciálatlan időbeli összefüggés, a 3, Tompaság, melybe az érzelmek és ösztönök ágyazódnak. Eből a határozatlan tompaságból aktusokra és tárgyakra támaszkodva bontakozik ki az érzelem. A határozott és határozatlan kölcsönhatásban vannak. A tompaságban érintkeznek a tudatos és a tudattalan. A tudattalan az potenciális lelki tartalom. Módszertani következtetése: az aktusokat regulatív megértéssel, a tárgyakat megragadással, a tompaságot pedig beleéléssel ismerjük meg.

PIKLER GYULA: c) Az érzékelésben aktivitást lát. Számos kísérlet nyomán igazolja, hogy az érzékelés az organizmus aktív, önálló alkalmazkodása az ingerekkel szemben. Az emlékezést az érzékelés visszapergő aktusának tartja.

LINDWORSKY a lelki életet egyszerű elemekből és processzusokból vezeti le. Az elemek közt fiziológiás és ps.-ás „Abfolge” van; előbbire pl. a kontrasztjelenség, utóbbira az összehasonlítás, b) A lelki élet tényezőinek struktúrája a következő, I. Tartalom. II, Lefolyás, I. A. Materiális, B. Formális, 1. énvonás, 2. érzetek, 3. érzelmek, 4. tényállás tudomása, 5. ismerés, 6. törekvés. II. 1. afferens (tartalom bírása), 2. pszihés (reflexió, spontán törekvés), 3. efferens (szabad akarat), 4, ön-működő (visszahatás, levezethetés).

DRIESCH: a) A lélek több mint tudat: keletkezés, kauzalitás, kontinuitás. A régi ps. az elemeket saját erejükkel kapcsolta, az új ps. ellenben irányító, szuplementáris erőket nevez meg. Husserl ellen irányítja azt a megállapítást, hogy minden élmény intencionális, minden tárgy tudatos. Ps.-i alaptény, hogy valamit tudatosan bírok. A nem tudatos tevékenységre annak bizonyos eredményeiből ébredünk rá; ilyen a Koffka féle „latente Einstellung”, az Ach féle determináló tendencia. Nincsenek különféle struktúrák, csak a tartalom jelent különbséget, b) Hangsúlyozza a tagolás, a kategóriák kiépítésének fontosságát.

gát. A két főkérdés a ps.-ban az átélt „valamik”-re és ezek egymásrakövetkezésére irányul. Előbbi kérdéssel foglalkozik a „Materiallehre”, utóbbival a dinamika. I. Materiáliatan. A. Birtokom egyszerű tárgyai: milyenségek (érzetek), mellettiség és múltkoriság, gyönyör és fájdalom (szubjektívek), rendi jelentések (nem szemléletesek, pl. ilyen, viszony, ne, ennyi, mert, egész, rész, rend —_x gondoljunk James és-élményére), az igazságkör akcentusai (rendszer, érvény, talán, elintézett), létezésjelek (valóság, emlék, fantázia). B. Komplex élmények: a. szemléletes élmények, 1. testiesek (szemlélet, álmkép, hallucináció, emlékkép, fantáziakép), 2. szkématiszus szemléletesség (hallucináció, emlékkép, fantáziakép), b) gondolatok (tárgyak, értelem, viszony, jelentés), c) érzelmek (gyönyör és fájdalommal színezett tisztátlan gondolatok, akarattartalmak). II. Dinamika. A. Asszociáció, B. irányító és korlátozó ágenciák, C. Reprodukció, D. saját lélek, egész, értelem, c) Az akarás és gondolkodás egymásrakövetkezés, és mint ilyen ezek nem tudatos tevékenységek.

Források:

- Brentano: Psychologie vom empirischen Standpunkte, I. 1874
 Von der Klassifikation der psychischen Phänomene, 1911
- Stumpf: Tonpsychologie, II, 1883—90
 Erscheinung und psychische Funktion, 1906
- Bühler: Stumpf: Ersch. etc, A. f. Ps, XI.
- Husserl: Logische Untersuchungen, II. 1900—01
 Philosophie als strenge Wissenschaft, Logos I.
- Lipps: Grundtatsachen des Seelenlebens, 1883. (1912. Cohen)
 Über Denken, Fühlen, Wollen
 Leitfaden der Psychologie, 1903
- Bergson: Sur les données immédiates de la conscience, 1888
- Natorp: Allgemeine Psychologie, 1912
- Külpe: Grundriss der Psychologie, 1893
 Vorlesungen über Psychologie (Bühler 1922²)
- E. Cassirer: Strukturbegriff und Funktionsbegriff, 1910
- v. d. Pfordten: Psychologie des Geistes, 1912
- Messer: Über den Begriff des „Aktes”, A. f. Ps, XXIV
- J, Cohn: Grundfragen der Psychologie, Jb. d. Phil., 1913
 Über einige Grundfragen der Ps., Logos XII.
- J, Pikler: Sinnesphysiologische Untersuchungen, 1917
 Schriften zur Anpassungstheorie... köv. (1919—)
- Lindworsky: Theoretische Psychologie, 1926
- Driesch: Grundprobleme der Psychologie, 1929²

Továbbá az idézett gondolkodáspszichológusok művei. (Megtalálhatók egybegyűjtve minden szakbibliográfiában.)

Irodalom:

Binswanger: Einführung in die allgemeine Psychologie, 1922

Seifert: Psychologie, Metaphysik der Seele, 1928

b) Egyes elszigetelt kísérletek

LUBAC: b) A szellem fejlődő öntevékenysége az érzékelés — emlékezés — érzéki érzelem — ösztönélet viszonylatain felépíti a szabad szférát, melynek tagjai a következők: figyelem — megismerés — magasabb hajlamok — akarati tevékenység.

TÖNNIES: A közösség és társaság elválasztását számos analógiával világítja meg. b) A közösségnek megfelel a lényeg-akarát: tetszés (hajlam), szokás (értelem), emlékezet (ész). A társaságnak megfelel az önkény: töprengés (választás gyönyör és fájdalom között), tetszésszerű elhatározás, fogalom (tudat). Előbbi a tudomány és a férfi, utóbbi a művészet, a nő és a gyermek struktúrájának felel meg.

SCHMIED-KOWARZIK: Kantot és Jodlt egyeztetni, b) I. Pozitív tartalmak: 1. Intenzív kvalitások; A. „Ernsterlebnisse”: érzet, érzelem, törekvés. B. Kontinua: tér- és időszemlélet. II. Belsően függő tartalmak: ítéletek (és intuíciók).

COE: b) 1. biológiai és 2. érték szempontból közül egy osztályozást (Bobertag ismerteti).

BARATANO: a) A lelki tényeket ideges ingerlésen alapulóknak látja, b) Végző lelki tények az érzelem, az akarási megkülönböztetés; ezekből vezethető le a lélek valamennyi ténye.

DE SARLÓ: b) I. Morfológiai és funkcionális osztályozást ad. 1. a. Objektív oldalon: érzet, képzet, relációkomplexumok; b. szubjektív oldalon: „stati”-érzelmek, „atteggiamenti”-figyelem, beleegyezés, elhatározás. 2. Ismerő, kontempláló és praktikus tudat.

W. BAADE: Funkcionális tulajdonságokkal foglalkozik, b) 1. Általános tulajdonságok — a szemlélet született képessége. 2. Körülírt tulajdonságok — szerzett reziduumok vagy dinamiák. A két osztály összetevődéséből származik az intelligencia, az ügyesség stb. c) A ps. egy része dinamológia; ez foglalkozik pl. az asszociációval, amely egy dinamiának funkcióba lépése.

BLEULER: a) A lelki történést maradéktalanul testi folyamatnak képzelem. A folyamatok egységet alkotnak és útjokat az affektivitás szabályozza — ide tartozik a figyelem is. Alapfunkció az emlékezet, ennek tulajdonsága a tudatosság. Nem az egyéné a tudat, hanem a funkcióé.

WERTHEIMER — KOFFKA — KÖHLER neveihez fűződik a „Gestaltpsychologie”. Ez az irányzat a magasabb kombinatív funkciókat is fízziológiásán magyarázza.

BENTLEY: Alapkategóriákat keres, de ilyeneket csak felsorolni tud. b) 1. Objektívitas (behavior), 2. tapasztalás (report). Utóbbihoz tartoznak: tudatfolyamatok, tudatos aktusok, produktív erők, konstellációs processzusok, attributív karakterizációk, pszihoszomatikus funkció reformáló tényezők,

BUDAY DEZSŐ: b) A terminológia egységesítése céljából közöl egy osztályozást „egyrészt magasabbrendűségű, másrészt származások szempontjából”. 1. A lelki jelenségek alacsonyabb és magasabbrendűek. 2. Egymásból kétféle irányba származnak, objektív irányba a figyelem és absztrakció kettős grádusa szerint, szubjektív irányba az énrre vonatkoztatás és az énrben való visszamaradás kettős grádusa szerint.

Objektív irány			Szubjektív irány		
Abstrahálás	Figyelem		Vonatkozás	Visszamaradás	A függőleges irány a magasabbrendűség lépcsőfokait jelzi.
Képzet	Észrehevés	Inger, Érzet	Öntudat	—	sabbrendűség
Appercepció	Tudat	Élmény	Érzelem	Ásszociáció	sabbrendűség
Fantázia	Figyelem	Emlékezés	Reflexió	Hangulat	sabbrendűség
Fogalom	?	?	Akarat	Ösztön	sabbrendűség

Az érzetnek nincs gradációja. „De már a legközelebbi, megfejthetetlenül magasabbrendű ... élményben” felismer gradációkat mind objektív, mind szubjektív irányba. „Az élmények múltra vonatkozása már ismét magasabbrendű felépítés, ennek figyelmes további gradációja a tudat. ..” Az élmény emlékének énrre vonatkozása az érzelem.” „A fogalom már a fantáziát feltételezi.” „.. az érzet, élmény, emlékezés skála ismeretlen . . . magasabbrendűségének szubjektív gradációja az akarat — ennek visszamaradt gradációja az ösztön.”

MERCIER: „Nervous system and mind” és „A classifica-

tion of feelings” címen a Mind IX és X kötetében az osztályozásról értekezik.*

Források:

Lubâc: Esquisse d'une sistème de ps. rationale, 1904

Tönnies: Gemeinschaft und Gesellschaft, 1887

Schmied-Kowarzik: Raumanschauung und Zeitanschauung, A. f. Ps. XVIII

Umriß einer analytischen Psychologie, 1912, 1928²

Coe: A proposed classification of mental functions, Ps. R. 22

A. Baratano: I fatti psichici elementari, 1905

De Sarló: „Die Klassifikation der psychischen Tatsachen”, előadás az olasz ps.-i társaság kongresszusán, 1914

W. Baade: Zur Lehre von den psychischen Eigenschaften, Festschrift für G. E. Müller, 1920

Bleuler: Naturgeschichte der Seele, 1921

Bentley: The major categories of Ps. Ps. R. 33.

Buday Dezső: Kísérlet a lelki jelenségek osztályozására, Ath. 1918

Koffka: Psychologie (Hb. d. Phil., Dessoir), 1925

Köhler: Physische Gestalten, 1920

Wertheimer: Untersuchungen zur Lehre der Gestalt, Ps. Fo. I, IV.

Irodalom:

A Z. f. Ps. és az A. f. Ps. évfolyamainak referáló részei.

Referátumokat eredeti művek helyett más fejezetben nem használtunk fel,

c) Szellemtudományos vagy megértő pszichológia.

DILTHEY: a) A tartalmi összefüggéseket teszi a ps.-i kutatás feladatává; a ps. módszere a megértés, aminek előfeltétele a leírás és széttagolás. Folyamatok követik és keresztezik egymást, okozzák egymást a tudatállapotokban. A tudat pillanatnyi keresztmetszetében képzetek, érzelmek és akarati folyamatok szövődnek. Ezek kvantitatív viszonyán nyugszik a status conscientiae jellege. Az életben az egyes funkciók összefüggenek, de genetikusan sort alkotnak az érzettől az intelligenciáig és a motívumtól az akarati cselekvésig. A lelki élet magva az örömvágy, az ösztönök kielégítése, ez mozgatja a figyelmet, ez által érzékel a lélek, ez idézi elő a folyamatokat és az állapotok változását. A változást vagy struktúraösszefüggést átéljük — ezáltal értjük meg az emberi életet és a történelmet. A lelki folyamatok szubjektív immanens teleologikus összefüggésben van-

* E cikkekhez fájdalom nem tudtam ezideig hozzájutni.

nak, strukturáltak, b) A lelki élet átfogó egység, melynek differenciált, de összefüggésben maradó funkciói vannak. A valóság érzeteket támaszt; a külvilág, a miliő értékét számunkra az érzelem adja; az érdeklődés és a figyelem szelekciót végeznek; az erősebben tudati funkció megkülönböztet, egyformának talál, összeköt, szétválaszt, apperpciál, Ezen az úton keletkezik a szemlélet, a gondolkodás és az akarati folyamat. Szoros kapcsolat alakul ki a felidézhető képzetek, értékek és az akarati funkciók között. Egy ilyen összefüggő életegység már képes miliőhöz való alkalmazkodásra. Ennek az összefüggő lelki életnek alkatrészeit és funkcióit kell a ps.-nak kutatnia és leírnia. — Binswanger megjegyzi, hogy az ilyen struktúra összefüggés nem élhető át; az épp a ps. főproblémája, hogy mi módon viszonylik a közvetlenül átélt, a gondolt átélthez. Érdekes, hogy Dilthey tisztán szellemtörténeti iránya is mennyire a XIX. sz. természettudományos vezérelveinek a hatása alatt áll: a mozgó alapössz-ton gondolata és a teleológiai összefüggés dominálnak.

JASPERS: a) A lelki történetet szubjektív reflexív oldalon érthető összefüggésnek látja, b) a tárgy tudatban érzelmek, vágyak és cselekvések mennek végbe, ezek objektíve kauzális következmények, melyeket a külső ingerek feldolgozás és reakció alakjában váltanak ki.

SPRANGER: Elmélyíti a szellemi összefüggést és a struktúra tanát, melyet egy a badeni újkantiánus iskolánál kifejlett értékrendszerrel hoz összefüggésbe. A lelki élet objektív szellemi értékcélok szolgálatában áll.

HÖNIGSWALD: A gondolkodás ps.-ban mutat fel objektív célszerűséget.

EHRISMAN: Teljes ps .-t ad szellemtudományos nézőpontból.

FREUD pszichoanalízisnek elnevezett tana egy ösztönnek, — a libidónak — lehető érvényesüléseiből és megghiúsult érvényesülési törekvéseiből szövi meg a lelki élet tarka szőnyegét; ennek az ösztönnek a kalandjaival magyaráz minden a lelki életben felmerülő rendellenességet is. Iskolájának újabb irányai elismernek szomatikus tényezőket is a lelki történet során.

ADLER szintén egy ösztönszerű alapfogalomból vezeti le a lélek egységét. Minden cselekvésünket, sőt véleményeinket is

a bennük levő csökkentértékűségi érzelem határozza meg, amely protestálást és túlkompenzálást vált ki az egyénekből.

Ezek az irányok, melyek a lelki élet egyéni tartalmi összefüggésének kutatását tűzik ki feladatul, reakciók a természet-tudományos elemző ps.-val szemben. Roffenstein ezekben a természet-tudományos ps.-val szemben csak a kutatás tárgyában lát különbséget, Seifert (a. alatt említve) pedig a cél, tárgy és módszer-beli különbséget ismer. Érdeme ezeknek az irányoknak, hogy a lelki történés során a generális tulajdonságok mellett az egyéni tulajdonságokra hívja fel a figyelmet. Az érdeklődés az egyéniség felé fordul. De nem szabad elfelejteni, hogy minden egyéni lélek, minden én bizonyos általános adottságok és szabályok szerint fejti ki az életét.

Források:

Dilthey: Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Ps. 1894

Ges. Sehr, V,

Ehrismann: Die Eigenart des Geistigen, 1924

Ehrismann: Psychologie, III. (Göschel)

Jaspers: Psychopathologie, 1913.

Spranger: Zur Theorie des Verstehens und zur geisteswissenschaftlichen Ps. Volkelt Festschrift 1918.

Freud: Psychopathologie des Alltagslebens, 1910.

Neurosenlehre stb. Imago köv,

Adler: Menschenkenntnis, 1926, stb.

Internazionale Z. f. Individualps, köv.

Teljes összeállítás bármely szakkönyvtárban.

Irodalom:

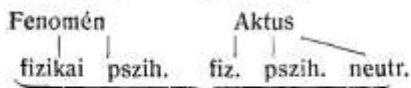
L. Összefoglalás,

d) Perszonális pszichológia.

W. STERN. Az egyéniség szerkezetét teszi vizsgálat tárgyává, a) A Krueger féle struktúra fogalommal egyetértve az egyént bizonyos jegyek viszonyával próbálja kifejezni. A kísérleti ps. eszközeivel a magasabb szellemi összefüggések területére tör be; vizsgálataiban a megértő módszert is alkalmazza. A tesztvizsgálatok segítségével megállapítja az egyes egyének bizonyos képességeinek fokát és azok viszonyát, A generális ps.-val szemben kialakítja a differenciális ps.-t, mely nem a funkciók általános lefolyását, hanem azok egyénenkénti megjelenését kutatja, b) Az egyén struktúrája a „Merkmal”-ok keresz-

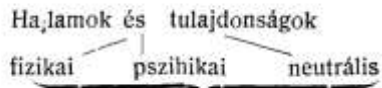
tezéseiből épült fel — eszerint tagozódik a differenciális ps. problematikája. A jegyek a. fenomenológiák, b. aktusok, c. dispoziciók; ezt a — most nem ismertetett — filozófiai alappal bíró felosztást keresztezi a fizikai és pszihikai jegyekre vonatkozó elválasztás, a. Általános jellegű, a közvetlen tapasztalat számára adott jegyek. Lehetnek fizikaiak, ezeket a tudomány mások kifejezéseiből figyelni meg és lehetnek pszihikaiak, melyek az introspekción útján válnak ismeretessé, b. Csak perszonális aktusok vannak. Ezek egysége a célkitűzésen múlik. Az aktus időben meghatározott realitás, irányító faktor. Ha az aktus nyersanyaga (a fenomenológiai jegy) tisztán fizikai ill. pszihikai, akkor az aktus is fizikai ill. pszihikai átvitt értelemben, c. A dispoziciók jellege, hogy potenciálisak és krónikusak. Az aktualitás potenciát tételez fel, cselekvőképességeket fel kell vennünk a ps.-ban. Az általános ps. ezeket a képességeket igyekszik kiküszöbölni és akut-élményfajokról (érzet, képzet, érzelem, gondolati- akarati aktus) beszél. A differenciális ps. potenciális kifejezéseket használ (intelligencia, temperamentum, jellem, hajlam, örökölt tulajdonság, tehetség, génusz). Szűkség van az egyénben lakó képességek felvételére; ezek nem merev vagy végső különálló erők — mint a képességps.-ban — hanem összetartoznak, egymásra vonatkoznak, egyszóval strukturáltak. A dispoziciókat igen különböző tartalmi eszközök aktualizálhatják, pl. alkalmazkodás, utánzás, gyakorlás. Nem ebből a szempontból adja a dispoziciók osztályozását; vannak fizikai dispoziciók (emésztés képessége), pszihikai dispoziciók (intelligencia) és neutrális dispoziciók (a gyakorlás útján szerzett képességek — ügyességek). Más szempontból labilis és stabilis dispoziciókat ismer. A labilis dispoziciónak érne, tisztázódnia kell, a külvilág sokat csiszol rajta (hajlam), progresszív jellegű; a stabilis ezzel szemben konzervatív jellegű, relatíve konstans (tulajdonság). A dispoziciók száma nem adható meg. Ezeknek a dispozicióknak egyéni strukturáját, a dispoziciónális meghatározottságot, vagy entelecheiját kutatja a differenciális ps. Az egyén jegyeinek táblája:

Akut jegyek vagy élményszínek.

Közvetlen tap. tárgyai

Kronikus jegyek vagy diszpozíciók

Közvetett tapasztalat tárgyai

A *tesztps.-át* Cattel, Claparède, Binet, Ranschburg, Rossolimo és a hamburgi iskola élén W. Stern-nel építették ki. Feladata az egyén bizonyos képességeinek számszerű kifejezése, pl. azáltal, hogy bizonyos számú feladatok elé állítjuk a vizsgálati személyt. A megoldott feladatok számából és a megoldási mód-ból következtetéseket vonhatunk az egyén funkcióira, A korrelációs vizsgálatok a képességek egymáshoz való viszonyát célozzák. A kutatott képességek rendszere még nem alakult ki. A *karakterologia* a megjelenést, viselkedést és a képességeket vizsgálja, tehát a fenomenális összegyéniséget. Az eddigi irányok megkülönböztetései nem alkotnak rendszert. Az *alkalmazott ps.-ban* használatos személyi ívek vagy jellemlapok is a lelki adottságok egységes osztályozásának hiányát mutatják. A lélektani kategóriák rendszerének kérdése a gyakorlati, alkalmazott ps.-nak is súlyosan nélkülözött alapja, melynek hiányában a módszeres eljárás és együttműködés értékesebb eredményeiről le kell mondania. A *konstitúciós ps.* az egyéni lelki eltéréseket szomatikus törvényekkel magyarázza. Testi tipológiát párhuzamba állít lelki tipológiával. Kretschmer megkísérlti két konstitúciós típusba foglalni az embereket testi és evvel szorosan összefüggő lelki megjelenésük szerint. A Jaensch fivérek is konstitucionális következtetéseket vonnak le optikai vizsgálataikból, Peters a hajlamok kötege helyett az alakított, proporcionált konstitúció fogalmát használja.

Források:

- W. Stern: *Différentielle Psychologie*, 1921³ (1911)
 & Wiegmann: *Methodensammlung zur Intelligenzprüfung von Kindern und Jugendlichen*, 1920.
 Szondi Lipót: *Zur Psychometrie der Tests*, A, f, Ps., LXXII, 1929.
 Utitz: *Characterologie*, 1925.
 Klages: *Die Grundlagen der Charakterkunde*, 1928⁵
 Kretschmer: *Körperbau und Character*, 1925.
 E. R. Jaensch: *Über den Aufbau der Wahrnehmungswelt*, 1926
 Peters: *Vererbung und psychische Konstitution*; 1925,
 Schiller: Szondi, *Z. Psm...* Lélektani Szemle, 1920

Irodalom:

Szondi fentt idézett műve kimerítő tájékozást nyújt a tesztps, irodalmáról,

e) Metafizikai törekvések.

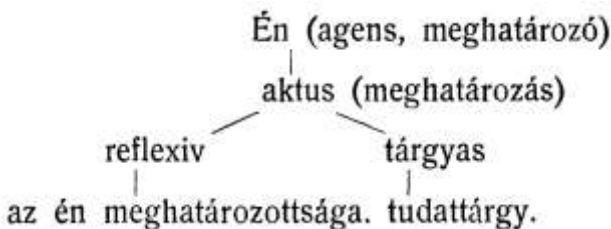
A modern filozófiai irodalom problémánkra vonatkozó kísérleteit nem tudjuk itt részletezni. Egyes filozófiai irányok nem adnak alkalmat ps.-i rendszer kialakítására. Mások elszigetelten állnak, de még nem kellő történeti távlatban; említettük már (I, A.), hogy a fenomenológia mennyire hangsúlyozza problémánk döntő fontosságát; a feladat megoldására azonban ez az irány sem vállalkozott (ehhez csak hozzájárult; I. Scheler vagy Pfänder munkásságát, melyet C. II. 3. alatt érintünk). A német filozófiában a kriticismus hatását jóformán csak a katolikus filozófia heverte ki; rendszer alkotásra első-sorban metafizikus gondolkodók hajlamosak. Legújabb időkben két magyar teljes filozófiai és metafizikai rendszer alakult ki, Pauler Ákosé és Brandenstein Béláé; ezeknek a rendszereknek lélektani vonatkozásait ismertetjük itt röviden.

PAULER ÁKOS a világot egymásra ható szubsztanciák kölcsönhatásaként fogja fel. a) A lelki élet az ének vagyis a léleknek reakciója bizonyos élményekkel szemben, visszahatás azokra az élményekre, melyeket az egyén átélt. Ez a visszahatás olyan akció, melyet külső körülmény váltott ki. A lelki élet minden mozzanata reakció, így a lélek minden pillanatban tevékenységet fejt ki — a lelki élet minden ízében aktív. A lélek öntevékeny, egy célra koncentrált szubsztancia; ez a cél a lelki élet fennmaradása és expanziója, b) Ami él, valamire törekszik; a törekvés tehát lelki életünknek legalapvetőbb funkciója. Második tényező a recepció, a külvilágból való befogadás. Harmadik tényező az asszimiláció, a recipiált anyag feldolgozása. Aristoteles 4. felosztásához csatlakozik.

törekvés centrifugális törekvés	recepció centripetális érzékelés	asszimiláció centrális gondolkodás	(fiziológiás élet) (ps.-i élet)
affektív tónus — reflex mozgás dispozíció — alkalmazkodás (szokás)	rögzítés 1. képzet	kombináció 1. asszociáció	általánosítás 1. appercepció (ítélet)
inklináció — ösztön indulat — vágy érzelem — szenvedély érzület — akarat	2. figyelem 3. emlékezés	2. képzelet 3. tér és idő- szemlélet	2. fogalom 3. következtetés

Látjuk a pauleri felosztás rokonságát Jodl-éval. Csakhogy Jodl-é lényegesen felületesebb; Jodl századának természet-tudományát követte és nem bírt szakítani Kanttal — Pauler ezzel szemben Aristotelesből merít, Leibniz-cel üdítve fel az ókori gondolatot. Sajnos ez a struktúra mai alakjában még nagyon vázlatos, alkalmazását a szerző még nem fejtette ki.

BRANDENSTEIN BÉLA: a) A lélek a testben működő halhatatlan erő, mely tudatos, az akarattól elválaszthatatlan, értelmesen választ és cselekszik. A lélek lényege az én, kinek erőmivolta annak közvetlenül tudatos. Az én sokoldalú szubsztanciális erő, az egyénnek nemmateriális alapja, tulajdonosa és hordozója. Minden az én által egyszer átélt tartalom továbbra is tudatos marad egyszerre, a teljes tudatban — mely a léleknek, mint másodrangú erőnek és tiszta szellemnek a testtől független fennállása. Ebből a teljes tudatból a korlátozott emberi tudatba csak a testileg is megalapozott juthat be, az a tartalom, amely megfelelő idegrendszeri változásokhoz, folyamatokhoz, állapotokhoz kötött, b) A léleknek két struktúráját kell megkülönböztetni: a formális struktúrát, és az ezt anyagian kitöltő tartalmi struktúrát. A formális struktúra a következő:

Az én aktusa irányuló: visszafordul az énré és a külvilág felé fordul; ilyen módon eredményeket létesít: a tárgyas aktus legtöbbször tudattárgyat (van tárgyhoz nem kapcsolódó tárgyas aktus is), a reflexív aktus az én meghatározottságát. A tartalmi struktúra: akarat, értelem és érzelem, melyek összeszövődő struktúrát adnak. A gyakorlati lélek pl. értelmi oldalon a gyakorlati értelmet, érzelem terén pedig ügyességet, tapintatot egyesít az akarral, s. i. t. c) az érzékelés és a figyelem a hármas magatartásból szövődő aktusok — az emlékezet jelenségeit pedig a teljes tudat hivatott magyarázni.

Források:

Pauler Ákos: Bevezetés a filozófiába, 1921.

Bevezetés a ps.-ba, egyetemi előadások 1928-29, kiadta a Filozófiai szeminárium (jegyzet),
 Psychology és philosophia. Magyar Ps. Szemle, 1928
 báró Brandenstein Béla: A teljes tudat, tudatvilágunk lelki alapja,
 Ath, 1930,
 Grundlegung der Philosophie. III, 1927,

III. Kritikai összefoglalás.

Kezdetben tehát a lélek lényegét magyarázták fizikaian, majd annak a megismerést előidéző *részeit* taglalták, Platon már elvonatkoztatott, amikor a lélek $\mu \epsilon \rho \eta$ -jeiről beszél, melyek nála cselekvés osztályokat jelölnek. Megismerés osztályokat is felvesz, ezek a $\theta \upsilon \nu \alpha \mu \epsilon \iota \varsigma$. Szerepel nála továbbá az *alsó* és *magasabbrendű* lélekfunkciók elválasztása is, Aristoteles számos felosztása a lélek *funkciói* szerint, a lélek-”gmoménék” szerint és végül a *ráirányulás* szerint történik. Az új-platonizmus spekulációi a lelket *halhatatlan* és *halandó részekre* hasították szét, melyek különböző funkciókra képesek, így Philoponus kommentátor szerint is, A sztoa következetesen megkülönbözteti az egymásra vissza nem vezethető mozzanatokat, melyeket *erők* gyanánt fog fel; így jut el az 5 érzék külön-külön erejére, Tertullian használja először tudatosan a *képesség* szót, és a test egyes részeit ruhazza fel képességekkel, Aristoteles hangsúlyozta először a funkciók egymással való összefüggését, most pedig Tertullian fejt ki a kölcsönös vonatkozásukat, később pedig Genti Henrik, Az aristotelesi kettős (Kelemen) és hármas (Nisszai Gergely) felosztások élnek tovább a patrisztikában, A lelki jelenségek egységes magyarázatát először a *szenzuálisták* kísérik meg, ha nem is építik ki ezeket a gondolatokat (előbb Epikuros, majd Arnobius), Augustinus a *hová fordulás* szerint osztja fel a lelket, vegetatív, szenzitív és spirituálisra, amelyek egy *szubstanciát* képeznek. Ennek *hatásmódjai* a memória, intellektus és voluntas, (így Scotus Eriugena és Guillaume d’Auvergne), Minden akarat, minden *intentio animi*. Aristoteles meglátja, hogy mily nehéz rendet teremteni a lelki káoszban, Az arabok a lélek erőt a sztoa értelmében különböztetik meg egymástól, a viktorinuskok pedig a *megismerés* szerint tagolják a lelket, A tiszta pszihés kauzalitást Augustinus vezeti be a gondolkodásba és

Albert már a fantáziában látja képzeink kapcsolódásának okát. A reneszánszba betör a természettudományos magyarázat: az ókorban már ismeretes *asszociációval* és *testi* jelenségekkel magyarázzák a pszichés történetét. (Az empirista Roger Bacon kezdeményezése után Helmont, Campanella, Galilei.)

Téves dolog azt hinni, hogy Aristoteleستől a XVIII. sz.-ig az u. n. kettős felosztás uralkodott volna. Aristotelesi egyáltalán nem magyarázták egyértelműen, és felosztásait össze is zavarták. Nemesius pl. ismer hármas és kettős felosztásokat, Bonaventura hatos felosztást. Egyesek részekről, mások «rökről, képességekről beszélnek, sőt Albert „kifolyásokéröl tud, Johannes Pecham a lélek hierarchikus részein belül különböztet meg erőket. Tamás hajlamos a hagyományos hármas felosztást (vegetatív, szentitív, racionális — amely összeolvasztása az aristotelesi 1-es és 4-es felosztásnak) lépcsőzetesen kiegészíteni ötre. Egyszer oly módon, hogy az első rész a növényekkel is közös, a második már csak állati, a harmadik emberi, ennél még tökéletesebb az angyal és az ötödik fok a tiszta forma, maga Isten. Másutt ismer (Aristotelesszel) appetitust és motívum secundum locum-ot. Augustinusszal tevékenynek ismer meg minden lelki mozzanatot Duns Scotus, aki az *akarát* primátusát hirdeti és ehhez csak az észét koordinálja (2-ös felosztás). Az érzelem már Demokritosnál szóhoz jut, (οργή), Platónnál külön osztály képez, míg Aristoteles Platónnál vitakozván, (De anima III. 9.) megfosztja önállóságától és az nem is merül fel (csak irodalmi vonatkozásban, Seneca leveleiben, a Confessiones-ben) az egész középkoron át, csak Genti Henriknél, ahol habitus-szerűen jelentkezik, mint az aristotelesi 5-ös felosztásban, majd a német misztikában. Descartes és Spinoza, majd csak Rousseau irodalmi hatására Sulzer, Mendelssohn és Tetens foglalkoznak tudományosan az érzelmekkel. A reneszánsz nem idegenkedett misztikus magyarázatoktól sem, és természettudományos felfogásainak is jórésze ide tartozott. Mekanikai, biológiai és spirituális elgondolások keresztezik egymást, és csak az előbbiektől nem idegenkedő empirista Bacon állít fel tiszta pszichológiai kategóriákat: emlékezet, fantázia, értelem, melyeket lelki ténykedéseknek (*actiones*) nevez.

Láthatjuk, hogy a felosztások alapjai, aszerint térnek el

egymástól, hogy milyen létezőnek fogták fel a lelket. Kezdetben anyagi és osztható, ezért *részei* vannak: ez a felosztási alap megmarad akkor is, amikor már nem anyaginak tekintik a lelket. Majd formának, megvalósulásnak fogják fel, mely még a megvalósulás állapotában van, tehát *tevékeny*. Ilyen értelemben lehet *lélekookokról* beszélni, továbbá hatásmódokról, irányulásokról, képességekről, erőkről és ténykedésekről. A szenzuálizmust, mint első radikális egységesítő kísérletet a felosztás problémája nem izgatja: minden lelki mozzanatnak egységes magyarázatát véli adni az érzékelésben, melynek naiv materiálistikus, tiszta pszichológiai, majd később fiziológiai formáit lehet megkülönböztetni. Nem ilyen szigorú egységesítés a lélek formáló erejének tagadása, mely szerint minden a tapasztalásból származik és a lélek csak receptive működik. Ennek megvitatásában, az idea innata körüli vitában kapcsolódnak össze a nagy rendszerek, Descartes, Locke és Leibniz filozófiái. Ezen a gondolatfónalon haladva jutunk el az asszociációs és képesség pszichológián keresztül a kriticismusig, mely a transzcendentális módszerrel mély belátásokra is jutott, és megalapozta a dogmává lett 3-as felosztást.

A *habitusokat* Aristoteles 5-ös felosztása, majd a német misztika és később Spinoza viszik bele a tudományos kutatásba. Századunkig azonban a habitusok legkitűnőbb értékelését csak a pszihognózisban találjuk (kivált a reneszánszban, pl. Castiglione: Cortegiano).

Leibniz *attribútumnak* nézi a lelki történéseket, melyekre a kölcsönhatás törvényei érvényesek, Descartesnál ezek *is* a szubstancia modifikációi. Az angol empirizmus viszont szakít a pszihozófiával és a tapasztalás formáiból vezeti le a lelki szövevényt, tartalmi alapformákat és törvényszerű vonatkozásokat vesz fel. Itt jelentkezik először a később oly általánossá vált elemekre és elemi törvényekre történő visszavezetés. Míg Franciaország a szenzuálizmusban szimplifikál (Condillac), Németországban kialakul a *képességpszichológia*, mely Wolffban és a kriticismusban diadalra jut. Eszerint nincs lélekszubsztancia. Ez az első „Psychologie ohne Psyche”, csak bizonyos alaperőket ismer, melyek készenállnak a működésre, ezek a képességek (Vermögen). Minden jelenséget ilyen képesség idéző elő. Számukra nézve a tanítások eltérőek, azonban több-keve-

sebb ilyen önálló képesség felvételével a lelki élet minden mozzanata megmagyarázható. Az osztályozás tehát pusztán felsorolás. Wolff két alapképesség (melyeket olykor egyre vezet vissza) alacsonyabb és magasabb formáiból állítja össze a képességek rendszerét, megelőzve az angol Spencert és Baint,

A romantikában felelevenedik a lélek *szubstancia* tana, és a pszichológia módszere dialektikus eljárás lesz. Hegel a szellem különböző oldalairól dedukálja a tulajdonságokat, Eschenmayer az öntudat ideái szerint csoportosít, Günther pedig Plotinos módjára a lelket közvetítőnek látja test és szellem között. Tovább él a képességpszichológia is, Beneke a képességeket mint mozgékony diszpozíciókat fogja fel, határozatlan mennyiségben. Ebben a gerinctelen állapotban óriási forradalmat jelent Herbart tanítása. Minden lelki jelenség visszavezethető a *képzetek statikájára és mechanikájára*. Minden képzet a benne levő tendencia szerint érvényesülésre tör, és összeütközvén a többinek hasonló tendenciájával, a lelki élet tarkasága keletkezik. Az elemek saját törvényei útján vezeti le a lelki jelenségeket. Herbart iskolája nagy visszhangot keltett. Megtaláljuk azokat a szálakat, amelyek innen Wundt *voluntarisztikus elemtanához* vezettek. Közben Lotze Herbarttal vitázva elmélyíti a kanti felosztást; az asszociációs ps., viszont minden tudatjelenséget érintkezéssel és kapcsolással magyaráz (amely felfogás Herbartéval rokon, csak hogy a törvények különálló erők és ezeken van a hangsúly, nem azokon, amik közt fennáll és érvényesül). Darwin bevezeti a fejlődés és az ösztönök szempontjait, melyeket Spencer és Bain aknáznak ki, akik az alapképességek primitív és komplikált megjelenéseivel (mint Platon és Wolff utódai) oldják fel lelki történéseink egészét,

E. v. Hartmann tagadja (Benekével szemben), hogy csak a tudatost ismerhetjük meg: lelki történéseink legjelentősebbjei a tudattalanban mennek végbe, Ez a tanítás ível át Leibniztől Witasekig és tőle a modern diszpozíciós ps.-ba és az egyes iskolákba. Wundt a lelki történések enciklopédiáját adja; erőszakos kísérlete, hogy a jelenségeket elemi tartalmak és elemi kapcsolatok skémájára szorítsa, sokáig kísérti még a modern pszichológiát, jöllehet *ez önála* magánál sem sikerül és kénytelen segítő princípiumokat felvenni. A régi tanítások módifikálása mellett jelentkező új tanításokat részint mint tankönyv-

vekben kifejtettek, részint mint új kísérleteket és filozófiai állásfoglalásokat ismertettük.

Herbart óta nagy a közkedveltsége a szimplifikáló kísérleteknek. Az egész lelki élet gazdaságát az akaratra, reflexre vagy érzetekre vezetik vissza maradék nélkül. Wundt nyomán Ebbinghaus az elemek és azok általános törvényeire, melyek nála már pszihés természetűek, redukál. Ő választja el gyökeresen az érzeteket a képzetektől. Ezeken kívül felveszi ős élet-adottságként (Corneliusszal) az akaratot.

Másképp értelmezik a törvényszerűségeket a funkciópszihológusok. A figyelem a lelki élet törvényszerűségeire irányul és kiemelik a lelki jelenségek *funkcionális* voltát, megismerik a nem tartalmi mozzanatok, az aktusokat. Egyszerű jelenségeket bontanak tartalmi és funkcionális mozzanatokra és ezekre a mozzanatokra vezetik vissza a lelki élet minden megnyilvánulását. Kétségkívül ezen a ponton kell látnunk a modern pszihológia egyik legnagyobb eredményét. J. Cohn a tartalmak és funkciók mellé felvesz egy állapotot, Driesch materiális és dinamikus lélektanról beszél, vagyis tartalmakról (melyek többnyire ráutalók) és ezek összefüggéseiről.

Az *egyéniiség* felé fordul a figyelem a Dilthey féle struktúra ps.-ban, nemkülönben a tartalmi mozzanatokra és alapösztönre szimplifikáló freudista és adlerista tanokban. Stern adja egy meglehetősen teljes vázlatát az egyéni lelki életnek, amennyiben élményfajokra (tartalom és aktus) meg diszpozíciókra (hajlam és tulajdonság) bontja a lelki szövödményt. A differenciális ps.-ban egy ilyen lényeges mozzanat kapott helyet, melyet az aristotelesi 5-ös felosztás tárgyá, melyet a képességps. diszkreditálódása száműzött a ps.-ból.

Eklektikus kísérletekkel találkozunk a tankönyvekben, melyek közül kiemeljük Jodl-ét, aki a kanti felosztásnak általános biológiai-teleológiai háttérrel ad, és Witasekét, aki alapképleteket (mint Stern) és processzusokat, képletek egymásra következését (mint Driesch) választja el a lelki életben.

A filozófiai kutatások számos új szempontot nyújtottak, így a fenomenológia és az újabb metafizikai kísérletek, melyeknek a problémánkra gyakorolt hatását nem analizáljuk közelebbről. A következőkben felvázoljuk azokat a szempontokat, melyek alapján a lélek tagolását, a képességek felsorolását il-

letve lelki jelenségeink osztályozását megkísérelték. Redukálva azután ezeket a szempontokat néhány főkérdésre, megkapjuk azokat a problémákat, melyek megválaszolásából egy lehető egységes lélekkép lesz felvázolható, a lélektan kategóriáinak egységes rendszere.

Irodalom:

- Klemm, O.: Geschichte der Psychologie, 1911.
 Dessoir, M.: Abriss einer Geschichte der Psychologie, 1911.
 Carus, F. A.: Geschichte der Psychologie, 183? /
 Baldwin: History of Psychology. II, 1926.
 Brett: History of Psychology. III. 191? /
 Hanus, F.: Geschichte der Psychologie, (id. Seifert) /
 Blakey: Geschichte der Psychologie, (id. Volkmann) /
 Überweg-Heintze: Grundriss, 1926.¹²
 Windelband: Lehrbuch der Geschichte der Philosophie, 1928.¹²
 Vorländer, K.: Geschichte der Philosophie, II, 1921.⁹
 Erdmann, J. E.: Grundriss der Geschichte der Philosophie. II, 1896.*
 Nagy J.: A filozófia története, 1921,
 Zeller, E.: Die Philosophie der Griechen. III., 1844—52.
 Windelband; Geschichte der alten Philosophie, 1912,³
 Gompertz: Griechische Denker III. 1903—09.
 de Wulff, M.: Histoire de la phil. médiévale, 1912.⁴
 Geysler, J.: Die mittelalterliche Philosophie, 1925.
 Deussen: Die Philosophie des Mittelalters, 1915.
 Taylor, H. O.: The medieval Mind, 1911.
 Dempf, A.: Metaphysik des Mittelalters. Hb. d. Philosophie. E. 1930.
 Falkenberg: Geschichte der neueren Philosophie von N. v. Kues, 1913.⁷
 Jodl, F.: Geschichte der neueren Philosophie, 1924.
 Pauler Á.: Aristoteles, 1922.
 Révész G.: Leibniz psychológiája, 1917.
 Albrich, C.: Leibniz' Lehre vom Gefühl. A. f. Ps. XVI.
 Messer, A.: Husserls Phänomenologie & ihr Verhältnis zur Psychologie. (A. f. Ps. 22.)
 Kutz, E.: Die Psychologie Bonaventuras.
 Höfler: Meinongs Psychologie.
 Meyer, J. B.: Kants Psychologie. 1871.
 Siebeck: Geschichte der Psychologie, 1—2, 1883 (torzó)
 Dessoir: Geschichte der neueren Psychologie. II., 1897, 1902. (torzó)
 Hartmann: Die moderne Psychologie- 1901.
 Beetz: Einführung in die moderne Psychologie.
 Villa: Einleitung in die Psychologie der Gegenwart.
 Henning: Psychologie der Gegenwart. 1925.
 Jaensch, E.: Die Psychologie in Deutschland. 1927, (Jb, d- Ph.)
 Bumke: Über die gegenwärtigen Strömungen in der Psychologie (Kl. W. 41.)

Selz, O.: Umwandlungen in den Grundlagen der Psychologie seit Herbart. (Z. f. Päd, Ps. 26.)

Sommer, R.: Grundzüge einer Geschichte der deutschen Psychologie & Aesthetik von Wolff-Baumgarten bis Kant-Schiller. 1892.

Stanley, H.: Die Begründer der modernen Psychologie. 1914.

Windelband: Über den gegenwärtigen Stand der psychologischen Forschung. 1876. (Rede)

Ribot: La psychologie anglaise contemporaine

La psychologie allemande contemporaine

Hornvánszky: Lélektani kutatások irányai. 1921. (Ath.)

Pekár K.: Az utolsó 10 év az amerikai psychologia történetéből. 1905. (Ath.)

Griffith: Contribution to the history of Psychology. 1922. (Ps. Bu.) (rec. Z. í. Ps.)

Eisler: Wörterbuch der Philosophie.

Lalande: Vocabulaire technique & critique de philosophie. 1928.

Giese: Psychologisches Wörterbuch.

Enyvváry: Filozófiai szótár.

Továbbá számos forrásmunka idevonatkozó adatai, pl. Aristoteles megjegyzései a korábbi tanításokról, a tankönyvek történeti ismertetései, amilyenekben különösen gazdagok Volkman, Jodl, Geysler, Posch, Kornis művei (1. fenn) stb. Egyes problémákat kritikai szempontból tárgyalnak a köv. művek;

Révész B.: Geschichte des Seelenbegriffes. 1917.

Markus, D. F.: Die Assoziationstheorie im XVIII. Jh. 1901.

Grau, K. J.: Entwicklung des Seelenbegriffes, 1916.

Braunschweiger: Die Lehre von der Aufmerksamkeit in der Psychologie.

Häberlin: Der Gegenstand der Psychologie, 1921,

Binswanger: Allgemeine Psychologie. 1922.

Davis & Gould: Changing tendencies in general Psychology (Ps. R. 36. 1929.)

Brentano: Von der Klassifikation der psychischen Phänomene, 1911,

Volkelt: Psychologische Streitfragen,

Calkins: Der doppelte Standpunkt in der Psychologie. 1905.

Anschütz, G.: Spekulative, exakte und angewandte Psychologie. (A. f. Ps. 24)

Ebbinghaus: Über erklärende und beschreibende Psychologie, 1896, (Z. f. Ps.)

Roffenstein: Das Problem des psychologischen Verstehens. 1926.

Lossky: Die Grundlehren der Psychologie vom Standpunkt des Volunt.

Piéron: L'attitude objectif dans la psychologie moderne, (Se. XVII.)

- Augier: Une psychologie objective, est elle possible? 192
- Selz, O.: Zur Psychologie der Gegenwart. 1926. (Z. f. Ps. 99.)
- Bühler, K.: Die „neue Psychologie“ Koffkas. 1926. (Z. f. Ps. 99.)
- Müller, G. E.: Komplextheorie und Gestalttheorie. 1923.
- Petermann, Br.: Die Köhler-Wertheimer-Koffka-sche Gestalttheorie. 1929.
- Lipmann, O.: Bemerkungen zur Gestalttheorie. (A. f. Ps. XLIV.)
- Bleuler: Die psychologische Theorien Freuds. (A. f. Ps. XXIII.)
- Bühler: Die Krise der Psychologie, 1927.
- Störing: Die Frage der geisteswissenschaftlichen & verstehenden Psychologie. 1928.
- °/-val jelöltekhez a munka lezárása előtt nem jutottunk hozzá.

C) Problematikai rész.

I. Szempontok.

Klemm a klasszifikálási princípiumok áttekintésénél a következő felmerült szempontokat különbözteti meg: 1. a levezethetlenség, 2. az intencionális vonatkozás, 3. az elemekre való szétrakhatóság szempontjai.

1. A klasszifikálás keletkezését a nyelvhasználatra vezeti vissza. Platónnál más-más rész működik, a képességszihológiaiában más-más hordozó szerepel, melyek egymásra vissza nem vezethetők. Ezzel szemben Aristoteles felosztásánál a tárgyra vonatkozás módja a különböző.

2. Brentano kritikáját adja a hármas felosztásnak; az egymásból való le nem vezethetőség szempontjából az 5 érzéket, sőt a kék és piros érzékelést is külön-külön kell felvenni. A helyes osztályozási alap az intenció módja (1. Aristoteles, Augustinus).

3. Az egyszerű tartalmak analízise a modern pszichológia vívmánya (Herbart, Münsterberg), de már Locke is külső és belső elemekre boncol, aktuális érzeteket és reprodukív illetve fantázia képeket különböztet meg. A képesség ps.-ban viszont belső és külső érzékről van szó,

A modern felosztási formák egyszerű és összetett tartalmakra (Lipps), énlmény és tudatélményre, aktus és recepcióra, aktus és nem aktusra (Husserl) vonatkoznak. Klemm szerint nem helyes kiinduló pont az én és nem én felvétele, melyek nem lépnek fel önálló részekként és mint tudat jelek vagy tudatoldalak sem magyarázzák az összefüggést.

A klasszifikáció Klemm felfogása szerint empirikus feladat; empirikus úton új elemeket fedezhetünk fel a lelki életben, így jött rá pl. Ach jelenségeink egy új osztályára, a

„Bewusstheit”-ok tételezésére. Brentano szerint a klasszifikálás célja heurisztikus, a tárgy tanulmányozása vezessen rá és ne a spekuláció. A pszihés jelenségekben valami „gegenständlich inwohnt”, ez adja a helyes felosztási alapot. Ily módon azonban szűk lesz az osztályozás.

Várkonyi a következő szempontokat különbözteti meg: 1. fizikai és pszihikai kauzalitás, 2. ebből fakad a szenzitív és intellektuális lélekrészekre történő tagolás, továbbá a szemléletes és nem szemléletes mozzanatok megkülönböztetése, 3. tartalom és aktus, 4. a Wundt féle felosztást ötösnek tekintve: elemek, ezek összetételei, ezek kapcsolatai, fejlődési és kauzális törvények. Várkonyi tehát a törvényeket a jelenségosztályokba tartozóknak látja. Ennek az a jelentősége van, hogy kiemeli azt a körülményt, miszerint a lelki világunkról alkotott egységes képben az adottságokon kívül a törvényeknek is helyet kell foglalniuk.

Mint kiindulásunkban is láttuk, a lelki mozzanatok rendszere princípiumokból és az adottságok osztályozásából áll. Princípiumok pl. a fizikai és pszihikai kauzalitás, a sajátos kvalitás kölcsönzés törvénye stb., melyeket filozófiai úton ismerünk meg (idetartozik az aristotelesi mozgás és érzékelés mint alapfunkciók felvétele). Az adottságok osztályozásainál empirikusan járhatunk el, s az adottságok három típusa szerint a következő szempontok vezérelhetnek: 1. *fenomenológiai* felosztás, 2. *dinamikus* felosztás, aktusok és reakciók, és 3. állandó állapot alapján, a *reakcióképletek*, képesség, *tipus* figyelembevételével történő felosztás.

Áttekintve még egyszer az egész történeti fejlődést, a következő felosztási alapokkal találkozunk:

1. A lélek *részekből* álló *materiális* szubstancia. Mik ezek a reális részek? (Ion, eleata gondolkodás).

2. A léleknek *funkcionális részei* vannak (Platon, skolasztika).

3. A léleknek *tehetségei* vannak, ($\theta\upsilon\nu\alpha\mu\epsilon\iota\varsigma$, Platon, Aristoteles).

4. A léleknek mint élőknek *alapfunkciói* vannak. (Aristoteles 1.)

5. A léleknek mint tevékeny princípiumnak *tárgyra irányulásai* vannak. (Aristoteles 4., Brentano, újabbak.)

6. A léleknek állandó *ginomenonjai* vannak. (Aristoteles 5, pszihognózis, fejlődéselmélet, struktúra- és differenciális pszichológia.)
7. A lélek szubstanciának *attribútumai* vannak, (pl. Leibniz.)
8. A léleknek *a priori* formáló adottságai vannak. (Bárok ismeretelmélet.)
9. A léleknek *tulajdonságai* vannak, (Skolasztika.)
10. A léleknek *hatásmódjai* vannak. (Augustinus.)
11. A lélek *képességekből*, erőkből áll. (Sztoa, képességps.)
12. A lélek *közvetítő* test és szellem közt, tudat. (Plotinos, romantika.)
13. A lélek *ideák kötege* (szenzuálizmus).
14. A lelki élet *elemek érintkezéséből* áll. (Asszociációs elmélet.)
15. A lelki élet elemek és kapcsolataikból, *tudattartalmakból* áll. (Wundt, Ebbinghaus, Lindworsky, Driesch.)
16. A lelki élet *képzetek* dinamikája és mechanikája. (Herbart.)
17. A lelki élet csak *érzetekből* mint elemekből tevődik össze, (Ziehen, Münsterberg.)
18. A lelki élet *akarati* mozzanatokból áll. (Augustinus, Fouillé.)
19. A lelki élet csak *funkciókból* áll. (Brentano.)
20. A lelki élet *funkciók és tartalmakból* áll. (Stumpf, Külpe.)
21. A lelki élet formái *tudat állapotok*. (Leibniz, Wundt, Cohn, patops.)
22. A lelki élet *jelenségcsoportokra*, élményekre osztható. (Tankönyvek kombinálják a 20-as felosztással.)
23. A lelki élet *ösztönökből* áll. (Darwin, Freud.)
24. A lelki élet *teleologikus összefüggés*, struktúra, (Dilthey, Hönigswald.)
25. A lelki élet a *reakciók* különböző formája. (Pauler.)
26. A lelki élet *akció, reakció és feldolgozás*. (Jodl.)
27. A lelki életnek *fokai* vannak. (Platon, Wolff, Spencer, Bain, Buday.)
28. A lelki élet tiszta (Bergson) vagy fiziológiás (Bleuler) emlékezés

29. A lelki élet *alkalmazkodás*. (Pikler.)

30. A lelki élet csupa *reflex*, behavior.

Látjuk, hogy végeredményben a lélekről való felfogástól függ a felosztási álláspont; nem is képzelhető el olyan osztályozás, mely ne foglalna egységesen állást a lélekkel szemben; a természettudományos eljárás bevonulása óta azonban nem szívesen beszélnek lélek-problémáról; ezért voltunk kénytelenek a modern felfogásokat mint a lelki életre vonatkozókat ismertetni. Ha közelebb megnézzük a felsorolt felosztási alapokat, több egymáshoz tartozót találunk, és néhány olyat, melyet találóbbak kiszorítottak. Nem kell ma már figyelembe vennünk talán a magasabb és alacsonyabbrendű lelki jelenségekre vonatkozó felosztás elvét (27), mely részben a képességs. érték-felfogásain nyugodott, részben pedig az elemek ps.-nak volt kiegészítő princípiuma. Elavultnak tekinthető a lélekrészekről szóló felfogás is. Összefüggés van a 2., 4., 5., 10., 19. stb. felosztások közt, minthogy egy problémára vonatkoznak. Ilyen a rokonság a 3., 9., 11. közt, továbbá 13. és 17. közt is. Az osztályozás itt felsorolt módjai a lelki adottságaink rendszerezésénél eddig felmerült problémákat tárják fel, melyek a lélekről való gondolkodás során kialakultak. Ha összefoglaljuk ezeket a problémákat, a következő még el nem évült problémákra akadunk, melyek irányítóak lehetnek egy osztályozási kísérletnél.

1. Elemek és szemléletes *tartalmak* problémája.

2. Intenciók, *funkciók*, aktusok stb. problémája.

3. Az u. n. *képességek*, megismerés és emlékezés problémája.

4. *Figyelem, tudat* és *tudattalan* problémája.

5. A reakciókomplexumok, *érzelem* és *akarát* problémája.

6. „*Ginomének*”, habitusok, egyéniség problémái.

Az 1., 2. a fenomenológia, 2., 4., 5. a dinamikus, 4., 6. az állapot, típus szempontjából vezet rendszeralkotáshoz.

Ezek az alapvető problémák, melyekkel a rendszerezési kísérletek ismertetése közben minduntalan találkoztunk, A lélekkel szemben elfoglalt álláspontok közül azonban egyet sem találtunk, mely valamennyi jelzett problémát egységes szempontból kísérlete volna meg legyőzni.

A többi probléma elé kiemeljük a lelki mozzanatok teljes-

sége kedvéért a princípiumok problémáját. Vannak-e ilyenek és ha igen, melyek ezek? Alapfunkciók (pl. gondolkodás), törvények (pl. asszociáció), a lelki kvalitás problémája és szubstanciális kérdések tartoztak ide elsősorban, majd „Arbeits-hypothese”-k. A princípiumokról mint magyarázó elvekről lesz szó, a lelki életre vonatkozó végső, érvényes tételekről. A következőkben az egyes problémák közelebbi ismertetése kapcsán azok egységes alapon történő megoldásának jelöljük meg az útját és evvel lelki mozzanataink, a lélektani kategóriák rendszerét fogják felvázolni, a lelki adottságok osztályozását és a legalapvetőbb princípiumok tételezését.

II. A problémák tárgyalása.

Leleki világunk dimenzionálása céljából tehát következő főkérdésekre kell választ adnunk:

1. Mit jelent a lelki *tartalmak és funkciók* elválasztása, hogyan értelmezzük az intenciókat és a reakciókat?

2. Mit jelentenek az „*alapképességek*”, érzékelés, emlékezés, figyelem (utóbbi 3. alatt érintjük.)?

3. Mit jelent a lelki adottságok lényeges alaptulajdonsága, a tudatosság, mi a *tudat*, és mi a *tudattalan*? (a tudat tárgyalása képezi a 3., a tudattalané a 4. pontot).

4. Mit jelent az *érzelem* és az *akarat*? (az érzelmet 3. alatt, az akaratot 1. alatt tárgyaljuk).

5. Mit jelentenek az egyéni lelki élet faktorai, a dispozició, habitus, konstitúció stb. (*ginomének*)?

E kérdésekre válaszolva, kapjuk meg az adottságok osztályozásának vázlatát, és eközben fogjuk megismerni lelki világunk leglényegesebb princípiumait, úgy, hogy a végső mozzanatoknak bizonyos felosztásához fogunk elérkezni, a lélektani kategóriák rendszerének alapvonalaihoz.

Válasszuk el a funkciókat a tartalmaktól (melyek együtt a lelki élet tárgyait képezik), így megismerjük az érzet s képzet mibenlétét, az intenciók és funkciók szerepét (1.,2.). Nézzük a tudatos és tudattalan viszonyát (3., 4.), továbbá a preformáló erők, dispoziciók és konstitúciók szerepét (5.). Ezen az úton fog kialakulni a lelki élet egységes képe.

1. Funkció és tartalom,

Láttuk, hogy a modern pszichológia legalapvetőbb elválasztása a tartalmakra és a funkciókra vonatkozott, anélkül, hogy a terminusokban a kutatók egyetértettek volna. Egyelőre értsük tartalmakon a szemléletes adottságokat, funkciókon mindazt, ami nem szemléletes, ráutaló, aktív vagy folyamat-szerű és aktus, intenció, folyamat stb. néven szerepel.

Ilyen értelemben Brentano elveti a tartalmakat, és azokat fizikai jelenségeknek nevezi, szemben a jelenségek más csoportjával, a pszichésekkel, melyek valamennyien aktusok, és tudatosak. Mint láttuk, más gondolkodók elvetik a funkciókat és tisztán tartalmi mozzanatokkal magyarázzák a lelki történést. Ezek is felvesznek azonban egy alapösztönt, vagy tartalmak önműködési törvényét, mint mozgatókat. Bergson, Husserl, Stumpf, Külpe és mások viszont a psziché adottságok körében tartalmi és funkcionális mozzanatokot vesznek fel.

A funkciók körében megkülönböztethetünk *aktust*, *processzust* és tkp. *funkciót*. A processzus lényegében nem aktív valami, a XIX. század természetbúvárai értelmében pszichológiai törvény, pl. asszociáció, A funkció a lelki tartalmak közt működő aktivitás, azokba beleágyazott és csak formailag különíthető el. Ezek mindig irányulok, pl. érzékelés, szemlélés vagy intenció funkciója. Az aktus kifejezést tartsuk fenn a legaktívabb lelki funkciók (funkció itt gyűjtőnév) számára; ilyenek a tartalmak közt aktíve véghezvitt operációk, kapcsolások, (nem kapcsolódások) és gondolati funkciók: következtetés, ráismerés, feltalálás, keresés, stb; ezek mindig célra irányulnak.

A funkciók (itt gyűjtőnév) képezik lelki életünk legsajátosabb adottságát. Ami a testi életben a mozgás, az a lelki életben a funkció. Maga az érzékelés is már funkció következménye. A funkcióból vezethetők le lelki adottságaink: *lelki életünk lényegében aktív*.

Ez az aktivitás számtalan módon kapcsolódik a tartalmakhoz. Elemi formája az ingerekhez való alkalmazkodás (Pikler, 1, 2.), az aktív szembehelyezkedés a világgal, a célraírányítottság, mellyel mindig a jövő pillanatot (s ha térben is mozog, a következő térrészlet következő pillanatát) célozza. Ez az aktivitás az érzékelés funkciója, melyben benne van az öszzehasonlítás, ellentét, észrehevés funkciója, vagyis az ítélet

elemei. Maga az ítélet azonban már aktus. Processzusok alatt ennek az aktivitásnak tendenciáit érthetjük. Ilyen processzus az emlékezésnek az a passzív formája, melyet a ráismerés aktusa nem kísér, pl. képzetek felszállása (Herbart), derelálás (Bleulen), szabad asszociáció, melyet a jelentés élménye nem kísér, céltalan fantáziálás. Az aktusok sajátos bélyegét a jelentés adja meg. (A jelentés kísérő adottság, 1. lejobb a kvalitás kölcsönzés törvényének ismertetésénél.) Célra irányítottág és jelentés a modern pszichológia két hangos jelszava: Spranger hangoztatja a jelentés struktúrák jelentőségét; Nagy József is kiemeli, hogy a lelki világ jelentések világa. Ez a tétel lelki adottságaink legjelentősebb csoportjára áll: az egész lelki élet aktivitás, — a jelentés és célirányítottág azonban a funkciókra és processzusokra nem jellemző és csak az aktusokat határozza meg. A funkció cél felé tör, — aktív, tehát valami felé tendál az időben előre, de nem céltudatos; csak ez az értelme lehet a Pikler célirányított alkalmazkodási elméletének (1. 2.). Valóban célra a gondolati aktusok irányulnak; az ítélet, „a Regelbewusstsein” (Bühler), az elejtett fonal megtalálása (Hönigswald), és más a gondolkodás pszichológusok által nagyszerűen analizált funkciók, mind céltudatos, célirányított, céltői vezérelt jelentést hordozó aktusok. Ezek képezik lelki világunk igazi gazdagságát, emelik az aktivitást produktivitássá.

Nem tartalmak közt lefolyó, csak irányított funkciók a *törekvések*, melyek lelki életünk aktivitásából vagy az érzelmekből, (1. lejobb, 3.) erednek, továbbá az *akarások*, melyek határozott célirányuló törekvések, gondolati aktustól, az elhatározástól, kísérve. A cél, melyre az akarás irányul: az érték — ez szabja meg a cselekvéseket. A *cselekvést* 1. az ösztön, 2. az akarat, 3. az érzület motiválja. Az ösztönszerű cselekvés reflexmozgás, irányuló funkció, mint pl. a védekezés. Az akarati cselekvést a szubjektív értéktartalom irányítja — aszerint akarunk cselekedni, amit értékesnek tartunk. Pl. valaki számára értékesebb a haszon mint a becsület, más számára pedig fordítva — mindkettő az értékfelfogása szerint fog cselekedni. Az érzületi cselekvés preformált aktivitás következménye. Valakiben bizonyos dispozició van valami tartalommal pl. eszmével, személlyel szemben, mely cselekvésre készleti

annak érdekében vagy annak kárára. Végeredményben az érzületi cselekvés is az értékfelfogáson múlik: számomra pl. értékes a gyűlölt személyt megkárosítani. Akarati funkciók a *vágyban* gyökerezhetnek, amely érzelmi állapot, törekvéseknek, intencióknak viszonya, állapota, amely sajátos kvalitást nyer (1. C. II. 3.).

Az elemi aktivitások, funkciók, processzusok, törekvések, sua sponte keletkeznek, fiziológiai kauzális hatás következményei — ez az életprincípium. Az aktusok és akarások oly funkciók, melyeket a pszihés kauzális hatás idéz elő, cél, illetve érték felé törő funkciók, melyek lefolyását a cél, illetve érték determinálja. (A fiziológiás és pszihés kauzalitás princípiumairól 1. lejobb.) A lelki élet öntevékeny aktivitás, melynek reakciói új akciókat serkentenek elő.

Ami a tartalmakat illeti, el kell térnünk Brentano felfogásától. Brentano nyomán haladva, könnyen szolipszimusba esünk, összetévesztvén a külvilág tárgyait az azokról való pszihés tartalommal: továbbá túlságos koncessziót teszünk a fiziológiának, ha annak szemléletes tartalmaink egészét átengedjük. Lelki világunk teljes megértéséhez is szükség van arra, hogy szemébe nézzünk a tartalmaknak, ha nem is vezetjük le mindjárt az egész ezekből a mozzanatokból. Funkciók csak tartalmakhoz kapcsolódva jelentkezhetnek.

Pszihés tartalom az alkalmazkodási funkciónak a külvilággal szemben történő kiegyensúlyozása (Pikler; L. ilyen értelemben a fájdalomérzetek magyarázatát R. Levi-nél, A. Ps. X.), *lényegében reakció*. A reakció a fiziológusok szerint az idegek ingerülete következtében előállott kémiai folyamat; mi azonban Piklerrel inkább funkcionális természetűnek tekintjük a reakciót, amely nem magának a lelki aktivitásnak a jelentkezése, hanem a lelki aktivitás alkalmazkodása a külvilághoz. Ebben az értelemben tartalom minden érzéki érzet, minden vizuálisan, akusztikusan, kinesztétikusan vagy hő, nyomás, fájdalom terén szemléletes mozzanat. Ezek mindig tárgyrautalással, alakítva, mint szemlélet jelentkeznek.

Tartalmak ezenkívül az u. n. centrális ingerek támasztotta képzetek, vagy az emlékezési processzus reakciói, amennyiben szemléletesek, de lehetnek csak ráutaltak (1. lejobb). Nem-szemléletes tartalmakról is beszélhetünk (ha nem is terjeszt-

jük ki e kifejezést lelki adottságaink egészére, és így az aktu-sokra is) — ilyenek a lezajlott pszihés funkciók, melyek bizonyos állandóságra tettek szert, nem változnak, melyeket nem kell újra aktíve végigélni, egy mozzanatuk magával hozza az egészet, mint vázat (1. lejjebb az endimenzionálás törvényét, 4.). Ilyen tartalom pl. egy megtanult matematikai levezetés, egy ismert fordulat, — mely egy villanattal felidézhető — anélkül, hogy tkp.-i tartalmát végiggondolhatnók, — annak csak sajátos íze, kvalitása merül föl, melyet a lelki élet kölcsönöz a lelki élet viszonyának, aktusok egymásutánjának. Egy intencionális funkcióval megfogható a már végigélt nem szemléletes funkcionális lelki tartalom; erre egyszerre gondolhatunk anélkül, hogy több mozzanatot kellene végigfutni, vagy hogy szemléletes képek segítéséhez kellene folyamodnunk. U. n. 2-er szemléletes képek (pl. fotizmák) mint reakciók kísérhetik az ilyen intencionálisán megragadott már tartalomra lett funkciókat; ezek a szinesztétikus képek. Messer is rámutat arra, hogy az aktus önszemlélés tárgya lehet, ehhez hozzátehetjük, hogy csakis endimenzionált formában (1. C. II. 4.).

A tartalmakat és funkciókat (processzus, aktus) együttesen *a lelki adottságok egyik fő csoportjának* tekinthetjük, melyek közös tulajdonsága, hogy közvetlenül aktuálisak lehetnek (mint 1-típusú adottságok) — a tudatban. Ezt a tulajdonságot osztják velük az állapotok is, melyek nem képeznek a tartalmakkal és funkciókkal koordinált osztálytagot, hanem ezeknek bizonyos viszonylatai (1. C. II. 3.). *A tudatban aktuálissá válható mozzanatokot nevezük tudattárgyaknak.* A következőkben tisztázzuk a tudat fogalmát (3.). Megelőzően azonban a pszihé generális struktúrájának legalapvetőbb funkcióit, a „képeségek”nek nevezett érzékelést és emlékezést érintjük, melyekre minden megismerés támaszkodik.

2. Az „alapképességek”, érzékelés, emlékezés. Az előző fejezetben közölt állásfoglalásunkból következik, hogy a képeségek fogalmát a pszihológiában nem tartjuk meg. A gondolkodást aktusnak minősítettük, tehetségekről az 5. pontban lesz szó, a figyelmet pedig mint a tudat törvényét tárgyaljuk. Az érzékelés és emlékezés problémája a képességps.,-ban mint két külön képesség nyert megoldást, Kant óta pedig

az elképzelés osztályába tartoznak, A tesztpsziológiában is mint mérhető tulajdonságot fogják fel, felfogás, illetőleg emlékezés név alatt; ezeknek bizonyos erősségét, nagyságát az egyénre jellemzőnek tartják. Egyesek az emlékezetet (nem az emlékezést, melynek magyarázatához az emlékezetet felvenni szükségesnek tartják) mint komplexjelenséget tárgyalják, mely a lelki élet jelenségcsoportjainak a hagyományos felosztásbeli mindhárom típusára vonatkozik. Az emlékezet elterjedt természettudományos teóriája szoros kapcsolatban áll a megismerés teóriájával (Ziehen); eszerint a — fiziológiás — felfogás szerint az inger az idegrendszerből érzetet vált ki, mely a kp. idegrendszer valamely állományában nyomot (residuum, engramm, dispozió) hagy, mely az asszociáció törvényei szerint képes aktualizálódni.

Ez ellen a teória ellen lépett fel a berlini „Gestaltpsychologie” iskola. Köhler szerint az érzékelés nem az egyes érzeteken, hanem az érzetek közti átmeneten nyugszik. (Gestaltwahrnehmung.) Wertheimer fiziológiás rövidzárlat elmélete szerint az egyes ingerületekből rezultálódo összefolyamat az érzékelés, melyet részben az összingerlés, részben az idegek alkata eredményez. Az ilyen Gestaltwahrnehmung egyes tagjai újra észrevéve, az egész alak aktualizálódásra tendál, (Koffka) — így jön létre az emlékezés. Nem bocsátkozunk bele ismeretelméleti kérdésekbe, tudjuk, hogy pszichés szerkezetünk a priori tudattalan mozzanatai milyen szerepet játszanak a szelekció és reflexió során, az érzékelésben és emlékezésben is. Ismertetjük még Pikier teóriáját, mely szerint *az érzékelés a lelki organizmus összállásfogalása* a külvilág ingereivel szemben, — aktív alkalmazkodás. Ennek az alkalmazkodásnak egyidejűsége és összefüggése a fogalom, melyet az érzethez viszonyítva a priorinak mond; a fogalomra támaszkodik az érzettel szemben támadó ítélő állásfogalásunk. *Az emlékezet* ennek az alkalmazkodásnak *visszapergő*, készenlétben levő *tendenciája*, melyben az egész egyidőbeli helyzet felelevenedik, amennyire ezt adott *emlékezési pillanatban* a jövőre való állandó készenlét megengedi — ha ez a jövőhöz való alkalmazkodás akadályba ütközik, (narkózisban vagy halálveszedelemben) — akkor a visszapergő készenlét nagy erővel *érvényesül*. *Az em-*

lékezés tehát aktív, „születés, perverz megjelenítés, megfiatalodás, feltámadás”.

Az emlékezés tárgyai tudattárgyak: tartalmak, továbbá funkciók vagy állapotok, amennyiben endimenzionálódtak (1. 4.). A tudattárgyak aktualizálódása az emlékezésben történhetik ráutalásszerűen, vagyis az emlékezés tudatpillanatában csak ráutalások jelölik a felmerülő tudattárgyakat, míg pl. a célképzet-tartalmak „tudattalanban” maradnak.

3. A tudat, a figyelem és a tudatállapotok (érzelem),

Mi a tudat? A tudat kifejezést igen félrevezető módon szokták használni. Nem keverjük össze a *tárgytudat* és *öntudat* fogalmait a tudatéval. Előbbiek tudattárgyoknak határozományait jelölik, pl. intencionális tudat, én-tudat. Nem minden tudattárgy öntudatos, nem mindegyiket kíséri az én tudata — az én maga is tudattartalom lehet és az én megismerése számára mint ilyen tartalom adott — és ez potenciálisan lappanghat a tudattalanban. Ismerünk lelki élményeket, melyek nem kapcsolódnak az én tudatához (1. C. II. 5.). Már Herbart, nemkülönben Brentano is rámutatott, hogy szemben a tudatossággal, *a tudat* fogalmával kell jelölnünk az egy pillanatban jelenlevő képzetek és azok viszonyának összeségét.

Megszoktuk, hogy a tudatról, mint valami állandóról van szó, aminek törvényei vannak, amit adott és térszerű megvilágításban kell látni. Tudatszúke, tudatküszöb, stb. kifejezések, a pszichológiában mindennaposak. Evvel szemben azt kell kifejeznünk, hogy *a tudat* — ilyen nincs. Csak tudatok végtelen láncolata van az egyéni lelki életben. A tudat mint ilyen, mintegy csak a pillanat keresztmetszetében létezik; az minden pillanatban változik, miként (a jól bevált hasonlattal élve) a folyam hullámai egy abban, a folyással szemben nyugvó rendszer számára. Tartalmak jönnek-mennek, funkciók, processzusok, aktusok kezdődnek, végződnek, lefolynak benne, *A tud at pillanat ok* (bizonyos tartalmak, és bizonyos funkciók, bizonyos mozzanatainak jelenléte) egymásutánja, megtud őrizni egy-egy kontinuitást, melyet az *énhez kapcsol* (1. C. II. 5.) és mely az adott következő tudatpillanatban az előbbi tudatpillanattól mint ráutalás még aktuális marad, — de a tudatpillanatok láncát attól függetlenül létező tudatot nem képez. A tu-

dattárgyak idővel elsüllyednek és új meg új tudattárgyak vesznek át a szerepet (nem fejezzük ki úgy, hogy az előzőek helyét, hogy a térbeli hasonlatot kerüljük). Az elsüllyedt tudattárgyak a tudattalanba kerülnek. Innen fel-fel bukkannak mint újabb tudatpillanatok tárgyai, melyek nemcsak tartalmak, hanem ezekre való ráutalások is lehetnek. Ez a sajátosság, a tudattartalmak és ráutalások (melyek mint funkciók szintén tudattárgyak) lehető felmerülése, jelentkezése adja meg minden lehető tudatpillanatok közös sajátosságát, „a tudat” tulajdonságait — ilyen és csak ilyen értelemben lehet szó tudatról. Minden lehető tudatpillanatnak vannak tudattörvényei, nem a tudatnak magának, *A tudattárgyak* azok a mozzanatok, melyek egyes tudatpillanatban felmerülhetnek, és ezeknek vannak törvényeik, ilyen törvény a lehető aktuálizálódás törvénye. Eszerint az érzékelő funkciók reakciókat válthatnak ki, tartalmak keletkezhetnek, processzusok lefolyhatnak, aktusok létesülhetnek benne. Már lefolyt funkciók és reakciók nemcsak újra megjelenhetnek („reprodukción”), hanem mint *puszta ráutalások* is jelentkezhetnek, vagyis egy funkció érvényesülhet adott pillanatban, mely elmúlt tudattárgyra vonatkozik, melyek a tudat „küszöbéhez” közel vannak, a tudattalan felszínén lappanganak. Ezek a ráutalások képezik nem szemléletes gondolkodás anyagát,

„*A tudat*” *alapvető törvénye a szimultán és szukcesszív jelenlét törvénye.* A tudat lényeges sajátossága a jelenlét, az én számára való közvetlen hozzáférhetőség, az adottságok tudomásulvétele, — a jelentés funkció, az élmény. Ennek feltétele, hogy egyszerre ne csak egy dolog jelentkezzen, és ne csak egy tudatpillanaton át tartson, hanem kitarson (perszeverálás), *A jelenlét szimultánságainak és szukcesszivitásának magyarázó segédfogalma a figyelem,* — amit nem kell képesség értelemben vennünk, hanem tudati törvények és bizonyos lelki funkciók rövidített kifejezésének, *A két figyelmi törvény a szimultán és szukcesszív figyelem törvénye, A szimultán figyelem törvénye szerint egy tudatpillanatban több tárgy is lehet jelen egyszerre, A lelki aktivitás, mely mindig a jövőre irányul, egyszerre a külvilág egy egész komplexumával szembe helyezkedik, így egyszerre több egyes ingerhez is alkalmazkodik, több reakciót vált ki, tartalmakat és újra aktusokat, A funkció ön-*

törvényei (életprincípium), a fizioiógiás és pszihés kauzalitás szabják meg ennek az alkalmazkodásnak kiterjedését, — itt a megszabásnál tiszta akarati megnyilvánulásról is szó lehet, ha az alkalmazkodást határozott cél vezeti, ha a figyelmi funkciók aktusok. Nem csak a tér, hanem az idő különböző pontjaira is irányul a figyelem, — ez a szukcesszív figyelem törvénye. A tudatban működő szukcesszív törvény szabályozza az aktusok lefolyását is. Melódia-szemlélésnél a figyelem a hangok egymásutánját fűzi egybe, élményegységbe kapcsolva a tudatpillanatok, anélkül, hogy az egyes pillanatokban az egyes pillanatokban az egyes hangokon kívül a többi hang jelen lehetne; ezek csak ráutalás formájában aktuálisak. A tudatpillanatok az időben bizonyos kontínuumokat alkotnak: a szukcesszív törvény egységgé fűzi a pillanatok egymásutánját; az előző hang már nincs jelen, de a következő még rávonatkozik, avval összefüggésben van értelme. Ugyanez a helyzet a mozgások látásánál is. Az alkalmazkodás kontínuus — az előbbi tudatpillanathoz kapcsolódik a következő — az új inger nem tabula rasa-t ér. Ez az alkalmazkodás a jövőre irányú. A funkciók egy csoportja (az aktusok) határozott cél felé tör: egy felmerült céltartalom lappang a tudatpillanatok kontínuumán át és mint ráutalás szabályozza a történést. Az utcán habozás nélkül megyek valahová, anélkül, hogy arra gondolnék, ahová tartok. A szukcesszív figyelem hullámokat alkot az időben, és egy-egy hullámra jut egy-egy egység (időbeli „Gestaltqualität”); minden pillanatban tehát ott kísért néhány előző, amíg az egység megalakul, a korábbi tudattárgyak pedig mint ráutalások szerepelnek. Egy-egy ilyen figyelemhullamba ráutalásként él nemcsak a lelki élet számos aktuális mozzanata, (pl. egy probléma, munkára való beállítottság, stb.) hanem az egyéniség legmélyebb lelki sajátosságai is, mint a „tudattalan” egész arzenálja érezteti hatását, A tudattalanról szóló fejtegetésekben evvel a problémával behatóbban foglalkozunk. Egy-egy tudatpillanatban tehát hallatlan gazdagság van: a jelen pillanat funkciója és reakciója mint aktuális tárgyak, a jövő pillanatra való előkészülődés és viszonykapcsolat a szukcesszív figyelemhullámban elmúlt reakciókhoz, továbbá nagyszámú ráutalás elmúlt tartalmakra. Ez a pillanatnyi gazdagság, melyben megvan a kitaró tendencia (a figyelemhullám meghosz-

szabódása): az állapot. A tudatállapot tehát lehet pillanatnyi, de az állapot törvénye az, hogy perszeverál. Ilyen perszeveráló állapotok az érzelmek.

Az érzelmek teóriájánál következő álláspontok szerepeltek; 1, Mi az érzelem fenomenológiatan? 2, Mi a szerepe és jelentősége? A második kérdésre Aristoteles óta úgyszólván egyértelmű a felelet: az érzelem a testi állapotról értesít bennünket, ami a testi életnek kedvez, az kellemes, ami nem kedvez, az kellemetlen, a hiányérzetekről viszont a vágy értesít bennünket; az érzelmek tehát életünk ellenőrző tényezői. Nem bocsátkozunk bele ennek a teleológiának megvilágításába, tisztán pszichológiásan próbáljuk vizsgálni az érzelmeket, A hírhedt James-Lange féle elmélet szerint az érzelem testi állapotok és folyamatok lelki visszhangja, (azért vagyok szomorú, mert sírok), Stumpf az érzelmekben csak érzeteket lát, (Z, f. Ps, 44,), Herbart szerint a képzetek egymást erősítése a gyönyör, egymást lerontása a fájdalom), így Plotinos szerint is a lélekkel szorosra kapcsoló valami gyönyört, a tőle elszakító fájdalmat okoz, (L, B. II, B.), Intellektuális elmélet Leibnizé, aki az érzelmet teleologikus ítéletként fogta fel, és Nahlowszkyé, ki szerint az érzelem a lélek élettevékenységének tudata.

Először is elválasztjuk az érzelmektől az érzületeket. Az *érzület* a törekvés — akarás, egyszóval a funkcionális osztályba tartozik, egy tartalom (tárgy) iránti feszültséget jelent, pozitív vagy negatív törekvést, mely bizonyos cselekvést vált ki. Jellege állandó és preformáló, a hajlamok és diszpozíciók egy tagja, a ginomenális struktúrában foglal helyet. Érzületek a gyűlölet, vonzódás, rokonszenv, stb, mely utóbbiakat Scheler behatóan elemezte, Pfänder ragyogó monográfiát írt az érzületekről. Ezzel szemben az érzelem az színezet, gyönyör vagy fájdalom színezet, sajátos kvalitás — mint pl, a Wundt féle ernyedés vagy feszülés. Számos konfúziót okozott, hogy az érzületeket mint „színezett törekvéseket” nem választották el a „színezett képzetektől”, az érzelmektől, csak a legújabb időkben.

Tartalmak-e az érzelmek, funkciók-e, vagy valami sajátképeni adottságok? Az érzelem lényegében nem aktív valami, s ha vonatkozik is valamire, nem funkció. Azonban nem is tartalmi oly értelemben, hogy tartalmi adottságokban kimerülne.

Nem tartalom olyan értelemben, mint képzet vagy szemlélet, nincs határozott tárgya. Inkább a tartalmaknak bizonyos viszonya. Hogy értsük ezt?

Válasszuk el az érzetszerű és nem érzetszerű (pszichológias) érzelmeket. Az *éztetszerű érzelem az érzetek (reakciók) bizonyos intenzitása*. A fájdalomérzet pozitív ingerhez való alkalmazkodás következtében beálló egyensúlyzavar. Ennek ellensúlyozása a gyönyörérzet, melyben mindig van fájdalomérzet is, s mely ennek nem poláris ellentéte. (Schopenhauer.) *A pszichológias érzelem viszont bizonyos tudattárgyak túlsúlyát jelenti*. Szomorú érzelem pl. bizonyos tartalmak perszeve-ratív jelenléte, processzusszerű fel-felbukkanása. (Barátom halálának képzete, hiányának tudata, vele való foglalkozás.) Ebben az állapotban nem-szemléletes gondolati tartalmak is jelen vannak, ráutalások, tendenciák, stb. *Az érzelem: állapot*.

Az akaratot nem helyesen szokták az érzellemmel egy kategóriába helyezni, de még kevésbé helyesen választják attól külön, mint koordináltat. Akarat és érzelem teljesen különböző lélektani kategóriák. Az érzelem a tudattárgyak bizonyos viszonya, állapot, az akarat viszont végső élettény, mely az életprincipium szerint megismert értékek felé törekszik; törekvés és gondolati aktus,

A pszichológias érzelmeknek, mint Brentano Hamiltonnal szemben kimutatja, mindig van intenciója, Az intenció előtérbe kerülésével keletkeznek az érzületek (Pfänder), melyek bizonyos állandó tendenciát, állásfogalást, érzelmi hajlandóságot jelentenek eszmék, természeti tárgyak, emberekkel szemben,

J. B. Meyer (Kants Psychologie. 1870.) Herbart ellen vitázva, kimutatja, hogy az érzelem és törekvés képzelés nélkül is megállnak, Ribot is tud képzet nélküli érzelmekről. Az ilyen érzelmek azonban az érzetek körébe tartoznak, elsősorban kinesztéziás, nyomás és fájdalom érzetek.

Helyesen mutattak rá a pszichológusok Herbart óta mind nagyobb nyomaték-kal, hogy *képzetek nélkül nincs érzelem*, Tunduk elképzelni olyan *érzelmi* állapotot, amelyben a tudat pillanatában nincs egy szemléletes képünk sem; azonban az ilyen érzelem-állapot is tele van ráutalásokkal, vonatkozásokkal, melyek a tudat felszíne alatt lappangó tartalmakkal állnak kapcsolatban. Sőt éppen a tudattárgyak (ráutalások vagy tartal-

mak,) jelenlétének a mikéntje adja meg az érzélem színezetét. Az ilyen komplex pszihés természetű érzelmektől el kell választanunk az intenzív érzeteket (melyeket nem kísér „Gefühlsbetonung”, hanem az érzeteknek sajátos jellege támad, mely attól nem különbözik). Az intenzív nyomás vagy hőérzetet nem kíséri a fájdalom érzelme, hanem maga az ilyen érzet (szúrás, hő stb.) az fájdalom érzet, Itt volna egy megjegyzésünk az érzelmek teleologikus magyarázatára. Bizonyos káros ingerek (intenzív ingerek veszélyeztetik érzékeinket) a szervezetben fájdalom érzetet keltenek, hogy az érzékelőt kitérésre hívják fel. A gyönyör érzelmek gyakori káros hatására már rámutattak. Szeretnénk azonban azt is kimutatni, hogy a fájdalom érzetek csak akkor váltanak ki akarati reakciót, menekülést, ha az érzetet *a veszélyesség tudata* is kíséri. Ez lehet még kevésbé differenciált az állati idegrendszerben, (a gyík az árnyéktól is elmenekül). Az ember azonban nyugodtan eltűri a fájdalom érzetet, mely nem is kelti benne a fájdalom érzelmét, ha annak ártalmatlanságáról tudomással bír. A beteg, aki megbízik orvosában, nem érez különös fájdalmat az operáció folyamán, nem kíván megszökni, a sportember fel sem veszi felületés sérüléseit, ha azoknak gyógyulását már ismeri, míg jelentéktelen fájdalomérzetet is igen kínos érzélem kísérhet, ha az a veszélyesség (közvetlen vagy betegséget okozó) momentumát hordozza. A fájdalmas hely szemügyre vétele enyhíti a fájdalmat. Az a tudatállapot determinálja az érzelmet, mely az érzetet kíséri, a bizalom, biztonság, megnyugvást idéz elő; a veszélyességi képzetek viszont az ellenkező érzélemállapotba helyeznek bennünket. Az érzélem tehát nem függ egyenesen *a fájdalom vagy gyönyör érzetektől*; ezek *tiszta reakciók, míg az érzelemben mint állapotban intellektuális ráutalások, tartalmak viszonya jelentkezik*. Ebből az is következik, hogy nincsenek „gleiche Gefühle” — csak érzetek lehetnek egy-jellegűek.

Erős aktualizálódó tendenciával bíró érzület kitartó érzélem-állapotot eredményez. A szerelmes nem azért gondol kedvesére, mert a szeretet és vágyódás egyébként ismeretlen érzelmei uralkodnak képzetvilágán. Csak bizonyos értelemben determinált csakugyan az ő képzetvilága, t. i. hogy az ő érzelme éppen abból áll, hogy folyton kedvesére és a vele kapcsolatos dolgokra kell gondolnia, függetlenül szándékától, sőt figyelme

ellenére. Állandó ráutalást lát minden tudattárgyban ezekre a tartalmakra, és tudattárgyainak ez a fegyelmetlensége bizonyos csoportjuknak állandó aktualizálódó tendenciája létesíti az ő állapotát, érzelmét. Az érzelmeket általában a szórákozottság állapotához hasonlíthatjuk: bizonyos gondolatok elfoglalva tartanak, ezért más benyomásokkal szemben érzéketlen vagy ügyetlen vagyok, — bizonyos tárgyak uralkodnak tudatomon, ezért másokhoz nem tudok alkalmazkodni. Analízis nélkül csak egy sajátos állapotot veszek észre, a szórákozottságot, illetve valamilyen érzelmet. Ez nem végső valami, nem különálló adottság, csak sajátos szín, kvalitás, mely a lelki világban a tartalmak és tárgyak állapotának kölcsönöztetik, — amely szín annál élénkebb, mennél inkább egyoldalú a tartalmi vagy tárgyi állapot.

Lelki világunk alapvető princípiumával, *a sajátos kvalitás kölcsönzés elvével* találkozunk. Eszerint bizonyos folyamatok bizonyos sajátos színben jelentkeznek élményeink számára, mely sajátos színt a folyamatból meg nem magyarázhatunk. Pl. az érzékelésben soha meg nem magyarázhatjuk azt, hogy az érzékszerveinket érő bizonyos hullámrezgések hogyan keltenek bennünk színérzetet vagy hangérzetet, hogyan lesz kémiai processusból lelki adottság, stb., ha nem vesszük fel kiegészítő, de eddig többnyire elhallgatott elvként ezt, hogy a lelki világban a folyamatok sajátos kvalitást nyernek. Ez az elv érvényesül a lelki világunk legkülönbözőbb adottságain. Ilyen sajátos kvalitás a jelentésélmény, ilyen a tudattárgyak viszonyának, állapotának az a kvalitása, amit érzelemnek nevezünk. A fiziológiás kauzalitást is ebből a szempontból nézzük: biológiai és kémiai processzusok lelki adottságainkat formálhatják, lelki adottságok kvalitását nyerik. Ugyanígy pszichés folyamat visszahat testre (dispozíciók). A pszichés kauzalitásnál ugyanez történik. Lelki adottságok hatnak, mint funkciókat formálók, kiváltók és tartalmakat determinálóak.

Az érzelem a „tudattalan”-ba kerülve elveszti időbeli kiterjedtségét, összehugszorodik és ott mint egy aktussal egy tudatpillanatban felidézhető tárgy szerepel (L. 4.). Felidézhető pusztá ráutalással anélkül, hogy át kellene élni. Az érzelmek asszociációja az érzelmeket jelentő képzetviszony felmerülését jelenti, amikor egy képzet (viszonymozzanat) felmerülése érvé-

nyesíti az egész állapotot. Maga a viszony azonban mint sajátos kvalitás is aktualizálódhat; az érzelem szintén tudattárgy. A sajátos érzelemlkvalitásokra magukra, az azokat kitevő tartalmak stb. nélkül is emlékezhetünk, amint ez Ribot-nak az érzelmi emlékezetre vonatkozó vizsgálódásai óta egyre inkább valószínű.

Az állapot persze tágabb körű jelenség, mint az érzelem. *Az állapot olyan tudatkontinuum, melyben bizonyos ráutalások, tudattárgyak perszever álnak.* Ilyenek pl. a meg nem oldott probléma állandó intenciói, melyek a kínzás sajátos kvalitásában jelentkeznek. Nem kell, hogy ez a kvalitás valóban fellépjen — elég, ha bizonyos gondolatokat determinál (pszichés kauzalitás, tartalmak viszonyának visszahatása újabb tartalomviszonyok keletkezésére). Ilyen értelemben lehetnek az embernek állandó öngyilkossági gondolatai olyan tudományos kutatás közben, melyből nincs kiút. A sikertelen szexuális vágyódás is hasonlót produkál — idetartozik az egész pszichoanalízis. A pszichoanalízis persze nem ismeri fel a vágyódás intencionális karakterét; nem az imperszonális szerelmi vágyódás okoz kínokat, hanem a bizonyos személyre irányuló vágy. Ez nem is lankad le, ha az imperszonális libidó kielégül.

4. A tudattalan problémája.

Tudattalanról csak tudattal kapcsolatban szólhatunk. Ezen a néven foglaljuk össze „a tudatnak” nem egy tudatpillanatban vagy figyelemhullámban felmerülő tényezőit. A kifejezés igen tökéletlen, mert nem jelent a tudattal ellenkezőt — Heymanszal reméljük azonban, hogy majd akad erre jobb terminus.

A következőkben mellőzni fogjuk a vitákat a tudattalanra vonatkozó kiemelkedőbb tanításokkal, mint Beneke, Brentano, Windelband, Freud, Révész elméleteivel vagy az „Oberbewußtsein”-tannal (L. B. II. M. 3.). Ehelyett összefoglaljuk a tudattalan-elméleteket két főcsoportra: ú. m. 1. tárgyi tudattalant (tartalmak és funkciók tudattalan lefolyása, lappangása), 2. formáló tudattalant (egyeniség faktorai, habitusok stb.) tételzőkre. A másodikról felismerjük, hogy bizonyos természeti adottságokat, az organizmus struktúráját jelentik, de ezt nem tudattalannak, hanem a tudaton teljesen kívül állónak tekintjük (1. 5.); ez abból a felfogásunkból következik, hogy tudatta-

lan alatt olyat értünk, amely tudatos lehet, a tudathoz kapcsolódik, tkp. „tudat alatti”, ha ezt a tértes terminust szándékosan el nem kerülnök. Ebből a második csoportból azonban eleve kizárjuk a tudattalan természettudományos értelmezését, hogy az t. í. a fiziológiás processzusokra vonatkoznék, pl. Bleuler pszihoid jelenségei — ezek nem pszihés adottságok, ezek számára nincs szükség a tudattalan felvételére, ami szembeállítást, tehát kapcsolatot jelent a tudattal (l. Révész megjegyzéseit Windelband elméletéről). A tárgyi tudattalant igen kitűnően formulázta Giese. Szerinte a tudat pillanatnyi tartalmi keresztmetszet; a figyelem határán kívül fekvő élmény vagy aktus tudatalatti. A tudattalan minden lehető tartalmat tartalmaz, melyeket a tudathordozó felvehet — személyenkívüli és autonóm. Giese a tudattalanban látja az intuitív gondolkodás alapját, mely szerinte nem agyfolyam, de nem is teremtő aktus, hanem a tudattalan tartalmainak „érzéki szemlélete”,

A tudatnak előző fejezetben kifejtett elmélete még nem ad választ a tudattárgyak tudatosságának kérdésére. Funkciók csak reflexiók útján válnak tudatosakká, mintegy külön tudomásul vesszük pl.: „most gondolkodom”, tartalmak azonban közvetlenül tudatosakká lesznek, amikor a rájuk irányuló funkció azokat aktuálisakká teszik. Ez az *aktualizálódás* azonban nem kell, hogy fenomén-szerűen véghez menjen, megjelenjék, — elég, ha erre egy ráutalás jelentkezik és a tudattartalom maga (ha nem primer reakció, érzet) csak a tudattalan „felső” régióiban aktualizálódik. Ez vonatkozik a már lefolyt tartalmakra, így lefolyt aktusokra, melyek aktualizálására szintén elég egy ráutalás, ha azok endimenzionáltak (l. lejjebb).

A tudatpillanatokból kihullott tudattárgyak a szukcesszív figyelem törvénye értelmében még bizonyos ideig aktuálisak maradnak. Ez az aktualitás nem jelenlevő, csak lappangó, a hatását éreztető, a következő tudatpillanatokban még ráutalás van ezekre. Célképzet vagy érték tudat mint tartalmak kitaróan ráutaló funkciót váltanak ki a pszihés kauzalitás elve alapján a szukcesszív figyelmi hullámban, és a következő aktusokat determinálják (Köhler ezt az antropoid pszihében is kimutatta). A szukcesszív figyelem tehát elsősorban a tudattalan ezen „régijának” princípiuma, mely azt a tudatpillanatokkal korrespondeálásban tartja. Az „itt” lappangó

tudattárgyakra a tudatban egy funkció, a ráutalás irányul. Az aktív lelki élet célra és *érierre* irányított jellege rányomja a maga bélyegét a tudattárgyakra, melyek ilyen szubjektív értékjelzővel kerülnek a tudattalanban, ahol a tárgyak e jelző szerint maradnak közel a felszínhez, vagy kerülnek mélyebb régiókba. A tudattalan felső régiójában az időbeliség érvényesül, a szukcesszív figyelem-hullám tárgyai közelben maradnak, itt az élményegészekhez tartozó tartalmak és funkció-mozzanatok érvényesülnek; a mélyebb régiókból azonban nem az időbeli, hanem az *értékjegy* szerint történik az aktualizálódás. A tudatpillanattól kiinduló ráutaló funkció vagy emlékezési processzus az értékbélyeg szerint találja meg könnyebben vagy nehezebben a tudattalan mélyébe jutott tárgyat.

Az értékjelző jellemző a megismerésre is. A tartalmi reakciókat vonatkoztatjuk a tudattalanban lévő tartalmakhoz. Az értékjelző szerint rendeződött tudattalan tartalmak hierarchikus rendben állnak fenn és értékjelzőt kölcsönöznek az új — részben endimenzionált — tartalmaknak, mellyel annak helyét kijelölik (appercepció). Az új tartalom mint reakció-tartalom lehet fokait tekintve: homályos (sejtelem), ki nem fejezett (benyomás), világos (reálisnak tetsző, evidens). Maga a reakció folyamata (nevezzük talán re-aktusnak) szintén lehet tudattartalom, endimenzionáltan; „valamit már ismertem *ilyen módon*” — így lép a tudatba a re-aktus; „*ezt* már ismertem” — így elevenedik fel a reakció-tartalom. Jellegét tekintve lehet az új tartalom szimultán jelentés-egység, szukcesszív jelentés-összefüggés és rákövetkeztetett formáló adottság. Ezek képezik a megismerés anyagát; a lezajlott tudattárgyak, folyamatok is idetartoznak. Maga a megismerés, az aktus: érzékelés, emlékezés, ráébredés; ez az öntevekeny szabad irányulás, mely célt tűzhet ki, akarcsak az akarat; de mint feltételhez, az elmestrukturához kötött (I. C, II. 5.) és bizonyos értelemben preformált. A megismerő aktus saját magára is irányulhat (reflexió); bizonyos tudatpillantokban az evidencia-állapot kvalitását nyeri.

Tudásunk egész anyaga a tudattalanban van. Amit „tudat-életnek” szoktak nevezni, az javarészből a tudattalanban („emlékezet”) megy végbe. A tudat tárgyai a tudattalan tartalmi és tudatpillanatoknak csak lehető tárgyai. Az *emlékezés*

funkciója vagy aktusa kiemelheti — de operálhatunk vele mint pusztá ráutalás is, sőt, mint látni fogjuk, enélkül is (1. következő második bekezdést).

A tudattalanban csak az van, ami tudatos lehet, tehát csak tudattárgy. Ami sohasem lehet tudatos, az nem olyan adottság, aminek megértéséhez valamit posztulálni kellene, aminek valami köze is volna a tudathoz; *a tudattalan kifejezésnek nyilván csak úgy van értelme, mint a tudattal* bizonyos értelemben ellentétes, avval *korrespondelő*, szóval avval szorosan összefüggő adottságnak. Tudatelméletünkől következik, hogy fenomenálisan tudatos a funkcióknak csak egy-egy mozzanata lehet; mint ráutalás tudatos lehet a funkció több mozzanata is egy szukcesszív figyelmi hullámban. Megismerni pedig csak lefolyt funkciókat lehet, ha azokra mint tartalmakra reflektálunk (az u. n. introspektív módszer segítségével). Jeleztük már, hogy *funkciók tartalmakká válhatnak.* A lefolyt funkció, elsősorban a lefolyt aktus mint élményegész sajátos kvalitást nyer (akárcsak a tárgyak viszonya az állapotban), amely vonatkozhat az egész aktusra, vagy annak egy kiemelkedő mozzanatára, fordulatára stb. Az időben kiterjeszkedő aktus ilyenmódon *en-dimenzionálódik*, összezsugorodik és egy szimultán figyelmi pillanat tartalma lehet. Az ilyen endimenzionált aktusok tartalmak, melyek egy ráutalásra aktualizálódnak, anélkül, hogy az aktust újra kellene végigélni. Ugyanez a tulajdonsága az állapotoknak is, melyek a tudattalanban endimenzionálódva tartalmakká, lehető tartalmakká válnak.

Az aktusok lényegükben *nem szemléletesek*, de a tartalmi mozzanatok megkerülésével működnek, azok nem tudatos ak-érvényesülhetnek továbbá nem szemléletes mozzanatokon is, mint ráutalásokon, vagy endimenzionált aktusokon, Az aktus, melynek tartalmi tagjai szemlélet és ráutalás tárgyai, tudatos aktusokká lehetnek a szukcesszív figyelem-hullámban. Azok az aktusok, melyek a tudatos vagy ráutaltan tudatos tartalmi mozzanatok, melyeken végigmennek, lehetnek azok; aktusok tusok. Az aktus fenomenális természete szerint egy-egy jelentős tartalmi mozzanat (pl. fordulat) kiemelkedik, a többit pedig átugorni látszik. (Az ilyen mozzanat nemcsak sajátos kvalitást nyer, hanem szekundér szemléletes reakciót is kivált-

liât, az u, η, szinesztetikus jelenségeket). Ilyen értelemben nem a tudattalan aktív, hanem a *funkció lehet aktív a tudattalanban*, tudattalan mozzanatokon. Ugyanígy az állapot is vonatkozhat a lehető aktualizálódásban levő tartalmakra. Most láthatjuk, hogy a három kiemelkedő tudattárgy, a funkciók, tartalmak és állapotok, mennyire sui generisek és csak azon tulajdonságuk révén osztályozhatók egy főfogalom alá, hogy valamennyien lehetnek aktuálisak a tudatban, *A funkció csak mozzanataiban lehet tudatos*, amennyiben szemléletes tartalmakra vonatkozik, maga is tartalommal lehet, de működhetik egészen tudattalanul is, mint lehetnek tudattalan tartalmaink és állapotaink is,

Így érthetjük az intuíciók és tudattalan következtetések szerepét a lelki életben (Schopenhauer, Bergson lettek erre figyelmesek, V. ö. Gauss nagyszerű felkiáltását: „az eredményem már megvan, csak nem tudom, hogyan fogok rájönni”, id est: hogyan jöttem rá). Kitzöm a feladatot, hogy megtaláljak egy tudattalanban levő tartalmat, csak ráutalásom van, evvel azonban nem tudom felidézni, pl. bizonyos ország X városa, A keresési aktus megindul, Sukcesszív figyelem-hullámaimban azonban más tartalmak merülnek fel, sőt egészen más természetű aktusok, funkciók folynak le. Egy váratlan pillanatban azonban tisztán kiemelkedik a keresett tartalom, anélkül, hogy a keresési aktus tudatossá vált volna. (A kiemelkedésnek megvannak a maguk törvényszerűségei. Ezeket itt nem tárgyaljuk.) Az este élénken izgató probléma reggelre, felébredéskor meglepő megoldást talál, melyet az evidencia élménye kísérhet. Az elindított aktus a tudattalan tartalmain működik tovább, míg eléri célját; ezt aztán hirtelen erővel kilöki a tudatpillanatba, A logikus, módszeres következtetésnek viszont minden egyes mozzanatát tudatossá építhetjük a szukcesszív figyelem egymásutánjában,

A tudattalan tárgyi elméletei (Freud, Révész) arra vonatkoznak, hogy a lehető aktualizálódás tárgyai bizonyos élnépséget megőriznek, ha nem is közvetlenül tudatosak, A tudattalan mint tudattárgy-megőrző szerepe nem annyira a megőrzésben, mint inkább a készenlétben tartásban, a ráutaltságban van meg, *A tudattalannak ez a tárgyi dúsgazdagsága* képezi lelki életünk egész gazdagságát. Tudásunk anyaga, nem-aktu-

ális ismereteink, megszokott gondolati fordulataink, viselkedési módjaink itt gyökereznek. A *tudattalan tartalmai* (lefolyt tudattárgyak) megtartják azt a képességüket, hogy nemcsak aktualizálódási irányba hassanak, hanem pszichés-kauszálisan is, vagyis *új tartalmakat hívhatnak elő*; fiziológiás visszaható kauzalitás szerint pedig *bizonyos tehetségeket kifejleszthetnek* (gyakorlás) és automatikussá váló szokásokat létesíthetnek. Bizonyos funkciók kezdetben a tudatpillanatok sajátos kvalitásában fellépnek — tudatosak. A gyakorlás nyomán azonban elvesztik időbeli énhez kapcsolódásukat, endimenzionálva a tudattalanba kerülnek és egy ráutalás aktualizálhatja a figyelem-hullámban a létesült dispoziációt. Ilyen pl. a zongorajáték számos technikai funkciója. Ezek a dispoziciók vagy habitusok, melyek az egyéni struktúra faktorai; ezeket a tudattalanba szokták osztályozni, azonban helytelenül; ezek tudaton kívüli, preformáló adottságok,

5. Az egyéni struktúra tényezői (ginemének).

Aktivista felfogásunk könnyen azt a benyomást kelthette, mintha a lelki élet a maga tevékenysége, reakciói és törvényei szerint szükségszerű módon működne, és mintha csak a külvilági környezet egyénenként változó mikéntje biztosítaná az egyéni lelki világok egymástól eltérő sokaságát. A szükségszerű működés gondolata a pszichológiának különös veszedelme, ha azt mint lélekbiológiai pszichológiát értelmezzük; a kísérleti ps. pl. valóban kevés tekintettel volt a lelki élet egyéni sajátosságaira, törvényeire, minthogy a lelki világnak *generális struktúrájával* foglalkozott előszeretettel. Ezekkel a kérdésekkel legújabb időkig a *pszihognózis* foglalkozott; a regényírók kutatták a lelki működésnek nem generális faktorait, nem generális törvényeit, a perszonális motívumokat. Pedig a perszonális faktorok ugyancsak generálisak, csak megjelenési módjuk más és más; a generális faktorok egymáshoz való viszonya, érvényesülése egy preformáló adottsághoz van kötve, egy struktúrához, ami egyénenként különböző, tudatonkívüli és a tudat számára az „én” *különös kvalitását* adják, olyan értékjelzővel, hogy utóbb mint állandó lappangó tartalomra való ráutalás érvényesül a tudatpillanatok kontinuumában (az u. n. tudatos lelki élet folyamán; ez az *éntudat nem állandó*).

hanem kifejlődött és meg nem szakadható valami; legkevésbé sem igaz, hogy minden lelki adottság vagy jelenség határoz-
mánya az éhhez tartozás tudata; az eidetikus kép lehet tölem idegen (B. típusnál), a kisgyermek magáról mint ő-róla beszél, a szkizofrén vagy hisztériás meg éppen idegen érzelmeket él át). Ilyen *egyéni struktúra* szerepét sokszor tagadták. Csak a külvilág benyomásai determinálják a recipiálásra kész lelki világunkat; a szenzualizmus és az evvel szorosan kapcsolódó pedagógiai naiv idealizmus, így legutóbb az Adler féle individuálszihológia eléggé hirdetik a lelki élet preformátlanságát. Nem kell a természetben található számos aberrációra hivatkoznunk, sem az idea innata tant megvédenünk, tudjuk, hogy vannak velünk született sajátságaink, és tapasztalásaink eredetüket sem vehetnék, ha alkalmazkodásainknak, gondolkodásunknak nem volnának eleve adott formái.

Lelki világunknak vannak *velünk született adottságai; ezek formáló természetűek.* Ilyen adottság az önműködés, a funkciók megindítása, az alkalmazkodás a külvilághoz. Ez a lelki élet generális alapja. A funkciók működési módjában azonban már messzemenő *egyéni változatok* lehetségesek; ahány élet, annyi működési mód a funkciók preformáltsága szerint. A lelki önműködést biológiai princípiumnak fogtuk fel, mely alávetett a biokémiai energia törvényeinek, a fáradásnak, feledésnek stb. E működés preformáltságát szintén természettudományosan értjük. *A született adottságok strukturáltak és a struktúráknak végtelen a variabilitása.* Ahogy nincs két egyforma falevél, két egyforma ember, úgy nincs két egyforma preformáló lelki struktúra (elme, I. lejobb) sem, a lelki világok egymástól különböznek, ha külső körülményeik egyezhetnének is. Csak egyes lelki világok vannak. Azokat az egyéni preformáló adottságokat, melyek a struktúra egyéni változatából folynak, vagyis azokat a lelki adottságokat, melyek minden lelki világban szerepelnek, csak másképp, azokat Aristotelesszel *ginomnon-oknak* nevezzük. A Stagirita az érzületek mellé a tehetségeket és habitusokat sorolta ebbe az osztályba, az egyéni *preformáló adottságokat.* Minthogy ezek számára nehéz félreértésre okot nem adó kifejezést találni: konstitúció, dispozició, habitus stb. részben szűk, részben tág fogalmak — felelevenítjük az aristotelesi szövegből minden egyéni preformáló lelki

adottság jelölése számára a ginomenon kifejezést. A *ginomena viszonya adja az egyéni struktúrát*. A különböző lelki struktúrákban, „én”-ekben ugyanaz az aktus lefolyhat, u. a. cél felé — az eredmény, pl. evidencia-tartalom u. a. lesz, de elérésének módja különböző; a ginomenától függ, hogy az aktus hogyan ugorja át az egyes tartalmakat, milyen funkciókat vesz igénybe, hogyan emel a tudatpillanat fényébe, vagy elégszik meg ráutalással, stb.

A léleknek számos aktivista elmélete van; ezek metafizikai és természettudományos felfogásokra oszlanak. A metafizikai álláspont szerint a lélek tevékeny szubstancia, vagyis az aktivitás a szubstancia attribútuma, mely ideális törvényeknek van alávetve. A természettudományos felfogás- evvel nem ütközik, mintahogy Aristotelesnél is megfért a kettő. Az élőlény tevékeny, törekvő, és ez a tevékenysége, törekvése törvények által szabályoztatik. Csakhogy míg a metafizika spekulatív, dialektikus úton nyomozza a törvényeket, (pl. reakció fogalmával), addig a természettudós empirikusan igyekszik bizonyos szabályszerűségeket felismerni; a lélek lényegének (nemcsak „mibenlétének”) tisztázását célozza mindakettő. A két eljárás nemcsak végül, hanem mindjárt kezdetben is találkozik. A természettudós metafizikai előfeltevésekre alapozza megfigyeléseit, a metafizikus viszont empirikus ismeretek nélkül el sem indulhat.

Az aktivitás mindenesetre függő viszonyban van az organizmustól, szorosabban véve, a központi idegrendszerrel. Nem vitatjuk, hogy a szubstanciális lélek mint létező valóban fennáll-e, és mint ilyen szenved korlátozást a központi idegrendszerrel; nem vizsgáljuk a központi idegrendszerrel függetlenül lehető abszolút lelket, mely lehet univerzális vagy individuális, hanem kizáróan adott, a központi idegrendszerrel korlátozott alakját tekintjük. Ilyen értelemben függenek lelki adottságaink a központi idegrendszerrel, mint preformáló adottságoktól, a ginoménektől. Az egyéni központi idegrendszer-struktúra különböző funkciókat részesít előnyben, mint ezek érvényesülési feltétele. A funkciók kölcsönös működési viszonya és módja a központi idegrendszer egyéni sajátosságaitól függ, amely szomatikus jellegű, a fejlődés és öröklés törvényeinek alávetett. Ezekről a működési viszonyokról és módokról függ az

egész egyéni lelki élet kialakulása, hogy milyen aktusokra képes és hajlamos, milyen ginomének épülnek ki.

Elemi ilyen preformáció pl. a látási aktivitás hiánya a vakoknál. A látóideg működési képtelenségével elmaradnak a látási reakciók, tartalmak és ezekre való ráutalások, ezeken végbemenő aktusok aktualizálódása. Ezek *parciális deformációk*. Parciális deformációk állnak be olygofrénia vagy hydrokefál következtében is: bizonyos agy-lebenyek nem fejlődnek ki, túlfejlődnek, vagy állandó izgatás hatása alatt állanak. Ezek a tényezők olyan lelki adottságokban nyilvánulnak meg, mint débilitas, morális be nem számíthatóság, az aktiv alkotó tehetség (v. ö. Ranschburg: „Az emberi elme”, Egyéniség c. fejezet) stb. ginoménei. Az ilyen ginoméneket tudattalanoknak szerették nevezni; már előbb kimutattuk, hogy ezek az adottságok teljesen tudaton kívüliek, és csak felismerhetjük ezeket abból az állandó hatásból, melyet tudattárgyaikon kifejtének. *Generális deformációk* az idegrendszer finomabb kifejlődése degeneráltaknál, hisztériásoknál, fanatikusoknál. Az elme-struktúra változó tényezői: az agytekervények fejlettsége, az agyvelő tömege, az idegpályák ingerülhetősége, az energia ökonómiaja stb. Az elme struktúrája az adott egyén lelki világát nagy mértékben jellemzi, ha ezt nem is tudjuk teljesen belátni, ha hisztológiai és neurodinamikus adatokat nem is tudunk lefordítani a pszichológia nyelvére. *A preformációk megkapják a lelki adottságok sajátos kvalitását a lelki életben*; így lesz ezekből hajlam, tulajdonság, karakter, — ginomenon. Pszihés történések a pszihés kauzalitás elve szerint tovább hatnak formálóan, ahogy a tudattárgyak befolyásolják és kiépítik az aktusokat, úgy befolyásolják a tudati események és a tudattalan tartalmainak hierarchiaja a preformált struktúrát.

Az egyéni lelki élet gazdagsága a központi idegrendszer preformáltságától mint preformáló struktúrától függ; ez teszi alkalmassá az egyént bizonyos funkciókra, és reakciókra, melyek aztán tovább építik ezt a formáló struktúrát. A természet-tudományosan értelmezhető a priori adja meg az egyéni lelki élet színét. A lelki élet kutatásánál tehát nem elégedhetünk meg generális törvényekkel, annál kevésbbé, minthogy ezek elvonások; csak egyes egyéni lelki életek vannak. A lehető egyéni struktúra kutatása nélkülözhetetlen lelki világunk feltárásának

kísérleténél. A *ginomenális struktúra lelki életünk feltétele és formálója*.

Nézzük ennek a struktúrának a tagjait, nézzük melyek a lelki ginomének? Érzékekről, képességekről, hajlamokról, tehetségekről és tulajdonságokról beszélhetünk; ezek proporciója adja meg a ginomenális struktúrát, mely az elme-struktúrától függ, de csak részben. A lelki élet folyamán a gyakorlás, érdeklődés megváltozásai, felismerések stb. a született ginoméneket a pszihés kauzalitás elve alapján módosíthatják; így alakul ki a karakter, mely kifejezést ebben a tág értelemben használunk, nem tartván azt meg csak az akaraterő jelölésére. Ilyen módon ginomének két genetikai csoportját választhatjuk el egymástól, az *öröklött és a kifejlődő* ginomén-strukturát. Külpe is megkülönböztet született (pl. hajlam) és szerzett (pl. képesség) diszpozíciókat, Stern fizikai, pszihikai és neutrális, továbbá labilis és stabilis krónikus jegyeket; Peters formáló és indukált tulajdonságokat különböztet meg; Johanssen nagyobb természettudományos felkészültséggel megkülönbözteti a genotípust a fenotípustól; előbbi *a konstitúció* született formája, utóbbi az a megjelenési forma, amivé az előbbi az élet behatásai alatt elváltozik. Tkp. a ginomenális struktúrának csak egy adott formája van, mely két faktor hatásából tevődik össze: 1. *a konstitúció* vagy genotípus, 2. *diszpozíciók*, melyek a lelki élet folyamán pszihésen kialakulnak és a konstitúcióra visszahatnak. Az öröklött és még fejlődőképes konstitúció tartalmazza *a temperamentumot, a hajlamokat, tehetséget* (pl. abszolút hallás), melyek a fejlődés folyamán endogéné is felléphetnek vagy megszűnhetnek (pl. csavargási hajlam megszűnése az agyviz felszívódásával; vagy biz. mirigyek kifejlődésével — szexuális ösztön) — a diszpozíciókhoz tartoznak a gyakorlás útján szerzett *képességek* (kézügyesség, fejben számolás), melyek természetesen a konstitucionális ginoméneken épülnek fel, de azt továbbépíteni is képesek (pl. a fejlődésemélet értelmében); idetartoznak a *szokások, tulajdonságok* is. 1. alkotja a *habitust*, 2. a *karaktert*. Az érdeklődés pl. a kettő közrehatásából ered — hajlam, melyet tovább formál a diszpozíciók pszihés kauzális hatása; ilyen jellegű az érzület is. E két ginomenális alaptípus kölcsönhatásait, törvényeit, fejlődéseit a differenciális

pszichológia és a konstitucionális, antropológia igen kecsesgetető eredményekkel kutatja.

Irodalom a problémák tárgyalásához.

1

Brentano: Psychologie, 1874.

Bergson: Les données immédiates de la conscience. 1888.

Stumpf: Erscheinung und psychische Funktion. 1906.

Külpe: Vorlesung über Psychologie. 1922².

Pikler: Sinnesphysiologische Untersuchungen. 1917.

Herbart: Lehrbuch der Psychologie. 1816.

Bleuler: Naturgeschichte der Seele, 1921,

Spranger: Zur Theorie des Verstehens und zur geisteswissenschaftlichen Psychologie. Volkelt Festschrift. 1918,

Nagy József: A psychologia főkérdései, 1927.

Bühler: Tatsachen und Probleme zu einer Psychologie der Denkvorgänge, I-II-III, A. f. Ps. IX., XU.

Brandenstein: A cselekvés elméletéről. M- T. A, II, osztálya, 1929.

Hönigswald: Prinzipienfragen der Denkpsychologie, 1913,

Levi, R.: Analyse der Empfindungen. A. f. Ps, X,

Messer: Über den Begriff des „Aktes“, A, f. Ps. XIV.

Anschütz: Einführung in die Farben-Ton Forschung.

2.

Ziehen: Erkenntnistheorie. 1913.

Köhler: Die physischen Gestalten, 1924,

Intelligenzprüfungen bei Menschenaffen, 1921,

Wertheimer: Drei Abhandlungen zur Gestalttheorie, 1926,

Untersuchungen zur Lehre der Gestalt, Ps. Fo. 1, 4,

Koffka: Psychologie. (Dessoirs Hb, der Philosophie.) 1925.

Beiträge zur Psychologie der Gestalt. 1919.

Pikler: Zur Theorie des Gedächtnisses, 1926,

3,

Ehrenfels: Über Gestaltqualitäten, Vierteljahrschrift für Philosophie- 14.

Lange: Über Gemütsbewegungen, 1887,

James: Principles of Psychology, 1890.

Stumpf: Über Gefühlsmpfindungen, Z. f. Ps, 44.

Störring: Psychologie des menschlichen Gefühlslebens. 1916.

Lehmann: Die Hauptgesetze des menschlichen Gefühlslebens, 1892,

Nahlowsky: Das Gefühlsleben, 1884,

Meyer, J. B.: Kants Psychologie. 1870,

Ribot: Problèmes de psychologie affective, 1910,

Pfänder: Zur Psychologie der Gesinnungen. Jb, für Ph. und phänomenologische Fo. 1916.

Scheler: Zur Philosophie & Phänomenologie der Sympathiegefühle und von Liebe und Hass. 1913.

Wirth: Die experimentelle Analyse der Bewusstseinsphänomene. 1908.

Fr, Grossart; Zur Kritik der herrschenden Gefühlstheorien. A. f. Ps*.
73. 1930.

4.

Heymans: Einführung in die Metaphysik. 1911². (Z. f. Ps. 64.)

Beneke: Lehrbuch der pragmatische Psychologie. 1853.

Windelband: Die Hypothese des Unbewussten, (Rede)

Freud: Zur Psychopathologie des Alltagslebens. 1910,

Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. 1910.

Révész: Leibniz psychológiája. 1917.

Brandenstein: Grundlegung der Philosophie. III. 1927.

Giese: Das ausserpersönliche Unbewusstsein, 1924,

Bleuler: Die Psychoide. 1925.

Schopenhauer: Die Welt als Wille und Vorstellung. 1819.

Bergson: Matière et Mémoire. 1911⁷.

Winnecke: Gauss, ein Umriss eines Lebens und Wirkens. 1887.

Kimerítő tárgyalást ad: P. Moos: „Die deutsche Aesthetik der Gegenwart.“ 246-257. (IV. 20. jegyzet).

5.

Adler, A.: Menschenkenntnis. 1926.

Aristoteles: De anima.

Ranschburg: Az emberi elme. II. 1923.

Peters: Die Vererbung geistiger Eigenschaften und die psychische Konstitution. 1925.

Stern: Differentielle Psychologie, 1921³.

Ziehen: Über des Wesen der Beanlagung. 1918.

Johanssen: Elemente der exakten Erblichkeitslehre. 1909.

Jaensch: Der Aufbau der Wahrnehmungswelt. 1926,

Möbius: Über die Anlage zur Mathematik, 1907.

Egyes pontokban az előbbiekből felemlítettek is szerepelnek.

III. Az egységes lélekkép vázlatára. (A lélektani kategóriák rendszere.)

Összefoglalva a történeti és kritikai vizsgálódás során alapvetőknek bizonyult problémák kifejtését, a lelki világ mozzanatainak vázlatos képe, a lélektani kategóriák rendszere alakult ki: ez a vázlat még csak szegényes forma, mely a sokszoros kiépítés követelményének néz elébe,

A lelki világ testi organizmusunkon nyugszik. *A központi idegrendszer struktúrája* az a fizikai adottság, melyen mint feltételen lelki világunk felépül. Ennek a feltételnek preformáló hatása van, mely úgy fejezhető ki, mint a központi ideg-

rendszer működésének képlete. Egész valójában a központi idegrendszer az élő öntevékeny lénynek mozgató struktúrája, melynek önmaga lényegéből folyik a funkciók alakjában kifejtett tevékenysége. Ilyen tevékenysége a megismerés, mely módját tekintve lehet filozófiai és tapasztalati, tárgyát tekintve lehet a külvilág és a lelki világ (ezeknek a módok szerint tagolva: princípiumai és adottságai). Nem kutatjuk, milyen realitású a külvilág megismerése; a lelki világnál magyarázó princípium gyanánt felvettük a *sajátos kvalitáskölcsönzés elvét*. Eszerint A) bizonyos organikus adottságok sajátos, a belső tapasztalás számára adott kvalitást nyernek, melyet másból nem vezethetünk le, B) e kvalitást nyert lelki adottságok bizonyos helyzetben, állapotban, ismét ettől független sajátos kvalitást vehetnek fel. Ez a princípium szolgál alapul az u. n. a) fiziológiás kölcsönös és b) pszichés kauzalitás törvényének, melyek a sajátos kvalitáskölcsönzés elvének special elvei. Ezen törvények szerint nyernek sajátos kvalitást a/1. a biokémiai processzusok, a/2. a fenotípus szabályozó dispoziciók és b) a tudat illetve szukcesszív figyelemhullám állapotai. Ilyen sajátos kvalitást nyernek az élet időpillanatában az érzékelés, emlékezés, reflexió funkcióinak (aktusainak) aktualitása: a tudat, és ilyet nyer az egész központi idegrendszer struktúrája: ez a kvalitás az én, mely a tudatpillanatokban legtöbbször jelen van. Ne feledkezzünk meg minden általánosítás mellett arról, hogy csak egyes egyéni lelki életek vannak, Elsősorban mindig csak a magunk lelki világát ismerhetjük meg, amely mereven elzárt mindentől, ami azon kívül van — más lelki életet át nem élhetünk, arra csak következtethetünk a magunkéból. A reflektálás során mindent magunkhoz, az énhez tartozónak ismerünk fel. Az én tudata mint tartalom állandóan ott lappang, ha nem is mindig aktuálisan, (és olykor az aktualizálódásban patológiásán gátolva) a lelki életünk tudatpillanataiban. Ez a struktúra mindig fenotípus, — de formailag genotípusra és fenő mínusz genotípusra bontható: konstitúcióra és dispoziciókra. A konstitúció a központi idegrendszer adott struktúrája. Mint ilyen, csak a működés egy bizonyos fázisáig a főtális fejlődés lezártáig adott. Ezt az adottat nevezi Peters primer konstitúciónak, melyet ettőlfogva (de ez lehetséges a főtális állapotban is) a dispoziciók változtatnak. A ginomének a dispozi-

cióktól változtatott egységes struktúrából folynak; vannak azonban olyan ginomének, melyek keletkezése a diszpozícióktól függetlenül felvehető, t, í, a konstitúció fejlődés közben beállott endogén természetű módosulásából (pl. szexuális ösztön). Diszpozíciók alatt a struktúra működése közben beállott és visszaható változások képleteit kell értenünk. Ezek együttesen mint nem kontáns, de szabályozott és fejlődő preformáló struktúrák az élőlénynek működéseit szabályozzák. Lelki világ alatt tehát azt az 1) *öntevékeny életet* kell értenünk, mely 2) *struktúrája által tevékenységében preformált*, és amelynek preformáló képlete éppen a tevékenység által deformálódhat (diszpozíciók módosítják fenotípussá a genotípust) és amely 3) *megismerésünk*, mint az öntevékeny (emberi!) élet egy funkciója *számára sajátos kvalitásokat vesz fel* a fiziológiai és pszihés kauzalitás speciális elvei szerint.

Lelki világunk mozzanatainak rendszerezésénél tehát megismertünk 1. mint végső mozzanatot: *öntevékeny struktúrát* 2. mint legfőbb princípiumot: ennek princípiumát, a sajátos kvalitáskölcsönzés elvét, továbbá 3. ennek a struktúrának két mozzanatát, melyek szabályozó adottságok: a) konstitúció, b) diszpozíciók. A lélek mint öntevékeny struktúra a) struktúrált, b) öntevékeny, a) A struktúra felveszi az én sajátos kvalitását, b) az öntevékenység mint élet pedig minden jelen pillanatban a tudat sajátos kvalitását veszi fel, mely a szimultán és szukcesszív figyelem törvénye alatt áll: időn kívül pedig a tudattalan sajátos kvalitását veszi fel, melynek elraktározó szerep jut, megőrzi ökonomikusán és teleológikusan a tudatpillanatok lehető tárgyait, hogy az én öntudatra és tárgytudatra ébredhessen. Öntevékenysége funkciók formájában nyilvánul meg, melyeknek a külvilággal szemben irányított, és alkalmazkodó tendenciájuk van; ezeket a funkciókat az öntevékeny struktúra teszi lehetővé, melynek struktúrált volta bizonyos korlátokat szab a tevékenység elé: a konstitúció és a diszpozíciók (a fejlődés során) preformálják a funkciókat. Ez a struktúrált öntevékenység a fejlődés során új mozzanatokkal gyarapodik.

A tudatban felmerülő adottságok *a tudattárgyak* — ezek *funkciók, tartalmak*, illetve ezek *állapotai*. A figyelem hullámban szereplő funkciók és tartalmak bizonyos viszonyban van-

nak; ez a tudatállapot, melynek tendenciája a perszeverálás, sajátos kvalitása lehet pedig az érzelem. A funkciók lehetnek sajátképen funkciók; ilyenek az érzékelés, a „reaktus”, az a folyamat, mely reakciókat hoz létre, a ráutalás, mely a tudatokból kiszorult tárgyakat aktualitásban tartja, a szukcesszív figyelem hullámban stb. Lehetnek processzusok, melyek öntörvényű kapcsolódásokat hoznak létre a funkciók illetve reakciók között. Lehetnek továbbá aktusok, amelyek célra irányuló funkciók; olyan célra, amelyek tudatpillanatok tárgyai lehetnek, pl. ráutalás formájában, vagy melyeket reflexió útján megismerhetünk. A reflexió pl, ilyen aktus, mely szukcesszív figyelem hullámba emelheti magát az aktust. A reakció, a „reaktus” alkalmazkodásai a központi idegrendszer öntevékeny működése során sajátos kvalitást nyernek, az érzetet vagy endimenzionált funkcióét, vagy állapotét. Ezt az *endimenzionálást* a tudattalan követeli. A tudatpillanattól kihullott tudattárgy, lelki világunk nem időszerű adottságába, az értékjelző szerint fölépült tudattalanba kerül, ahol a lelki világ élete számára készenlétben áll s annak struktúráján mint dispozició munkálkodik. Az aktualitásból letűnt tudattárgyak részben reakciók, részben a funkciók sajátos kvalitásai, illetve azok endimenzionált formái. A tudattárgy végig ívelve a szukcesszív figyelem hullámát, endimenzionálódik és a tudattalanba kerül, honnan egy ráutalás egy tudatpillanatban aktualizálhatja. Ilyen endimenzionált reaktus a reakció, mely keletkezése pillanatában már „emlékkép” (Bergson szerint a szemlélet minden pillanatban kettéhasad: még aktuális és már emlékkép). Ilyen tudatpillanatokban egyszerre jelen volt vagy a figyelemhullámon át tartott funkciók és tartalmak viszonya az állapot, mely szintén endimenzionálódó tartalom. A tudattalanban endimenzionálódott tudattárgyak a tartalmak. Ezek képezik egész lelki világunk gazdag anyagát, a funkciók ezeken működnek (amennyiben nem reaktusok) — ezek a pszichés kauzalitás speciális elve szerint *dispozionális* jelleget nyernek, és a végsőn adott struktúrát (konstítuciót) formálhatják; így a további lelki életet preformálók amellet, hogy annak anyagai.

A lehető felosztás szempontjai mint láttuk (C. II.) a, fenomenológiai, b. dinamikus, c. állapot, képesség, ginomének szerint, a. Vonatkozik a tartalmakra, reakciókra, a tudattalan hi-

erarchikus arzenáljára, b. a funkciókra, a tudatra, figyelem hullámra, c. a konstitúció és a dispoziciókra, a struktúrára. E szempontok szerint alakul ki a következő vázlatos lélekkép.

c. szempont figyelembe vételével nagybetűkkel jelöltük a preformáló adottságokat (gímenális struktúra), b. figyelembe vételével a tudattárgyakat és a szerint az egész tudattalant.

A nyílak a kauzalitás elvek szerint történő működést jelzik. A konstitúció öntevékeny preformáló adottság; ennek funkciói, melyek többirányúak (kifelé, befelé, önmaguk felé) tartalmakat és állapotokat eredményeznek; ezek tudatpillanatok, mint magára irányult tevékenységpillanatok lehető tárgyai és endimenzionálódva a tudattalanba kerülnek, ahonnan a funkciók újra aktualizálhatják; ily módon dispoziciókat hoznak létre, melyek visszahatnak a konstitúciókra, hogy így együtt preformálják a tudatpillanatokot és így a tudattalant, így alakul ki a lelki élet körforgása.

A lehető tudattárgyak további osztályozása túllépne vállalkozásunk keretein.* Nem vállalkoztunk „lelki jelenségeink” felsorolására, csak a lélektani kategóriák rendszerének megállapítására (v. ö. L), *lelki világunk megismerésünk számára adott végső mozzanatainak* tisztázására. A kategóriák alá tartozó fogalmak rendszeréből I. az adottságok és II, princípiumok közül ezúttal csak a következőket közöljük, mint legfőbbeket:

I. A. Generális struktúra.

Lehető tudattárgyak:

1. funkciók: a) funkciók: törekvés, ráutalás, reaktus, emlékezés
- b) processzusok: asszociáció, fantáziálás
- c) aktusok: akarás, gondolkodás (ráismerés, ítélet, reflexió stb.)
2. tartalmak: a) funkciók tárgyai: 1, a) jelentés, 1, b) analógiák, 1, c) cél és érték
- b) reakciók, érzetek, képzetek

*A szerző feladatának tekinti az itt adott vázlat kidolgozását.

c) endimenzionált funkciók és állapotok

3. állapotok: pl. hangulat, vágy, beállítottság, érzelem — ezek ellentétben a hagyományos felfogásokkal, mint 1. és 2. bizonyos viszonyai szerepelnek.

L. C. II. 3.

I. B. Individuális struktúra.

Gínomének: A tudattárgyakon kívül adottságok a gínomének; pl, intelligencia, vonzódás, idegesség, temperamentum, közügyesség, matematikai tehetség, fogyatékoság. L. C. II. 5.

II. 1. az öntevékenység princípiuma vagy életprincípium, mint kvantitatív elv. Ez az emberi lélekben adott pillanatokban mint tudat és mint énhez kapcsolt öntudat jelentkezik a szimultán és szukcesszív figyelem speciális elvei szerint; ezek befolyásolják a tudattalant; ez az elv a tudatban a fáradás törvénye alakjában is érvényesül.

2. a sajátos kvalitás kölcsönzés princípiuma, melynek speciális elvei a fiziológiás kölcsönhatás és a pszihés kauzalitás. Idetartozik a tudattalan endimenzionáló szerepe is és az állapotok keletkezése. Ezt a princípiumot minden pszihológiai gondolkodás hallgatagon felteszi.

Lelki világunknak ez a két alapvető princípiuma. Minden további princípium ezek valamelyikén épül; valamint minden további adottság beletartozik a megállapított főosztályok egyikébe.

A további princípiumok és adottságok felsorolása, lelki világunk mozzanatainak további kiépítése, a lélektani kategóriák rendszerének további analízise nem képezheti jelen vizsgálódásaink tárgyát. Az itt adott egységes lélekkép vázlatának kidolgozását fenntartjuk önmagunk megismerésének a megismerés természete szerint eltagolódott két alaptudománya, a spekulatív és a tapasztalati pszihológia számára.